

Збірник матеріалів
Всеукраїнської
наукової конференції

ВЕЛИКА ВІЙНА 1914-1918 РР.

перспективи дослідження

15 листопада 2024 р.

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Протокол №6 від 23.01.2025 р.)

Редакційна рада:

- Пшеничний Т. Ю.** — д.і.н., асистент кафедри археології та музеєзнавства.
- Руккас А. О.** — к.і.н., доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи.

Редакційна колегія:

- Зацепіло В. Є.** — голова Ради молодих вчених (РМВ) історичного факультету.
- Гуменний С. Л.** — заступник голови РМВ історичного факультету.
- Руднічук А. А.** — членкиня РМВ історичного факультету, старший науковий співробітник Національного військово-історичного музею України.
- Кравченко Н.В.** — науковий співробітник, Національний військово-історичний музей України.
- Кухта В. А.** — членкиня РМВ історичного факультету.
- Качковська Я. О.** — членкиня РМВ історичного факультету.
- Блощинський Б.І.** — голова Військово-історичного товариства студентів НТС історичного факультету.
- Гвозденко О. О.** — членкиня ВІТС НТС історичного факультету.
- Мельничук Б. С.** — членкиня ВІТС НТС історичного факультету.

Велика війна 1914–1918 рр.: перспективи дослідження: матеріали всеукраїнської наукової конференції. м. Київ, 15 листопада 2024 року. Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. 151 с.

До збірника увійшли матеріали всеукраїнської наукової конференції «Велика війна 1914–1918 рр.: перспективи дослідження», що відбулась 15 листопада 2024 року в онлайн форматі. Конференція організована Радою молодих вчених історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, кафедрою нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, Національним військово-історичним музеєм України та Військово-історичним товариством студентів НТС історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка.

УДК 94(100)"1914/1918":930.1(477):[355.48:327:725.945](082)

© Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2025

© Рада молодих вчених історичного факультету

Recommended by the Academic Council of the Faculty of History of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Protocol No.6 of 23.01.2025)

Редакційна рада:

- Pshenychnyi T.** — Ph.D., Assistant Professor of the Department of Archaeology and Museum Studies.
- Rukkas A.** — Ph.D., Associate Professor of the Department of History of Central and Eastern Europe.

Редакційна колегія:

- Zatsepilo V.** — head of the Youth Scientists Council (RMV) of the Faculty of History.
- Humennyi S.** — Deputy Head of the RMV
- Rudnichuk A.** — member of the RMV, senior researcher of the National Military History Museum of Ukraine
- Kravchenko N.** — researcher of the National Military History Museum of Ukraine
- Kuchta V.** — member of the RMV
- Kachkovska Ya.** — member of the RMV
- Bloshchynskyi B.** — Head of the VITS of the NTS
- Gvozdenko O.** — member of the VITS of the NTS
- Melnychuk B.** — member of the VITS of the NTS

The Great War 1914–1918: Research Perspectives: materials of the all-ukrainian scientific conference. Kyiv: Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv. 151 p.

The conference proceedings include the materials of the All-Ukrainian Scientific Conference «The Great War 1914–1918: Research Perspectives», which took place on November 15, 2024 online.

UDC 94(100)"1914/1918":930.1(477):[355.48:327:725.945](082)

ЗМІСТ | CONTENT

ІСТОРИОГРАФІЯ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ | GREAT WAR HISTORIOGRAPHY AND METHODOLOGY OF RESEARCH

Гаврилюк Ю. Сучасна українська історіографія висвітлення історії Румунського королівства в роки Великої війни	7
Захаров А. Меморіалізація Першої світової війни у дослідженнях політики пам'яті	10
Ругаль В. Втрати українських комбатантів у Першій світовій війні: історіографічно-джерелознавчий екскурс	11
Синявська О. Одеська україномовна преса про перебування у місті австро-угорських військ в березні-листопаді 1918 р.	13
Щербанюк П. Перша світова війна і Волинь: сучасна українська історіографія	15

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ | MEMORIALIZATION OF 1st WORLD WAR AND POLITICS OF MEMORY

Клочко Т., Костянтинов Ю. Увічнення пам'яті учасників Першої світової війни в сучасній Україні	19
Похиленко І. Меморіалізація Першої світової війни і політика пам'яті: уроки для України	21
Романюк Р. Політика пам'яті щодо Українських січових стрільців в умовах незалежності	23
Руднічук А. Постколоніальні/постімперські наративи та формування музейної локації (на прикладі виставки «Останній парад імперій» у Національному військово-історичному музеї України)	25
Русин В., Палинчак-Кутузова В. Меморіалізація подій I світової війни засобами музейної експозиції (на прикладі Закарпатського обласного краєзнавчого музею ім. Т. Легоцького)	29
Сорокін А. Комеморація 80-ї річниці початку Першої світової війни на шпальтах газети «The Ukrainian Weekly» (серпень–вересень 1994 р.)	34
Чернов В. Похоронний комплекс українським військовополоненим Першої світової війни Раштат-Вецляр та проєкт оновлення комплексу як музейного об'єкта	37

ВІЙСЬКОВА ІСТОРИЯ ТА ВІЙСЬКОВА СПРАВА | MILITARY HISTORY AND WARFARE

Акімов М. Стратегічні бомбардування у роки Першої світової війни: народження та випробування концепції	42
---	----

Берестень Ю. Становлення мережі військових шпиталів в Катеринославі на початку Першої світової війни (серпень 1914 – січень 1915 рр.)	44
Білоконь С. Перспективи німецької стратегії Першої світової: реальність і утопія	46
Блощинський Б. Бойовий шлях Манфреда фон Ріхтгофена	50
Гадинко О. Місто Сторожинець під час Першої світової війни у спогадах сучасників: 1914-й рік	52
Дойчик М. Боротьба Фінляндії за незалежність у 1918 р.	54
Лендел М., Наровський М. Роль Михайла Омеляновича-Павленко в історії українського війська	56
Пасічник С. Участь жителів Великого князівства Фінляндського у військових кампаніях Першої світової війни	59
Пацовський Р. Роль сестер милосердя у воєнній історії Кременчука напр. ХІХ – поч. ХХ ст.	64
Приймак В. Бій під Крутами – символ хоробрості українського студентства	67
Рекрут'як М. Огляд матеріалів видання «New York Times» про село Ясіня в роки Великої війни	69
Сороківська-Обіход А. Військовополонені як об'єкт пропаганди Австро-Угорщини та Російської імперії у роки Першої світової війни (1914-1918)	72
Ярошенко Д. Реалізація програми розвитку флоту ВМС Німецької імперії на прикладі перших лінійних крейсерів	75

ІСТОРИЯ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА | HISTORY OF CULTURE AND ART

Діденко М. Французький кінематограф під час Першої світової війни: роль пропаганди та відображення фронтової реальності	79
Кравченко Н. Альбом Карла Піппіха в експозиції НВІМУ	80
Літинський З. Роль «Тернопільських театральних вечорів» у формуванні культурного життя під час Першої світової війни та як одного із джерел національного українського відродження	82
Огієвський А. Особливості будівничої діяльності в добу Першої світової війни на прикладі розвитку українського архітектурного модерну	84
Пількевич А. Джон Рональд Руел Толкін: відображення досвіду участі у Першій світовій війні у творчості автора	86
Світлик Н. Культурне життя на Закарпатті напередодні та в роки Першої світової війни	88

Сосульський В. Перша світова війна крізь призму творчості Луї-Фердинанда Селіна	90
Стеценко О. Вплив Першої світової війни на формування феномену «втраченого покоління» в літературі	93
Щербак А. Зміни в образі героя у Російській імперії під час Першої світової війни	95
Larchenko A. The Origins and Evolution of the Ukrainian Avant-Garde during the War	99

ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО У ВЕЛИКІЙ ВІЙНІ | MAN AND SOCIETY DURING THE GREAT WAR

Васільєва В. Перша світова війна на сторінках газети «Рада»	102
Вороніна М. Велика війна – вікно можливостей для медицині	104
Гадинко О. Місто Сторожинець під час Першої світової війни у спогадах сучасників: 1914-й рік	108
Головченко Я. Образ ворога у Великій війні	110
Голубець В. Цензурування львівської преси у час російської окупації (вересень 1914 – червень 1915 рр.)	113
Денисюк В. Бруд і сміття в прифронтових містах Волинської губернії у роки Великої війни	116
Жовнодій М. Трансформація психіки людини у стані війни: досвід Першої світової	118
Мінаєва Т., Мінаєв А. Роман Смаль-Стоцький: робота з полоненими українцями у роки Великої війни 1914-1918 рр.	120
Плетінка А. Чинники початку громадянської війни в Росії 1917-1922 рр. в контексті Першої світової війни	122
Сиса А. Проблема єврейського біженства в роки Першої світової війни в Російській імперії (1914–1916 рр.)	125
Сміян А. Втрачене дитинство: діти України під час Першої світової війни	127
Соловйов В. Листи з фронту як джерело вивчення впливу подій Лютневої революції на вояків Румунського фронту (лютий – квітень 1917 рр.)	129
Чорний Д. Далека-близька війна: еволюція сприйняття населенням тилового міста подій 1914-1916 рр.	132
Шумська А. Створення образу ворога-німця у російській періодиці на початку Першої світової війни	135

ІСТОРИЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН | HISTORY OF INTERNATIONAL RELATIONS

Довгий Я. Данія на початку Першої світової війни: політичний та економічний вимір	137
Зацепіло В. Події Української революції за свідченнями Е. Гілда (1917–1918 рр.)	140
Короневська Л. Прогалини Версальсько-Вашингтонської системи як наслідок незасвоєних уроків Першої світової війни	142
Маглакелідзе Д. Ключові проблеми нейтралітету Швеції в Першій світовій війні	145
Пуцько А. 14 пунктів В. Вільсона як програма нового світоустрою	147
Фечко І. Латинська Америка та Велика війна: геополітичний вибір країн регіону у контексті глобального конфлікту	150

ІСТОРІОГРАФІЯ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Юлія Гаврилук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Сучасна українська історіографія висвітлення історії Румунського королівства в роки Великої війни

Воєнно-політичний, дипломатичний та економічний досвід країн-учасниць Першої світової війни, яка мала місце у 1914-1918 рр., відразу ж почав вивчатися європейськими та американськими істориками після її завершення. Минуло понад 100 років, однак ця доленосна подія, яка значною мірою вплинула на подальший розвиток майже всіх європейських країн, не втратила своєї дослідницької актуальності, оскільки доволі багато аспектів і проблем, пов'язаних з Великою війною, ще не знайшли належного наукового аналізу та осмислення, у тому числі на концептуальному рівні. Так, деякі аспекти зовнішньої політики Румунії та внутрішнього становища Румунського королівства на сьогоднішній день недостатньо висвітлені в українській історичній науці.

Після здобуття Україною незалежності, вітчизняні дослідники почали цікавитися раніше невідомими чи маловідомими сторінками Першої світової війни. Поряд із працями, присвяченими історії битв та міжнародних відносин періоду цієї війни, почали з'являтися дослідження, котрі висвітлювали й національне українське питання на території земель, котрі перебували в складі королівства Румунія. Тут принагідно згадати статтю Володимира Фісанова, в якій автор дослідив місце буковинського та галицького питання в системі міжнародних відносин протягом 1914-1918 рр. [14]. Проблематику українського питання у політиці Румунії протягом 1918 року висвітлив Володимир Кройтор у своїй дисертації [10]. У дослідженні автор прослідкував передумови та причини анексії Буковини та бессарабське питання, котре неодноразово піднімалося румунськими політиками до завершення Першої світової війни. Окрім того, досліднику вдалося висвітлити бессарабську проблему у сфері політичних відносин між Румунією та УЦР [8]. Інший дослідник, Сергій Гакман, присвятив дисертаційне дослідження особливостям становища Бессарабії та Буковини в сфері російсько-румунських відносин [4]. Вивчення «Буковинського питання» в царині міжнародної політики Румунського королівства протягом 1914-1918 рр. стало предметом подальшого дослідження у науковому доробку С. Гакмана. Історик, вивчаючи шляхи сполучення на території Буковини під час Першої світової війни та у повоєнний період, дійшов висновку, що ці землі були об'єктом зовнішньополітичних інтересів як з боку Росії (спочатку Російської імперії, а потім радянської Росії), так і з боку Румунського королівства [6]. Чернівецька дослідниця Тамара Богачик у своїй доповіді, описуючи основні події Великої війни на території Північної Бессарабії, наголосила на тому, що Румунія, претендуючи на землі цього краю, розглядала Хотинщину як «історичну спадщину» [2, с. 40].

Вивчення українського питання на територіях Бессарабії та Буковини у роки Першої світової війни крізь призму історії Румунії в даний період сучасними українськими вченими є нерозривним із дослідженням міжнародної політики королівства Румунія. Цьому аспекту свій науковий доробок присвятили вже згадані В. Фісанов та С. Гакман. Дослідники опублікували спільну статтю, в котрій висвітлили особливості румунсько-російських відносин протягом 1914-1918 рр., де окрема увага надавалася вирішенню долі Буковини та Бессарабії [15]. Із результатами дослідження становища Буковини в російсько-румунських перемовинах під час Першої світової війни Сергій Гакман поділився під час проведення Міжнародної наукової конференції, присвяченій 110-й річниці початку Великої війни «На перетині епох. Перша світова війна: феноменологія, геополітичні та гуманітарні наслідки, історична пам'ять» [5].

Велике зацікавлення серед історичної спільноти в дослідженнях історії Великої війни становлять аспекти вступу Румунії в Першу світову війну, адже відомо, що Румунія

приєдналася до цього міжнародного військово-політичного конфлікту на боці країн Антанти 16 серпня 1916 року. Перипетіям вступу Румунського королівства у Велику війну присвячено статтю вже згаданого науковця В. Кройтора. У ній автор дослідив та проаналізував особливості зовнішньополітичного становища Румунського королівства і його впливу на внутрішнє становище держави протягом 1914-1916 рр. [10].

Укладанню мирних договорів Румунії під час Великої війни із країнами Четверного союзу присвятив свій науковий доробок С. Гакман [3]. А науковець Віталій Соловйов дослідив зміст румунського питання в зовнішній політиці держав Антанти у дипломатичному процесі Радянської Росії з державами Четверного союзу після подій 25 жовтня 1917 р. [12] Окрім того, В. Соловйов проаналізував особливості російсько-румунської співпраці протягом Великої війни у своєму дисертаційному дослідженні [11].

Об'ємним історичним дослідженням є колективна англомова стаття Ярослава Попенка, Ігоря Срібняка, Наталі Яковенко та Віктора Матвієнка, в якій історики висвітлили вектори зовнішньої політики Румунського королівства протягом 1914-1918 рр. крізь призму збереження національних інтересів румунів, котрі проживали за межами своєї держави [16].

Значний пласт у тематиці військово-політичного становища Румунії в роки Великої війни посідають дослідження українських істориків, в яких висвітлено військові дії на території Румунського фронту в 1917-1918 рр. Принагідно згадати творчий доробок Олексія Домбровського, який у своїй статті розмістив короткий нарис щодо українізації армії Південно-Західного фронту [7, с. 82]; Наталії Барановської, котра доповнила дослідження О. Домбровського вивченням питання українізації VIII армії Румунського фронту [1]; Павла Ткачука, котрий, вивчаючи роль сухопутних військ збройних сил України протягом 1917–1921 рр., окреслив масштаби українізації Румунського фронту [13, с. 58–60], а також підрахував кількість піших дивізій та полків, які налічував даний фронт [13, с. 62].

Отже, як можна прослідкувати, сучасні українські історики у своїх дослідженнях історії Румунії в роки Першої світової війни значну увагу присвятили національному питанню українців, планам Румунії щодо Буковини та Бессарабії, відносинам Румунського королівства із Росією, а також українізації армії Румунського фронту. Такі сфери історичного дослідження історії Румунії в період Великої війни як внутрішнє становище держави протягом її окупації об'єднаними австро-угорськими та німецькими військами, повсякденне життя населення Румунського королівства, діяльність румунської преси в період з 1914-1918 рр. та ін. залишаються перспективними сферами дослідження для подальшого наукового вивчення.

Список використаних джерел та літератури

1. Барановська Н. Українізація Південно-Західного фронту і VIII армії Румунського фронту восени 1917 р. *Вісник Національного університету*. Львівська політехніка. Армія і держава. Львів, 2001. № 431. С. 14–19.
2. Богачик Т. Основні події Першої світової війни на території Північнобессарабського краю. *На перетині епох. Перша світова війна: феноменологія, геополітичні та гуманітарні наслідки, історична пам'ять*: Міжнародна наукова конференція, присвячена 110-й річниці початку Великої війни 1914-1918 рр., м. Чернівці (27-28 вересня 2024 р.). Матеріали і тези доповідей. Наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2024. С.39-41. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10699/На%20перетині%20епох.%20Перша%20світова%20війна-сторінки%20Чучко%20М..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
3. Гакман С.М. Сепаратний мирний договір Румунії з країнами Четверного Союзу: мотиви, рішення, наслідки. Історична панорама. Збірник статей ЧНУ. Чернівці, 2004. №2. С.68-80.

4. Гакман С. Проблема Бессарабії та Буковини у контексті радянсько-румунських міждержавних відносин. 1917-1940 рр.: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.02. Чернівці, 2000. 221 с.
5. Гакман С. Проблема Буковини в російсько-румунських відносинах під час Першої світової війни. *На перетині епох. Перша світова війна: феноменологія, геополітичні та гуманітарні наслідки, історична пам'ять*: Міжнародна наукова конференція, присвячена 110-й річниці початку Великої війни 1914-1918 рр., м. Чернівці (27-28 вересня 2024 р.). Матеріали і тези доповідей. Наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2024. С.47-49. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10699/На%20перетині%20епох.%20Перша%20світова%20війна-сторінки%20Чучко%20М..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
6. Гакман С. Шляхи сполучення у долі Буковини під час Великої війни та післявоєнного врегулювання. *Перша світова війна у фокусі історії (дипломатичні та політичні колізії Великої війни)*: монографія. Наукова редакція д.і.н. проф. С.С.Трояна. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. С.329-349.
7. Домбровський О. І. З історії формування українських збройних сил в 1917 році. *Зап. іст. фак. Одес. ун-т. Вип. 2. Історія України*. Одеса, 1996. С. 78–85. URL: <http://zif.onu.edu.ua/article/view/63952/59440>
8. Кройтор В. Бессарабська проблема в українсько-румунських політичних відносинах 1917–1918 рр. *Історія в школі*. 2001. №1. С. 4–8.
9. Кройтор В. Дипломатичні колізії вступу Румунії у Першу світову війну. *Історія релігій в Україні*. 2014, Кн.1. С.519-529.
10. Кройтор В. К. Українське питання в політиці Румунії (1918-1927 рр.): дис. ...канд. істор.наук: 07.00.02. Івано-Франківськ, 2007. 218 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kroitoyr_Volodymyr/Ukrainske_pytannia_v_politytsi_Rumunii_1918_-_1927_rr.pdf
11. Соловійов В. Російсько-румунське військово-політичне співробітництво періоду Першої світової війни: дис. ... канд. істор.наук: 07.00.02. Дніпро, 2019. 279 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Soloviov_Vitalii/Rosiisko-rumunske_viiskovo-politychne_spivrobitnytstvo_periodu_Pershoi_svitovoi_viiny.pdf
12. Соловійов В. Румунський фронт у політиці держав Антанти в умовах мирних перемовин Радянської Росії з країнами Четверного Союзу (листопад 1917р. -березень 1918 р.). *Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського. Історичні науки*. №1 (45), червень 2018. С. 80-87. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/hist-visnik-45-14.pdf>
13. Ткачук П. П. Сухопутні війська збройних сил України доби революції 1917–1921 рр. : дис. док. іст. наук.: 20.02.22. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2009. 451 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tkachuk_Pavlo/Sukhoputni_viiska_Zbroinykh_syl_Ukrainy_doby_revoliutsii_1917-1921_rr.pdf
14. Фісанов В. Буковинське і галицьке питання у міжнародних відносинах періоду першої світової війни. *Вісник центру буковинознавства. Серія історична*. Вип.І, 1993. С. 146-147.
15. Фісанов В., Гакман С. Несподівані союзники: Румунія і Росія між дипломатією та пропагандою у роки Першої світової війни (регіональні аспекти геополітичного протиборства). *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки*: Монографія / Наукова редакція д.і.н. проф. С.С.Трояна. Київ, Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 130-154.
16. Popenko Y., Sribnyak I., Yakovenko N., Matviyenko V. "... Coming to common peace Together With Our Allies" Romania`s Foreign Policy Balancing During World War I. Схід, листопад-грудень 2021. *Історичні науки*. Том.2, вип.3. С.36-44. URL: <https://skhid.kubg.edu.ua/article/view/247245/246949>

Меморіалізація Першої світової війни у дослідженнях політики пам'яті

Перша світова війна багато в чому стала переломною. Відтак, наприклад, напередодні Першої світової війни не було традицій всенародного вшанування пам'яті масових жертв війни. Чим же така унікальна Перша світова війна? Внаслідок залученості кожного в події точно часу виникла тотальна консолідація населення, що за собою призвела до необхідності пам'ятання. Тобто, держава бачила своїм завданням відгукнутися на зростаючий попит, як наслідок, маємо своєрідний пам'ятниковий «бум» по всій Європі.

Політика пам'яті — цілеспрямована діяльність з відтворення певного образу минулого, що є актуальним у сучасному політичному контексті, за допомогою вербальних, візуальних, технічних та інших засобів. Саме поняття було вперше використано Юргеном Габермасом, німецьким філософом і соціологом, під час «великої дискусії» істориків ФРН для критики німецького історика Ернста Нольте (а разом і канцлера ФРН Гельмута Коля). Меморіалізація є частиною політики пам'яті. Історики, філософи, культурологи, соціологи, котрі зверталися до цієї дефініції, надавали їй різні визначення, іноді, навіть, ототожнюючи меморіалізацію з політикою пам'яті. Меморіалізація, на нашу думку, проявляється у віднайденні забутих та створенні нових місць пам'яті народу або народів [1].

Термін «місця пам'яті» частіше за все пов'язують із П'єром Нора. Вірогідно французький історик запозичив його із праці Ф. Єйтс «Мистецтва пам'яті», але значення самого терміну набуло радикальних змін. Якщо у Ф. Єйтс воно є уявленим простором для заповнення його необхідною інформацією, то для нього це певне уречевлене чи нематеріальне явище, яке під впливом часу або за прикладених людських зусиль набуло значення символу у меморіальній спадщині певного співтовариства [3, с. 3]. Таким чином, сфера «місць пам'яті» безмірно розширюється і вже включає кладовища, пам'ятники, комеморативні заходи (річниці, роковини, хвилини мовчання) — те, що може нас зацікавити в першу чергу при розгляді даної проблематики.

Тоні Джадт у свої критичній статті про «місця пам'яті» вказував на те, що сама Франція стала своєрідним музеєм під відкритим небом. Так, наприклад, поля битв і військові кладовища стають місцями паломництва туристів, для яких спеціально встановлюють відповідні пояснювальні довідки, щоб ознайомити із трагічною історією тієї землі і таким чином долучити до місцевого культурного спадку. Як зазначається у статті, така направленість меморіалів на пояснення невідомої нам історії є чимось принципово відмінним від старого розуміння меморіалів, які створювалися для того, щоб нагадати нам про те, що ми і так вже знаємо. Ще одним парадоксальним фактом є те, що хоч пам'ять про Першу світову війну і була однозначною у своїй моралі на відміну від пам'яті про Другу світову війну, але все ж протягом декількох десятиліть вона жодним чином не відзначалась. Таке положення існувало внаслідок глибини травмуючого досвіду. До речі, коли все ж прийшов час поминати жертв війни, то республіканський культ загиблих (що Антуан Прост визначив за світську релігію Франції міжвоєнного періоду) набув найбільшого розмаху саме у провінціях. Справа в тому, що в селах взагалі людські втрати відчувалися гостріше (економічний фактор), більше того Третя республіка і все з нею пов'язане значно більше значила для провінції, ніж для космополітичних жителів столиці [2].

П'єр Нора, досліджуючи феномен «меморіальної епохи» (тобто епохи одержимості пам'ятанням у суспільствах), вказував на зростаючі тенденції використання минулого в туристичних, комерційних і політичних цілях, прикладом чому слугує значна кількість комеморативних заходів, особливо це стосується Франції, де навіть заснували Національне бюро свят. Відтак серед наведених комеморативних заходів згадувалася і

річниця перемир'я 1918-го року. Головним висновком у статті було те, що настільки значна кількість комеморативних заходів спричинена усуненням якоїсь узагальнюючої, єдиної (історичної) версії репрезентації подій минулого і, відповідно, відходом у сторону множинності версій (пам'яті) [4].

Пам'ять про Першу світову війну дуже неоднозначна і неоднорідна. Певний час ця тематика просто замовчувалася у багатьох країнах і випадала з публічної сфери, у пострадянських країнах вона взагалі стала «забутою» війною, але вона відстояла своє місце у пам'яті, в тому числі завдяки політиці пам'яті і меморіалізації.

Список використаних джерел та літератури

1. Коваленко, Т. Меморіалізація спадщини Першої світової війни 1914–1918 рр. У монументальному мистецтві балканських країн. Дриновський збірник, Том 15. 2022. 318 с.
2. Judt T. «A la Recherche du Temps Perdu». The New York Review of Book. 1998. December 3. Vol. 45. № 19. https://www.nybooks.com/articles/1998/12/03/a-la-recherche-du-temps-perdu/?srltid=AfmBOoro2__c-RW7-mY5-fwYsyALIPtkM7U4ivDWGtQ1FODhgkwdEiu
3. Nora P. «Realms of Memory. The construction of the french past». Vol.1. New York, 1996. 688 p.
4. Nora, P. The Reasons for the Current Upsurge in Memory. Transit– Europäische Revue 22. http://www.iwm.at/index.php?option=com_content&task=view&id=285&Itemid=463

Володимир Ругаль

Національний музей історії України у Другій світовій війні

Втрати українських комбатантів у Першій світовій війні: історіографічно-джерелознавчий експурс

Українці зустріли ХХ ст. у складі двох імперій: Австро-Угорської та Російської, які під час Першої світової війни (1 серпня 1914 р. — 11 листопада 1918 р.) перебували у ворогуючих військово-політичних блоках — у Троїстому (Німецька, Австро-Угорська імперії та Королівство Італія), а від осені 1915 р. — в Четвертому союзі (Німецька, Австро-Угорська, Османська імперії та Болгарське царство) й Антанті (Велика Британія, Французька Республіка та Російська імперія). Ці угруповання розпочали Першу світову війну. У підсумку до неї було втягнуто 38 держав із чотирьох континентів, 70 млн солдатів перебували у ворогуючих арміях, приблизно 10 млн із них загинули [10, с. 15].

Від самого початку боїв улітку 1914 р. територія Галичини, Буковини, Волині, а також (меншою мірою) Центральної України стала одним з основних театрів бойових дій [2].

До сьогодні точно не встановлено кількості учасників Першої світової. Доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка А. Руккас на основі розрахункового методу дійшов висновку, що в російській імперській армії за час війни побувало до 4 млн українців, із яких 600 тис. загинуло, а в австро-угорському війську — близько 700 тис. вихідців з українських земель, із яких полягло 120 тис. [5].

Ужгородський дослідник тих подій О. Лавер стверджує, що у війні загинуло 579 тис. українців, зокрема у складі австро-угорських військ — 34 тис., російських — 545 тис. [7, с. 8].

Установити поіменно всіх загиблих українців із ворогуючих армій неможливо, та щоб наблизитися до істини, варто дослідити архіви країн-учасниць тих подій: Австрії, Німеччини, Чехії, Угорщини, Росії. Армія останньої, як і австро-угорська, формувалася за територіальним принципом, тож варто з'ясувати, які частини базувались і формувалися в Україні, а відтак за їхніми документами визначати особи загиблих.

Основний масив документів, що стосується наших земляків, полеглих у царській армії під час Першої світової війни, зберігається в низці фондів Російського державного

військово-історичного архіву. Мова, зокрема, про картотеку бюро обліку втрат у Першій світовій війні (офіцерів і солдатів) [9].

На основі документів Російського державного військово-історичного архіву та інших архівів РФ було створено електронний портал «Памяти героев Великой войны 1914–1918 годов». На ньому крім персональної інформації про військовика (місце народження, служби та загибелі) представлено копії документів; там можна знайти також інформацію про червоноармійців — жертв так званих революційних подій, російсько-української та російсько-польської війн [9].

Не слід забувати й про вітчизняні архіви, зокрема з тих регіонів, де відбувалися бойові дії Першої світової війни чи стояли тогочасні шпитали: державні обласні архіви Волинської, Закарпатської, Рівненської, Тернопільської, Львівської, Житомирської, Київської, Чернігівської областей.

Інформація про загиблих може зберігатись у музейних фондах як центральних, так і місцевих, краєзнавчих. Зокрема, в електронному зібранні наукового відділу дослідження людських військових втрат України та історичної пам'яті НМІУДСВ є список поранених та вбитих жителів с. Бугаків Брацлавського повіту Подільської губернії в Першу світову війну [11].

Ще під час війни українці, які перебували в еміграції в Америці, публікували списки загиблих співвітчизників. Зокрема, в 1915 р. в м. Нью-Йорк світ побачило видання «З великої війни...» з переліком загиблих українців, що служили в австрійській армії. Інформація про них, щоправда, мінімальна: лише прізвище та ім'я [4, с. 59–108].

Значна роль у дослідженні та встановленні імен загиблих у Великій війні належить краєзнавцям, зокрема Ю. Фатулі з м. Ужгород, який з'ясував, що вихідцями із сучасної Закарпатської області були укомплектовані три піхотні полки армії Австро-Угорської імперії: 65-й, 66-й та 85-й [12].

Ю. Фатула виявив понад 1500 полеглих військових із Закарпаття. Краєзнавець опублікував імена з невеликими біографічними довідками про загиблих у своїх книжках [13; 14].

Під час Першої світової війни з'явилося перше українське формування — легіон Українських січових стрільців (УСС, «усуси»). Воно було складовою частиною австро-угорської армії. Особливо запеклими видалися бої за його участю за г. Маківка наприкінці квітня — на початку травня 1915 р. Нині на її вершині встановлено пам'ятний знак з іменами полеглих січовиків [7, с. 9].

У 1915–1917 рр. УСС билися на Поділлі. Сотні молодих патріотів загинули на схилах г. Лисоня, поблизу с. Конюхи та Куропатники на Бережанщині, в інших місцях.

Історію Українських січових стрільців добре описали учасники та свідки подій, зокрема слід відзначити роботи О. Думіна та В. Кучабського в співавторстві з М. Безручком, що кілька разів перевидавалися [3; 6].

М. Лазарович у своїй розвідці «Чин легіону Українських січових стрільців на Тернопіллі» на основі опрацьованих різноманітних джерел наводить «Поіменний список уродженців Тернопілля, які в роки Першої світової війни служили в легіоні Українських січових стрільців». Є там і дані про загиблих [8, с. 141–207].

Нині в мережі Інтернет можна знайти інформацію про полеглих воїнів із лав УСС, зокрема про командирів різних ланок, як-от організатора відділу кінноти Р. Камінського [1].

На сьогодні першочерговим завданням є повернути максимум імен українців, загиблих у Першій світовій війні, незалежно від того, в якій армії вони служили, хоча слід погодитися з думкою більшості дослідників цього періоду, що імена майже 50-60 % загиблих установити вже не вдасться.

Список використаних джерел та літератури

1. 1917 – загинув Роман Камінський, військовий діяч. *Український інститут національної пам'яті*: вебсайт. URL:

- <https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lypen/1/1917-narodyvsya-roman-kaminskyy> (дата звернення 17.10.2024).
2. Бойко О., Гірик С., Киридон А. Історія України: Перша світова війна 1914–1918. *Велика українська енциклопедія*: вебсайт. URL: <https://vue.gov.ua/Історія України: Перша світова війна 1914–1918> (дата звернення 17.10.2024).
  3. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. Упорядник І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2024. 144 с.
  4. З Великої європейської війни. Нью-Йорк: Руська видавнича спілка «Чорногора», 1915. 108 с.
  5. Куришко Д. Українці у першій світовій війні: «На пострадянському просторі – непередбачуване минуле» (інтерв'ю з к. і. н., доцентом А. Руккасом). *Історична правда*: вебсайт. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/08/4/143924/> (дата звернення 17.10.2024).
  6. Кучабський В., Безручко М. Історія січових стільців 1917–1919. Воєнно-історичний нарис. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 346 с.
  7. Лавер О. Статистика втрат населення у війнах і конфліктах 1900–1924 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2005. Вип. 14. С. 3–23.
  8. Лазарович М.В. Чин легіону Українських січових стрільців на Тернопіллі (друга половина 1915 – початок 1918 р.) Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 224 с.
  9. Памяти героїв Великої війни 1914–1918.: вебсайт. URL: <http://www/gwar.mil.ru> (дата звернення 17.10.2024).
  10. Савчин В. Кампанія, яка мала тривати 4 місяці. *Локальна історія*. 2022. № 8–9. С. 10–18.
  11. Список поранених та убитих жителів с. Бугаків Брацлавського повіту Подільської губернії в Першу світову війну. *Електронне зібрання Наукового відділу дослідження людських військових утрат України та історичної пам'яті НМІУДСВ*.
  12. Фатула Ю. «Неси мамці жалість мою...» Закарпатці у Першій світовій війні. Ужгород: Панет, 2018. 352 с.
  13. Фатула Ю. Полеглих ми так і не поховали... Бойовий шлях 85 Мараморосько-Угочанського піхотного полка австро-угорської армії. 1914–1918. Ужгород: Панет, 2019. 348 с.
  14. Фатула Ю. «Я ще гадав ґаздувати, але мушу воювати...». Бойовий шлях 66-го Унгарського піхотного полку австро-угорської армії. 1914–1918. Ужгород: Панет, 2021. 368 с.

Олена Синявська

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Одеська україномовна преса про перебування у місті австро-угорських військ в березні-листопаді 1918 р.

На завершальному етапі Першої світової війни одеська періодична преса була складним і багатогранним явищем. Виникнувши на межі двох епох, вона поєднувала в собі традиційні засади одеської журналістики початку ХХ ст. та нові риси, принесені періодом революційних подій. Політизація стала домінуючою характеристикою тодішньої одеської преси: на відміну від культурно-національного спрямування періодики початку ХХ ст., більшість видань у 1917-1918 роках або офіційно представляли інтереси певних політичних партій, або зайняли чітку політичну позицію.

Аналіз історіографічних праць свідчить про те, що історія створення та функціонування українських періодичних видань у 1917-1918 роках достатньо висвітлена в низці праць провідних сучасних науковців, які обґрунтовано вважають періодичні видання важливим історичним джерелом. Одеській пресі, як і загалом періодичним виданням південного регіону України, приділялася менша увага. Одним із

перших до вивчення україномовної преси Одеси періоду визвольних змагань звернувся одеський історик та бібліограф С. Рубінштейн, який ще у 1929 році опублікував бібліографічну розвідку «Одеська періодична преса років революції та громадянської війни, 1917–1921» [6], що стала хрестоматійною для сучасних дослідників. Питання заснування та поширення україномовної преси в Одесі та південному регіоні України у 1917-1918 роках висвітлювали Г. Зленко [4] та О. Пархітько [5].

За підрахунками С. Рубінштейна в Одесі у 1918 році виходило 116 періодичних видань: 68 газет та 48 журналів [6, с. XX], україномовними із них були всього 5 видань. Так, на початку березня 1918 року почала виходити друком газета «Чорноморська хвиля», яку наприкінці березня заступила газета «Вільне життя», з квітня до грудня 1918 року виходила газета «Вісник Одеси», з травня по листопад 1918 року — журнал «Наше село», у вересні 1918 року виходила газета «Запорожець». Крім того, були російськомовні газети, які мали чітке україноцентричне спрямування. Так, наприклад, газети «Молодая Украина» (травень-червень 1918 року) та її продовження «Одесская мисль» (липень-серпень 1918 року) виходили друком у тому ж видавництві, що і «Вісник Одеси», але російською мовою, з метою поширення інформації про українські справи в неукраїномовному середовищі.

В умовах військового стану, запровадженого через війну росії проти України, більшість фондів наукових бібліотек Одеси, Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеської Національної Наукової Бібліотеки, де зберігаються примірники одеських газет 1918 року, є законсервованими, нам вдалося отримати скановані примірники двох газет вказаного періоду — «Вільне життя» та «Вісник Одеси».

Газета «Вільне життя» виходила друком з 31 березня до 10 вересня 1918 року, всього було опубліковано 128 номерів. На передовиці газети зазначалося, що це щоденний громадсько-політичний часопис, видавцем якого є товариство «Соціалістична просвіта» [1]. Видавцем газети було товариство «Просвіта», редакторами були відомі громадські діячі в Одесі: історик М. Слабченко, публіцисти В. Мурський, Л. Бурдин, В. Пономаренко. Газета активно висвітлювала національно-визвольні, державотворчі та культурні процеси в Україні загалом, і в південному регіоні зокрема. У перші місяці виходу часопису редакція детально висвітлювала діяльність УНР, ситуацію на фронті та перебіг мирних переговорів у Брест-Литовську. На прихід до влади гетьмана П. Скоропадського редакція відреагувала насторожено, хоча і продовжувала розміщувати новини про політичну та економічну ситуацію, повідомлення з-за кордону. Стримано газета сприйняла і прихід австро-угорських військ в Одесу. Такий висновок дає підстави зробити аналіз тематики публікацій на сторінках газети, оскільки з березня по листопад вони торкалися переважно питань освіти, літератури, мистецтва, «обходячи» складні політичні теми. Редакція продовжувала публікувати новини політичного та соціально-економічного життя міста, але здебільшого такі публікації мали виключно інформаційний характер.

«Вісник Одеси» виходив друком з квітня до грудня 1918 року, всього було опубліковано 200 номерів [2]. Відзначимо, що попередником (та послідовником) газети було російськомовне періодичне видання «Ведомости Одесского градоначальства», що друкувалося в Одесі з 1868 до березня 1918 року. В період Гетьманату газета почала виходити українською мовою і називалася «Вісник Одеси», після падіння Гетьманату газета продовжила виходити російською мовою, але при цьому продовжувалася нумерація «Вісника Одеси».

Газета видавалася при канцелярії одеського градоначальника як офіційний орган з метою інформування мешканців міста про загальноукраїнські та міські події, рішення та ініціативи центральної та місцевої влади, а також висвітлювати загальну хроніку подій, місцеві новини та публікувати оголошення. Редакторами були відомі громадські діячі Д. Бузько, Іван та Юрій Липи. Газета одна із перших повідомила одеситів про прибуття австро-угорських військ в Одесу та призначення австро-угорського та німецького

комендантів міста (цікаво, що це повідомлення було опубліковано ще в російськомовному варіанті газети) [3, с. 1]. На шпальтах газети публікувалися універсали гетьмана, розпорядження уряду, документи місцевих органів управління, тому одесити з перших рук могли дізнаватися новини південного регіону України.

Таким чином, україномовні газети Одеси, що виходили друком у 1918 році, в першу чергу газети «Вільне життя» та «Вістник Одеси», є важливим та цінним історичним джерелом для вивчення суспільно-політичної ситуації як в південному регіоні України загалом, так і в Одесі зокрема.

Список використаних джерел та літератури

1. *Вільне життя*. Громадсько-політичний часопис. 1918, 31 березня (№1) – 10 вересня (№128).
2. *Вістник Одеси*. 1918, 12 квітня (№1) – 18 грудня (№200).
3. *Ведомости Одесского градоначальства*. 1918, 23 березня.
4. Зленко Г. Д. Від ідеї "Землероба" до реальних "Нових шляхів": становлення української преси в Одесі (кінець ХІХ-початок ХХ ст.). *Українська періодика: Історія і сучасність*. Львів, 1995. С.41-44.
5. Пархитько О. В. Становлення одеської україномовної періодики в 1917-1920 роках. *Діалог: медіа-студії*. 2014. Вип.1. С.101-108.
6. Рубінштейн С. Л. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни, 1917–1921: бібліографічна розвідка. Одеса: Одесполіграф, 1929. 52 с.

Павло Щербанюк

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Перша світова війна і Волинь: сучасна українська історіографія

Перша світова війна стала однією з найтрагічніших сторінок в історії людства. Волинська губернія як частина Російської імперії у період Першої світової війни опинилася на передньому краї великих історичних змін та випробувань. Війна, яка розпочалася в 1914 році, не лише перетворила цей регіон на арену боїв, але й суттєво змінила суспільно-політичне життя його населення. Аналіз історіографічних джерел створює підґрунтя для об'єктивного вивчення становища Волинської губернії під час Першої світової війни.

З огляду на особливості розвитку історіографічного процесу можна виділити такі етапи в дослідженні історії українських земель періоду Першої світової війни: міжвоєнний етап (1918–1939 рр.), етап Другої світової війни і післявоєнний (1939–1991 рр.), сучасний етап (з 1991 р.).

Протягом останніх десятиліть українські історики зробили значний поступ у дослідженні становища українських земель у роки Першої світової війни. Зокрема, представляють науковий інтерес праці О. Реєнта, Б. Янишина [31; 32], О. Реєнта і О. Сердюка [30], І. Коляди, В. Милька [16], в яких подано аналіз ситуації в українських регіонах під час бойових дій, військових та економічних чинників, які зумовлювали зміни в українських губерніях. Наукові дослідження В. Головченка і В. Солдатенка [8], В. Трофимовича [34], О. Кураєва [19], В. Венгерської [5] присвячені «Українському питанню» в умовах Великої війни. Праці А. Лозинського [22], М. Зеркаля [14], Б. Кривошини [18], В. Литвина [21] висвітлюють різні аспекти історії України періоду Першої світової війни.

У даному контексті важливим є дослідження історії Волинської губернії в період Першої світової війни, оскільки цей регіон був прифронтною губернією, ареною воєнних дій і зазнав значних людських і матеріальних втрат. Військові дії на території Волині також спричинили масову міграцію населення, що призвело до значного зростання числа біженців у регіоні, у результаті чого виникли додаткові соціальні та економічні проблеми. Суспільно-політичне життя Волинської губернії в цей період

характеризувалося значною активізацією громадських організацій та благодійних товариств. Зокрема, місцеві земства та міські думи активно займалися питаннями організації допомоги пораненим, підтримки біженців та забезпечення населення найнеобхіднішими продуктами.

Висвітленню актуальних питань історії та історіографії Волині у Першій світовій війні присвячена робота Г. Бондаренка [4]. Окрему увагу варто звернути на історичні дослідження І. Пасюка [25] та П. Скавронського [33], які базуються на спогадах та оцінках учасників Першої світової війни.

Розкриттю низки важливих питань воєнно-політичного та соціально-економічного впливу Першої світової війни та Української революції 1917–1921 рр., які вплинули не лише на розвиток Волинської губернії, а й на формування національної свідомості українців, присвячені наукові праці О. Дем'янюка [10; 11]. Наукові розвідки І. Пасюка і В. Карпюка [26] подають інформацію про використання хімічної зброї на території Волині в роки Першої світової війни.

Наукові розвідки О. Разиграєва та В. Скальського [28] присвячені комплексному дослідженню воєнно-політичних подій та цивільного життя Волині, що охоплюють хронологічні рамки 1914–1916 рр. Науковці на основі нагромадженого фактичного матеріалу здійснили спробу узагальнити та концептуалізувати важливі питання Великої війни.

В окремих працях українських дослідників висвітлено події Першої світової війни, які не знайшли свого відображення в радянській історіографії. Частина з них вийшла у наукових збірниках спершу Волинського, а потім Східноєвропейського університету. Це, зокрема, праці Б. Бернадського [1; 2] про економічну ситуацію і суспільне життя, Б. Заброварного і О. Михайлюка [13] про економічне становище та розв'язання аграрних питань краю.

Про формування та розвиток українського національного руху у Волинській губернії після лютого 1917 р. як передумови державотворчого процесу доби українських національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. йдеться у праці А. Рацілевича [29]. Загальні питання періоду Української революції, за допомогою яких можна здійснити об'єктивний аналіз «волинського» періоду діяльності УЦР, подано у наукових дослідженнях В. Верстюка [6].

До розкриття проблеми дослідження періоду перебування представників Українських січових стрільців на території Волинської губернії, висвітлення їхньої культурно-освітньої діяльності звернулася О. Каліщук [15]. Темі стрілецтва на Волині присвячені праці М. Лазаровича, в частині з яких висвітлено їх просвітницьку діяльність протягом 1916–1918 рр. [20]

Наукові розвідки волинського краєзнавця В. Пясецького [27] присвячені проблемам волинських біженців періоду Великої війни. Аналізуючи діяльність міського самоврядування Західної Волині у 1917–1921 рр., І. Гуцалюк [9] висловлює думку, що соціально-економічна діяльність цих органів у вказаний період є репрезентативною у розв'язанні проблем повітових міст регіону.

Мало дослідженим питанням в наукових розвідках залишилося становище національних меншин. Ставлення російського царату до німців Волинської губернії, які залишились без майна у 1915–1916 роках, висвітлено у роботі М. Костюка [17]. Питання становища польського населення Волинської губернії в роки Першої світової війни досліджує О. Білобровець [3].

Окремою сторінкою дослідження теми Першої світової війни та регіональної історії є вивчення матеріалів тематичних науково-практичних конференцій. До 80-ї річниці Великої війни в Луцьку в 1994 році відбулася конференція «Документально-художня проза про Першу світову війну», яка збрала групу українських дослідників, краєзнавців, письменників і була присвячена проблемам представлення її у художній, історичній і публіцистичній літературі. Чільне місце посідало питання долі Волинського краю та його

населення, що вплинуло на осмислення місця і ролі подій зазначеної проблематики [12].

Темі воєнної історії, зокрема періоду Першої світової війни, були присвячені історико-краєзнавчі конференції, які охоплювали значну кількість науковців. Статті були опубліковані у збірниках матеріалів, доповідей та повідомлень, зокрема, у 19, 58 випусках збірника наукових праць «Минуле і сучасне Волині та Полісся» [23], [24]. 23 жовтня 2013 р. у Луцьку відбулася історико-краєзнавча конференція, за результатами якої видано матеріали «Волинь напередодні Першої світової війни» [7].

Отже, враховуючи чималу кількість історіографічних напрацювань, можна констатувати, що вітчизняними істориками здійснений значний дослідницький поступ у питанні дослідження українських земель, зокрема Волинської губернії, у роки Першої світової війни, що стане підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел та літератури

1. Бернадський Б. В. До питання про стан економіки Волинської губернії в роки Першої світової війни. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ*. Вип. 3. Луцьк: Вежа, 1998. С. 49–55.
2. Бернадський Б. В. 1914-й рік на Волині: кілька фрагментів суспільно-політичного життя. *Науковий вісник ВДУ*. № 3. Серія історія. Вип. 1. Луцьк: Вежа, 1996. С. 74–84.
3. Білобровець О. М. Підтримка поляками Волинської губернії політики Росії в роки Першої світової війни. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. Київ, 2014. С. 5–8.
4. Бондаренко Г. В. Волинь у Першій світовій війні: актуальні питання історії та історіографії. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі*: Науковий збірник. Випуск 58. Луцьк, 2016. С. 3–8.
5. Венгерська В. О. «Українське питання» напередодні та в умовах Першої світової війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2014. Вип. 3. С. 8–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2014_3_4
6. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада і армія. *Воєнна історія*. № 1–3. URL: http://www.warhistory.ukrlife.org/1_3_07_4.htm.
7. *Волинь напередодні Першої світової війни*: матеріали науково-практичної конференції, м. Луцьк, 23 жовтня 2013 р. Упоряд. О. Дем'янюк, А. Кравець. Луцьк: ЛПК. 2013. 116 с.
8. Головченко В. І. Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: монографія. НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. імені І. Ф. Кураса. К.: Парламентське вид-во, 2009. 448 с.
9. Гуцалюк І. О. Діяльність міського самоврядування Західної Волині щодо розв'язання соціально-економічних проблем регіону (1917–1921 рр.). *Історичні студії ВНУ імені Лесі Українки*. 2011. Вип. 5. С. 33–42.
10. Дем'янюк О. Й. Волинська губернія під час Першої світової війни: вивчаючи історію рідного краю. *Педагогічний пошук*. 2016. № 2. С. 71–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedp_2016_2_23.
11. Дем'янюк О. Й. Перша світова війна на Волині: історіографія проблеми. Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події). *Зб. м-лів Міжнарод. наук. форуму* (м. Львів, 26 – 28 червня 2014 р.). Львів: АСВ, 2014. С. 6–8.
12. Документально-художня проза про Першу світову війну. *Матеріали і тези допов. та повідомлень міжнародної наук.-теоретичної конференції*. Луцьк: Б.в, 1994. 196 с.
13. Заброварний Б. Й., Михайлюк О. Г. Українське село в роки першої світової війни: навч. посіб. Луцьк: Надстир'я, 2002. 148 с.
14. Зеркаль М. М. Перша світова війна і Україна: історіографія проблеми. *Історичний архів*. Вип. 14. С. 158–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ians_2015_14_25
15. Каліщук О. М. Культурно-освітня діяльність українських січових стрільців на Волині: археографія питання. *Науковий вісник ВДУ. Історичні науки*. 2000. № 1. С.80– 83.

16. Коляда І. А., Милько В. І. Україна в Першій світовій війні. Харків: Орбіта, 2021. 125 с.
17. Костюк М. П. Ліквідація майна Волинських німців. *Ликвидация имущества волинских немцев в 1915–1916 гг.* Луцьк: Твердиня, 2014. 632 с.
18. Кривошина Б. М. Воєнні дії на українських землях у 1914-1916 рр. у сучасній вітчизняній історіографії. *Військово-науковий вісник*. Львів: ЛВІ, 2005. Вип. 7. С. 103–117.
19. Кураєв О. О. Політика Центральних держав щодо українського чинника у Першій світовій війні. *Київська старовина*. 2006. № 1. С.73-87.
20. Лазарович М. В. Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни. Тернопіль: Тайп, 2003. 112 с.
21. Литвин В. М. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна. Відп. ред. В. А. Смолій; Ін-т історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2014. 452 с.
22. Лозинський А. Ф. Про роль і значення сучасної української історіографії в дослідженні питань Першої світової війни. *Молодий вчений*. 2017. № 1 (41). С. 93–96.
23. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії Маневичини та Полісся. *Матеріали ХІХ Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції*, 21 – 22 вересня 2006 року, м. Луцьк – смт. Маневичі. Луцьк. 2006. 69 с.
24. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. *Матеріали 58 Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині*, смт. Маневичі, 5-6 липня 2016 року. Луцьк. 2016. 261 с.
25. Пасюк І. М. Воєнні дії на Волині 1916-1919 рр. в спогадах Маннергейма та його сучасників. Луцьк: Волинські старожитності, 2011. 76 с.
26. Пасюк І. М., Карпюк В. Використання хімічної зброї під час Першої світової війни на Волині. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі*. 2016. Випуск 58. Луцьк. С. 143–145.
27. Пясецький В. Е. Волинські біженці в спогадах галичан. *Документально-художня проза про Першу світову війну. М-ли і тези доп. та повідомл. міжнарод. наук.-теоретич. конф.* Луцьк. 1994. С. 140–141.
28. Разиграєв О.В., Скальський В. Волинь у 1914—1916 роках: воєнно-політичне та цивільне життя. *Український історичний журнал*. 2023. № 1 (568). С. 51–67. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.051>
29. Рацілевич А. П. Організаційне оформлення українського національного руху на Волині (березень – червень 1917 р.). *Волинські історичні студії*. 2010. Т. 4. С. 20–29.
30. Реєнт О. П., Сердюк І. О. Перша світова війна і Україна. К.: Генеза, 2004. 480 с.
31. Реєнт О. П., Янишин Б. М. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. №4. С. 3–37.
32. Реєнт О. П., Янишин Б. М. Велика війна 1914–1918 рр. у сучасній українській історіографії. *Український історичний журнал*. 2014. №3. С. 4–21.
33. Скавронський П. С. Перша світова війна на Волині в спогадах та оцінках Антона Денікіна. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. *Матеріали 58 Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині*, смт. Маневичі, 5-6 липня 2016 року / Упор. Г. Бондаренко, А. Силюк, П. Хомич. Луцьк. 2016. Випуск 58. с. 41–44.
34. Трофимович В. В. Українське і польське питання у планах Габсбургів на початку Першої світової війни. Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події). *Збірка матеріалів міжнародного наукового форуму 26 – 28 червня 2014 р.* Львів: АВС, 2014. Вип. 24. С. 9–11.

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ І ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ

**Тетяна Клочко,
Юрій Костянтинов**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Увічнення пам'яті учасників Першої світової війни в сучасній Україні

Пам'ять про учасників Першої світової війни довгий час залишалася майже забутою у свідомості українського суспільства, оскільки події цієї війни нерідко відсувалися на другий план у світлі масштабних історичних змін, що відбулися на українських землях у ХХ столітті. Комуністична влада СРСР намагалась активно ігнорувати цю історичну подію як явище. Проте в останні десятиліття в Україні відбувається активний процес увічнення пам'яті тих, хто брав участь у Першій світовій війні, що стало частиною ширшого переосмислення національної історії. Цей процес не лише сприяє відновленню історичної справедливості, а і є важливим елементом формування національної ідентичності, адже повертає суспільству забуті сторінки боротьби та страждань минулих поколінь. У даних тезах досліджується сучасний стан увічнення пам'яті учасників Першої світової війни в Україні, зокрема у вигляді меморіальних ініціатив, пам'ятників, освітніх проєктів та громадських акцій, а також роль цієї роботи у формуванні історичної пам'яті українців.

На початку 1990-х рр. в Україні почалась нова хвиля меморіалізації Першої світової війни. Так, на заході України активізувались краєзнавчі роботи. В Івано-Франківській, Тернопільській, Львівській, Чернівецькій та інших областях було досліджено низку поховань учасників Першої світової війни. В подальшому було відновлено багато цвинтарів та поховань [5, с. 192-193].

В Україні нині існує чимало меморіалів, присвячених увічненню пам'яті загиблих під час Першої світової війни, що дає можливість зберігати зв'язок із минулим і вшанувати героїв тих далеких років. Зокрема, у 1996 році на території села Гійче Жовківського району Львівської області було відреставровано меморіальний комплекс, присвячений полеглим у боях Першої світової. Важливо відзначити, що цей меморіал був відновлений за підтримки Австрійської меморіальної організації «Чорний хрест», зокрема її Тірольського відділення, що підкреслює важливість міжнародної співпраці у збереженні історичної пам'яті [3].

У 2005 р. в Бережанському районі Тернопільської області було впорядковано поховання українських січових стрільців, воїнів української повстанської армії, австро-німецьких військових. У самих Бережанах є комплекс військових поховань, який складається з цвинтаря австро-угорської армії, стрілецьких могил. В тому ж році на облік було взято поховання в ряді сел Заліщицького району. Ще раніше, в 1993 р., в Глибоцькому районі відбулись реставраційні роботи за підтримки товариства «Буковинський Чорний Хрест. Догляд воєнних могил». Схожі роботи тривають і в Чернівецькій області. Там упорядковано військові цвинтарі в ряді обласних районів. У 1994 р. почалась дослідницька робота вищезгаданого товариства щодо пошуку військових цвинтарів та реставрації [1, с. 377-378].

Також відбуваються заходи, спрямовані на вшанування пам'яті загиблих. Так, наприклад, в селищі Маневичі Волинської області в червні 2016 року відбувалася Міжнародна наукова конференція «Перша Світова війна на Волині та Волинському Поліссі», в межах якої історики, місцева влада та духовенство навідали плацдарм місцевого лісництва, де було виявлено понад 100 могильників та низку масових поховань. Там відбулось урочисте вшанування пам'яті полеглих [2].

У 2020 році у селі Синевирська Поляна, що розташоване в мальовничому Міжгірському районі Закарпаття, з'явився ще один важливий пам'ятник. Цей меморіал,

на якому викарбувано імена загиблих солдат, розташований на місці старовинного військового цвинтаря, де поховані воїни, які втратили життя під час перебування у шпиталі села в 1915 році. Голова громадської організації центру військово-історичних досліджень «Memento Bellum» Юрій Фатула засвідчив, що на цьому цвинтарі спочивають 24 солдати австро-угорської армії. Ініціатива спорудження пам'ятника походила від Михайла Бембила, місцевого вчителя історії, що доклав чимало зусиль до вивчення минулого свого рідного села. Його натхнення і багаторічні дослідження зіграли вирішальну роль у збереженні пам'яті про воїнів, які залишили свій слід в історії цього краю. Завдяки таким проектам сучасне покоління має можливість шанувати героїв, а також відчутти глибший зв'язок із подіями минулого [6].

Отже, увічнення пам'яті учасників Першої світової війни в сучасній Україні є важливим аспектом збереження національної історичної пам'яті та усвідомлення власної культурної спадщини. За останні десятиліття значні зусилля були спрямовані на відновлення історичної справедливості, що включає створення меморіалів, проведення тематичних заходів та введення до освітніх програм інформації про участь українців у воєнних подіях 1914–1918 років. Значна частина роботи з увічнення пам'яті спрямована на відновлення забутих або витіснених радянським минулим сторінок історії, реконструкцію військових кладовищ, створення пам'ятників і організацію тематичних заходів.

Список використаних джерел та літератури

1. Денисенко Г., Денисенко О. Культурна спадщина про Першу світову війну у формуванні історичної пам'яті в сучасній Україні. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2015. Вип. 20. С. 372–381. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=URN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Uxxs_2015_20_34 (дата звернення: 20.10.2024).
2. Воротна І. Нові Червища: відкрили меморіал вояків Першої світової. *Район Камінь-каширський*. URL: <https://kamin.rayon.in.ua/news/10428-novi-chervishcha-vidkrili-memorial-voiakiv-pershoyi-svitovoyi> (дата звернення: 21.10.2024).
3. Гринів Ю. Меморіал Першої світової війни. *Krystynopol.info - Краєзнавчо-туристичний портал*. URL: <https://krystynopol.info/memorial-pershoyi-svitovoyi-vijny/> (дата звернення: 21.10.2024).
4. Інформаційний зведений перелік об'єктів культурної спадщини Шевченківського району. *Офіційний портал Києва Київська міська рада. Київська міська державна адміністрація*. URL: <https://kyivcity.gov.ua/img/item/general/8963.pdf> (дата звернення: 22.10.2024).
5. Литвак О. Меморіальна політика в Україні щодо Першої світової війни. Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини: Зб. матеріалів міжнар. наук. конф., м. Вінниця, 24 квіт. 2020 р. Вінниця, 2020. С. 191–193. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/8339> (дата звернення: 23.10.2024).
6. Петруньо К. Пам'ятник воїнам Першої світової війни звели в Синевирській Полянці на Закарпатті. *Суспільне Ужгород*. URL: <https://suspilne.media/uzhhorod/50469-pamatnik-voinam-persoi-svitovoi-vijni-zveli-v-sinevirs-kij-polani-na-zakarpatti> (дата звернення: 23.10.2024).

**Меморіалізація Першої світової війни і політика пам'яті:
уроки для України**

Меморіалізація воєнних подій та політика пам'яті є важливими елементами формування національної ідентичності та колективної свідомості. Перша світова війна стала першим глобальним конфліктом ХХ століття, наслідки якого відчутні й досі. Меморіальні комплекси, зокрема могили Невідомого солдата, створені для вшанування жертв війни, набули великого значення в багатьох країнах світу. В умовах війни, яку сьогодні переживає Україна, досвід меморіалізації Першої світової війни може бути використаний для створення українських національних військових меморіальних комплексів, таких як Національне військове меморіальне кладовище.

Аналізуючи сучасний стан розробки проблематики меморіалізація Першої світової війни, слід звернути увагу на наявні наукові розробки у цій сфері. Зокрема, Енн Мюррей [1] присвятив своє дослідження Отто Діксу і меморіалізації Першої світової війни в німецькій візуальній культурі, 1914-1936. Герман Каурчич [2] у своїй роботі «Боротьба за відзначення сторіччя Першої світової війни як показовий приклад ставлення до цієї війни в Хорватії», зауважив, що відзначення 100-річчя Першої світової війни було найважливішою суспільною подією останнього десятиліття в розвинутих країнах Західної Європи, особливо Великобританії та Франції, а також у колишніх британських домініонах Канаді та Австралії. На відміну від країн-переможниць переможені у війні країни (насамперед Німеччина та Австрія) мали інший, значно скромніший підхід до вшанування. Акцент був зроблений на всіх жертвах війни — солдатах і мирних жителів — незалежно від того, на чієму боці вони воювали.

Заслуговує на увагу робота Глін Прайсор [3] «Справжні садівники Салонік: Імперська комісія з військових могил на Македонському фронті», де автор зазначає, що кладовища та пам'ятники, споруджені Імперською комісією з військових могил, залишаються потужними пам'ятниками військам Британської імперії на Македонському фронті. Позначення та реєстрація могил розпочалося ще під час Першої світової війни, але будівництво постійних місць пам'яті виявилось надзвичайно складним. Досвід перших відвідувачів у 1920-х роках підкреслює унікальність військових могил у Салоніках та навколишніх полях битв, тоді як створення меморіалу в Дойрані мало вирішальне значення для формування пам'яті Британської імперії про конфлікт.

Перша світова війна забрала понад 10 мільйонів життів і залишила за собою глибокі рани в кожному суспільстві. Світ зіштовхнувся з новим викликом: як вшанувати тих, хто загинув, але не був ідентифікований? Саме тому у багатьох країнах з'явилися монументи Невідомому солдату — символи пам'яті про всіх загиблих, чію особу так і не було встановлено.

Одним із найвідоміших прикладів меморіалізації жертв Першої світової війни є Могила Невідомого солдата в Лондоні. Вона розташована в Вестмінстерському абатстві — одному з найсвятіших місць Великобританії. Цей меморіал було споруджено в 1920 році, і він став першим такого типу серед країн, що брали участь у війні. Могила Невідомого солдата в Лондоні символізує не тільки британських військових, що загинули на фронті, але й усіх солдат, які не повернулися з війни, залишившись безіменними.

Під час церемонії відкриття могили 11 листопада 1920 року тіло невідомого солдата було привезено з полів битви Франції та урочисто перепоховано в абатстві. Ця подія мала символічний і емоційний вплив на суспільство, оскільки багато родин не отримали змоги поховати своїх близьких, які загинули на фронті. Могила стала місцем національної жалоби та вдячності. Сьогодні вона залишається одним із центральних елементів британської культури пам'яті.

Могила Невідомого солдата в Парижі, що знаходиться під Триумфальною аркою, стала символом національної скорботи, а щорічні церемонії під цим монументом символізують єдність і солідарність французького народу.

Слід відмітити, що могили Невідомого солдата — в Лондоні та Парижі, Вашингтоні та Варшаві, Афінах та Бухаресті — є центральними елементами національної політики пам'яті, але не тільки місцем увічнення жертв війни, але і народного єднання, створення сильного емоційного зв'язку громадян з історією власної держави. Там вшановують загиблих солдатів, проводять ритуальні та протокольні заходи (державні церемонії, хвилини мовчання, покладання вінків тощо).

Крім того, меморіальні комплекси відіграють важливу роль у вихованні молодих поколінь, у роз'ясненні всіх жахів, що їх несе суспільству війна. Сад зниклих безвісти в Ізраїлі або Національний пам'ятник на Віткові в Чехії слугують навчальними просторами, де через символи та ритуали передається важлива історична інформація. Меморіал у Тьєпвалі, створений на згадку про понад 72 тисяч британських і південноафриканських солдатів, які загинули у битві на Соммі, але не мають встановленого місця поховання, символізує зв'язок між націями і їх історією, нагадує про масштаби людських втрат.

Сьогодні Україна зіштовхується зі схожими викликами, адже війна з Росією забирає життя тисяч українських воїнів, і частина з них залишаються невідомими. Враховуючи досвід інших країн, меморіалізація війни та її наслідків може і повинна стати важливим інструментом для формування національної пам'яті та зміцнення єдності народу.

Рішення Верховної Ради України щодо створення Національного військового меморіального кладовища є кроком у напрямі формування сталої національної політики пам'яті. Україна може скористатися іноземним досвідом меморіалізації Першої світової війни, включаючи встановлення символічних могил Невідомого солдата та створення комплексів для вшанування всіх загиблих за свободі та незалежність Батьківщини.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що меморіалізація Першої світової війни показала важливість політики пам'яті для збереження національної ідентичності та вшанування загиблих героїв. Національні меморіальні комплекси не лише нагадують про жертви, але й допомагають об'єднати суспільство навколо спільної історії та спільних цінностей. Досвід світових меморіалів Невідомого солдата є надзвичайно цінним для України, яка, як і багато інших країн, сьогодні стикається з війною та потребою у створенні меморіалів, що вшановуватимуть героїв сучасності та розповідатимуть про них майбутнім поколінням.

Список використаних джерел та літератури

1. Murray A. Otto Dix and the Memorialization of World War I in German Visual Culture, 1914–1936. London: Bloomsbury Visual Arts. 2023. URL: <http://dx.doi.org/10.5040/9781350354654> (дата звернення: 21.10.2024)
2. Kaurić Herman V. The Struggle for Commemorating the World War I Centenary as an Illustrative Example of the Attitudes Towards That War in Croatia. *Društvena istraživanja*, 32 (2). 2023. pp. 255–275. URL: <https://doi.org/10.5559/di.32.2.04> (дата звернення: 21.10.2024)
3. Prysor G. The Real Gardeners of Salonika: The Imperial War Graves Commission on the Macedonian Front. *The Macedonian Front, 1915-1918: Politics, Society and Culture in Time of War*, 2022. pp. 232–236.

Політика пам'яті щодо Українських січових стрільців в умовах незалежності

З часу відновлення незалежності в Україні довгий час не було запроваджено послідовної політики історичної пам'яті. Це зумовлювалося різними поглядами влади та суспільства на історичні події. До 2014 р. державна політика пам'яті була мінливою, залежною від змін у політичній ситуації в країні. Після подій Революції гідності та початку російсько-української війни відбулося повернення політики національної пам'яті до пріоритетів держави. В суспільстві теж все чіткіше простежуються тенденції до більш уніфікованого підходу до сприйняття історичних постатей та подій. Вторгнення російських військ в Україну згуртувало суспільство навколо національних героїв, які відстоювали відновлення української державності. Натомість відходять у небуття історичні постаті, які знищували українську націю.

Першою спробою визнання ролі Українських січових стрільців у становленні української державності на рівні загальнодержавного нормативно-правового акту був Указ Президента України № 5/2010 від 6 січня 2010 р. «Про заходи з відзначення, всебічного вивчення та об'єктивного висвітлення діяльності Українських Січових Стрільців». Цим указом на Кабінет Міністрів України покладено: розробку плану заходів відзначення та висвітлення діяльності УСС шляхом проведення урочистих заходів, конференцій, виставок; патріотичної акції на горі Маківка за участю молодіжних організацій; дослідницької та пошукової роботи, зокрема, в місцях, пов'язаних з історією формування; створення документального фільму; випуск в обіг поштової марки і конверта, присвячених 95-й річниці перемоги Українських січових стрільців на горі Маківка; упорядкування місць поховань, встановлення пам'ятних знаків [7].

Цей та інші укази останніх тижнів каденції Президента Віктора Ющенка назвали його «прощальними указами» [1]. Наступний Президент мав зовсім інші історичні пріоритети. Тож чи не єдиним, що було зроблене в дусі Указу №5/2010, був документальний фільм «Бій за гору Маківка», знятий в 2010 р. режисерами Любомиром Горбачем і Андрієм Тур'янським [2]. Втім фінансування зйомок не було здійснене коштом державного бюджету.

Вагомим кроком, спрямованим зафіксувати вектор політики пам'яті в Україні, став Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», який набрав чинності 21 травня 2015 р. Закон ставить своїм завданням визначення напрямів державної політики щодо відновлення, збереження та вшанування національної пам'яті про боротьбу та борців за незалежність України [8].

Серед борців за незалежність у ХХ столітті виділяють і Українських січових стрільців, яких віднесено до категорії військових, безпекових, інших мілітарних, воєнізованих або парамілітарних формувань та частин УНР, Української Держави, ЗУНР [8]. Як в преамбулі до Указу Президента від 2010 р., так і в Законі 2015 року відзначено активну участь УСС в Українській революції 1917-1921 рр., але не згадується період боротьби на початку Першої світової війни, коли «Українські Січові Стрільці зібралися в році 1914 і пішли в бурю світової війни, щоби дати доказ, що український нарід стремить до самосійного розвою і бажає рішати сам про свою долю» [10, с. 119]. Таким чином в згаданих вище нормативно-правових актах упущено вагомий період пробудження українського духу ще в період Австро-Угорської імперії, не кажучи вже про зародкові парамілітарні форми організації — товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт».

Незадовго перед прийняттям згаданого Закону, Верховною Радою України було винесено Постанову «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році», якою з-поміж іншого відзначалося 100 років з часу боїв за г. Маківка між підрозділами Українських січових стрільців та російською армією [4]. Активне вшанування Українського січового стрілецтва у 2015 р. було продовжено прийняттям Указу

Президента від 21 квітня «Про заходи з відзначення діяльності Українських Січових Стрільців та 100-річчя їх перемоги на горі Маківка» [6]. За своїм змістом Указ від 2015 р. несуттєво відрізняється від Указу 2010 р., що лише підтверджує дещо формальний підхід до відзначення пам'ятних дат та подій.

Кабінет Міністрів України в свою чергу розпорядився організувати наукові конференції, лекції, тематичні виставки, конкурс учнівських наукових робіт та творчий конкурс малюнків, присвячені історії Українських січових стрільців; сприяти організації дитячих історично-патріотичних таборів та включенню до програм існуючих таборів заходів із вшанування пам'яті Українських січових стрільців, виготовленню та розміщенню соціальної реклами тощо [5].

З наведеного вбачається, що частина заходів мала бути спрямована на дітей та молодь, що мало би допомогти сформувати в прийдешніх поколіннях розуміння значення діяльності УСС. Однак, враховуючи, що Розпорядження № 1436-р датоване 23 грудня 2015 р., а терміном для його виконання визначено грудень 2015 року, то з урахуванням часу на опрацювання розпорядження профільними міністерствами та інститутами, ймовірно, що не усі заплановані заходи вдалося реалізувати.

На виконання Указу Президента України «Про заходи з відзначення діяльності Українських Січових Стрільців та 100-річчя їх перемоги на горі Маківка», Укрпошта 5 грудня 2015 р. ввела в обіг художній поштовий конверт з оригінальною маркою «Пам'яті Українських Січових Стрільців. 100 років з дня битви на горі Маківка». 6 грудня 2015 р. у Львівській міській раді проведено спеціальне погашення конверта [9].

Виконання запропонованого в Постанові «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році» виготовлення Національним банком України ювілейних монет не було здійснено і не було введено в обіг монет, присвячених 100-річчю боїв на горі Маківка. Втім наступного 2016 року було введено в обіг 5-гривневу монету, присвячену 100-річчю боїв легіону Українських січових стрільців із російською армією на горі Лисоня [3].

Усі ці заходи сприяють збереженню пам'яті про Українських січових стрільців, однак такі заходи мають бути системними і реалізовуватися на практиці. Перехід від формального прийняття нормативно-правових актів до реального вшанування подвигів борців за незалежність сприятиме формуванню національно свідомої молоді.

Разом з тим при формуванні законопроектів слід більше уваги приділяти коректній періодизації та термінології, за потреби консультиватися з фахівцями у відповідній сфері, адже прийняття законів є основою для подальших дій щодо збереження пам'яті.

Список використаних джерел та літератури

1. Дорош С. Прощальні укази президента Ющенка. *Бі-Бі-Сі, Київ*. 23 січня 2010. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/01/100123_yushchenko_lastdecrees_is
2. Мельник І. Сторіччя Маківки. 28 квітня 2015. URL: <https://zbruc.eu/node/35523>
3. НБУ випустив монету, присвячену битві Січових стрільців проти російської армії. 31 серпня 2016. URL: https://lb.ua/economics/2016/08/31/344003_nbu_vipustil_monetu_posvyashchennuyu.html
4. Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році: Постанова Верховної Ради України від 11 лютого 2015 р. № 184-VIII. *Голос України*. 2015. № 29.
5. Про затвердження плану заходів із відзначення діяльності Українських Січових Стрільців та 100-річчя їх перемоги на горі Маківка: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2015 р. № 1436-р. *Урядовий Кур'єр*. 2015. № 48.
6. Про заходи з відзначення діяльності Українських Січових Стрільців та 100-річчя їх перемоги на горі Маківка: Указ Президента України від 21.04.2015 № 228/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 11.
7. Про заходи з відзначення, всебічного вивчення та об'єктивного висвітлення діяльності Українських Січових Стрільців: Указ Президента України від 06.01.2010 р. № 5/2010. *Офіційний вісник Президента України*. 2010. № 1. 91.

8. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України від 09.04.2015 р. № 314-VIII. *Голос України*. 2015. № 87.
9. Процак Х. У Львові погасили марку, присвячену перемозі Січових Стрільців на горі Маківка. 06 грудня 2015. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/culture/228827-u-lvovi-pohasyly-marku-prysviachenu-peremozi-sichovykh-striltsiv-na-hori-makivka>
10. Сьпіваник Українських Січових Стрільців. Відень, 1918. 128 с.

Анна Руднічук

Національний військово-історичний музей України,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Постколоніальні/постімперські наративи та формування музейної локації (на прикладі виставки «Останній парад імперій» у Національному військово-історичному музеї України)

Перша світова війна 1914-1918 рр. поклала кінець «довгому XIX століттю», а також багатьом тогочасним імперіям, таким як Російська, Німецька, Оттоманська та Австро-Угорщина. Велика Британія та Франція змогли втриматися під час Великої війни, хоча й зі значними втратами. Усі перелічені країни мали власні колоніальні володіння. Цей фактор відобразився в їхній уніформі, військовому спорядженні, символіці та іншій мілітарній айденциці [3].

Питання постколоніальних та постімперських студій сьогодні залишається актуальним як для зарубіжної, так і для вітчизняної історіографії. Цей аспект варто враховувати під час музейної діяльності.

20 серпня 2024 р. у Національному військово-історичному музеї України відкрилася виставка «Останній парад імперій», приурочена до 110-річчя початку Першої світової війни 1914-1918 рр. Вона стала однією із частин загальної експозиції музею, присвяченої участі українців у бойових діях Великої війни. Нова музейна локація містить колекцію строїв основних країн Антанти – Франції, Великої Британії та Російської імперії, а також двох країн Четверного союзу – Німеччини та Австро-Угорщини. Додатково до неї експонуються знаки розрізнення та інші елементи уніформи країн-учасниць Першої світової війни. (Мал.1)

Імперіям важливо було показати велич та могутність своєї держави. Військова уніформа якнайкраще виконувала цю функцію. Частина строїв містить елементи колоніальної політики цих країн. Так, форма одягу нижнього чина 4-го полку зуавів зразка 1879 року, яку мала Третя Французька Республіка репрезентувала собою колоніальні війська тих територій Африки, що належали Франції. Військове формування існувало протягом 1830-1962 рр. У самій назві закладені колоніальні наративи, адже вона походить від конфедерації африканських племен «Зуа-Зуа». Протягом 10 років від початку свого існування до цього формування набирали здебільшого військових із африканських колоній Франції. Згодом, у 1842 р. туди входили солдати виключно європейської частини Третьої Республіки. Проте уніформа повторювала африканські патерни та стиль і залишалася характерною для цього військового формування. Полк відзначився у Кримській війні 1853-1856 рр. та Першій світовій війні 1914-1918 рр. За цей час їхній однострій майже не змінився: він включав феску (chechia), відкриту куртку (bolero), яка мала фальшиві кишені (tombo) та була прикрашена тасьмою, а також жилет і широкі червоні шаровари [4]. (Мал.2)

Іншим подібним колоніальним елементом є зображення слонів, розміщених на парадному мундирі офіцера полку герцога Веллінгтона зразка 1881 р. армії Великої Британії. На гудзиках та комірці цієї уніформи розміщувалися фігурки слонів, які підкреслювали тогочасні індійські колоніальні володіння. Подібні елементи були характерні для британських полків, що служили в Індії [2]. (Мал.3)

Виставка «Останній парад імперій» стала частиною загальної музейної експозиції присвяченої участі українців у Першій світовій війні під час служби в арміях держав-учасниць. Через неї можна побачити й вплив Австро-Угорського строю на уніформу вже пізнішого періоду: однострій Української Галицької Армії Західноукраїнської народної республіки, зокрема заокруглені фальшиві кишені, що традиційно перейшли до уніформи УГА. Як зразок ми можемо навести зимову куртку лейтенанта піхоти Австро-Угорщини [1]. (Мал.4)

Під час формування подібних музейних експозицій варто враховувати й її екскурсійне текстове наповнення. Основна ідея виставки або експозиції закладається у музейну концепцію та підписи до експонатів. Іншим важливим фактором виступає текст музейної екскурсії, який має пояснювати ідею, а також специфіку постколоніальної та постімперської історії. Усі вище перераховані аспекти стали частиною загальної екскурсії як музейної експозиції, так її екскурсійного наповнення.

Отже, постколоніальні та постімперські студії набувають популярності в українській історіографії. Наразі ці основні нарративи варто враховувати й у музейній діяльності. Виставка Національного військово-історичного музею України «Останній парад імперій», присвячені 110-річчю початку першої світової війни розрахована на те, щоб пояснювати відвідувачам у тому числі й такі специфічні аспекти загальноісторичного розвитку людства як на прикладі інших держав, так і беручи за зразок історичну уніформу України.

Малюнок 1. Виставка «Останній парад імперій». Національний військово-історичний музей України

Малюнок 2. Форма одягу нижнього чина 4-го полку зуавів зразка 1879 р. (Третя Французька Республіка)

Малюнок 3. Парадний мундир офіцера полку герцога Веллінгтона зразка 1881 року (Велика Британія).

Малюнок 4. Зимова куртка лейтенанта піхоти (Австро-Угорщина).

Список використаних джерел та літератури

1. Зимова куртка лейтенанта піхоти (Австро-Угорщина) / Національний військово-історичний музей України, 18.08.2024 р. URL: https://nvimu.com.ua/novyny/view_fondu/601 (дата звернення: 05.11.2024)
2. Парадний мундир офіцера полку герцога Веллінгтона зразка 1881 року (Британська імперія) / Національний військово-історичний музей України, 18.08.2024 р. – URL: https://nvimu.com.ua/novyny/view_fondu/612#https%3A%2F%2Fnvimu.com.ua%2Fwebroot%2Farticle_img%2Fimages%2Farticle%2F612%2FIMG_8404.JPG (дата звернення: 05.11.2024)
3. Тинченко Я., Шупік Є., Івко М., Руднічук А. *Концепція виставкового проекту «Останній парад імперій»* / Національний військово-історичний музей України. 8 серпня 2024 р.
4. Форма одягу нижнього чина 4-го полку зуавів зразка 1879 року (Третя Французька Республіка) / Національний військово-історичний музей України, 18.08.2024 р. URL: https://nvimu.com.ua/novyny/view_fondu/609#https%3A%2F%2Fnvimu.com.ua%2Fwebroot%2Farticle_img%2Fimages%2Farticle%2F609%2FZouaves_in_ww1_tournassoud.jpg (дата звернення: 05.11.2024)

**Валерія Русин,
Василина Палинчак-Кутузова**

Закарпатський обласний краєзнавчий музей ім. Т. Легоцького

**Меморіалізація подій I світової війни засобами музейної експозиції
(на прикладі Закарпатського обласного краєзнавчого музею
ім. Т. Легоцького)**

Одним із важливих напрямів діяльності кожного музею є збереження пам'яті про події з минулого того чи іншого регіону, країни, народу. Особливо це актуально, якщо подія охоплює кілька країн, народів і залишила в їх історії великий слід. У цьому контексті I світова війна є тим фактором, який позначився на розвитку всієї світової спільноти, а не лише кількох країн. Наукові співробітники Закарпатського обласного краєзнавчого музею ім. Т. Легоцького уважно підходять до актуалізації та меморіалізації питань, проблем та подій Великої війни. Свої наукові пошуки та доробки вони присвячують висвітленню різних аспектів всесвітнього протистояння. До прикладу, у 2014 р. на вшанування 100-річчя від початку війни наукові співробітники відділу історії в експозиції «Закарпаття між двома світовими війнами» створили новий розділ «Перша світова війна у поштових листівках» (Зобр. 1). Для експонування було відібрано 52 одиниці з фондової колекції поштових листівок цього періоду [4].

Опрацьований з метою підготовки цього розділу експозиції матеріал став основою для написання статті в музейний збірник [5] та публікації в ЗМІ краю [6]. У липні того ж 2014 р. одна із галерей музею виступила місцем для проведення виставки фотоплакатів, присвячених 100-річчю Першої світової війни. Їх представило Генеральне консульство Словаччини в Ужгороді [2]. У 2017 р. в рамках нової експозиції «Закарпаття у VIII ст. — 1920 р.» було представлено для загального огляду розділ про роль Закарпаття у Великій війні.

На виставках та у розділах експозицій вшановується пам'ять тих, хто не повернувся додому, та тих, хто вижив. Тут багато світлин, поштових листівок і карток, листів з фронту, плакатів, пам'ятний лист про пожертвування солдатам на фронт, посвідчення військовополоненого від 1918 р., кишеньковий молитовник угорського солдата. Сутність війни пізнається і через представлені на виставці речові експонати: патронташ російського солдата (1915 р.), кобура для пістолета (1916 р.), револьвер, головний убір угорського офіцера, кокарда угорського офіцера, корсет захисний, гільзи артилерійські, медалі і значки, предмети польової кухні періоду 1914-1918 рр.

Результатом останніх наукових студій з вшанування пам'яті Великої війни співробітниками музею стала тематична виставка «Пам'яті Великої війни (1914-1918)» (Зобр.2), створена до 110-річниці від її початку. Відкриття виставки відбулося 30 липня в одній із виставкових зал музею [3]. Велика війна змінила хід історії — руйнувалися імперії, поставали нові держави. Однак українці про Першу світову знають надто мало, для нас це радше одна із подій, яка передувала Другій світовій війні.

Історія війни — це не тільки військова історія, але й історія суспільства, в тому числі і нашого краю. Пам'ять про Першу світову зберігали в основному у родинах, тому на виставці відведено окреме місце для вшанування родинної пам'яті й історії, зокрема на прикладі листування між мешканцями села Салдобош (Стеблівка на Хустщині) Яношем Бокотеєм та його дружиною Йоланою, поштові картки з яким зберігаються у фондах музею (Зобр. 3). Велася переписка і між сестрою Йоланою Бокотей та її братом і батьком, які теж служили на фронті.

Найбільш повною є саме збірка листування подружжя. Я. Бокотей відправляв листи польовою поштою дружині з тих місць, де в той момент знаходилася його військова частина. Завдяки цьому складається чітке уявлення про подорож одного солдата, який пройшов усю війну, бачив її жахіття та давав вісточку про себе рідним у такий спосіб. Цікаво, що ця збірка починається із листівки, яка датується за кілька місяців до початку

війни і закінчується листопадом 1918 р. Листівки найрізноманітніші — із зображеннями глав Троїстого союзу (пізніше Четверного), побутовими і військовими сценками, навіть є такі, що не містять друкованих зображень, тільки малюнки автора, виконані від руки. На кожній поштової картці — дата й місце відправлення, що дозволило нам розкласти їх по хронології й прослідкувати пересування Я. Бокотей. Крім листування подружжя Бокотей, на виставці експонуються й інші листівки періоду Великої війни із фондів ЗОКМ ім. Т.Легоцького [7-15].

Не менш цікавими експонатами є документи Міхаеля Ліповського, ужгородця, 1888 р.н., який емігрував до США у 1906 р. Звідти його депортували назад до Ужгорода у 1920 р. Він служив у американській армії, яка брала участь у боях I світової війни, і був призваний до її лав у 1918 р. Про це свідчить посвідчення Міхаеля Ліповського про його призов до армії США, видане в Чикаго у 1918 р. Експонується також книжечка про оплату воєнного податку 4 ¼ % уряду США Міхаелем Ліповським від 21.10.1918 р. та сторінка з його паспорта.

Представлені на виставці й фотоматеріали. Це світлини воїнів, які служили на фронтах I світової війни. Серед них: Михайло Пазуханич, учасник Великої війни, та Тиводар Ронай (1888-1923), головний лісничий королівської комори, військовий 66-го піхотного полку, поранений у битві у Томашові 06.09.1914 р. Фотографії цих воїнів надані родичами для експонування на виставці та є фотокопіями з оригіналів. Особливу увагу привертає військовий фотоальбом ужгородця Гейзи Персіно. Світлини, вміщені тут, є чудовим джерелом не лише про воєнні події 1915-1918 рр. на Східному і Західному фронтах Великої війни. Показано також і побут солдат, їх розваги у перерві між боями чи переходами [16].

Привертає до себе увагу і такий цікавий експонат, як кольорова пам'ятна листівка із зображеннями голів Четверного союзу, а в нижній частині — фото солдата Петра Хоми, мешканця с. Циків Львівської області, який воював на Італійському фронті.

Окремий розділ виставки присвячений діяльності легіону Українських січових стрільців. Він був створений за ініціативи Головної української ради у Львові у серпні 1914 р. Легіонери обороняли від наступу росіян Ужоцький перевал восени 1914 р. та гору Маківку у Карпатах весною 1915 р. У вересні 1916 р. після боїв за гору Лисоню, січові стрільці зазнали таких втрат, що змушені були розформуватися. Серед фотографій, які ілюструють участь бійців УСС у подіях періоду Великої війни, зображення Григорія Коссана, командира Першого полку УСС, Елемира Форкоша, капітана угорських гусарів, який організував кавалерію легіону, карта пересування та пам'ятний знак на одному із ужгородських кладовищ.

На виставці представлені також й речові експонати. Серед них — композиція у скляній пляшці «Знаряддя Страстей Христових». Знайшов її онук Тиводара Легоцького, Імре Нийметі, учасник подій I світової війни, лейтенант Сегедського військового полку. Коли у д. пол. 1915 р. німецькі й австрійські війська перейшли в наступ і прорвали російську оборону, він виявив цю пляшку серед руїн однієї селянської хати. Як занотував у своїх записах Т. Легоцький, це сталося 7 вересня 1915 р.

Цінними документальними джерелами є доробки учених. Варто згадати про книгу на угорській мові «Історія світової війни», підготовану за редакцією Йенева Пілха у 1928 р. і видану видавництвом товариства Франклін у Будапешті, з багатоілюстративними додатками та ескізними картами. Це скрупульозна військово-історична праця з 5 окремими додатками (згруповані за осередками світової війни з чіткою хронологічною таблицею, доповнені подіями війни 1914 р.). У виданні йдеться про битву на Марні, триумф під Танненбергом, великі битви під Красником, Комаровим, Лембергом і Карпатами, прорив у Горліцах і його подальші далекосяжні дії, чудову оборону Дарданелл, блискучий успіх битви при Карфрейті або 12-ї битви при Ізонцо та ін. З точки зору участі закарпатців у Першій світовій війні, битва при Ізонцо є болючим питанням, оскільки багато сімей втратили своїх родичів біля невеликої річки, яка зараз

знаходиться на території Словенії.

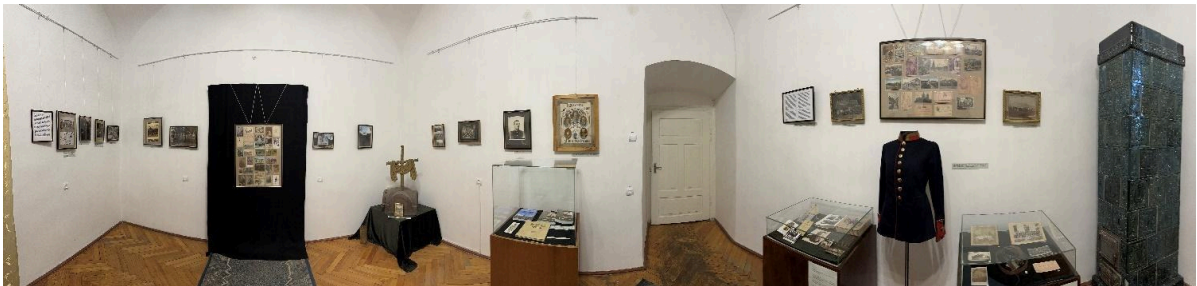
Серед документальних експонатів важливе місце посідає опублікований рукопис Тиводара Легоцького на угорській мові «Наша світова війна». Він був виданий у 2-х частинах Закарпатським угорським інститутом ім. Ференца Ракоці II у 2016 р. Рукопис містить опис початку Першої світової війни (від 31 липня 1914 р. до 31 жовтня 1915 р.) на основі власного досвіду автора-очевидця. Подальшому запису перешкодила смерть Т. Легоцького. Науковець хронологічно подає події міжнародного та місцевого значення, описує ситуацію на російському та італійському фронтах, особисту долю військових і полонених, благодійну роботу населення. Ось тільки деякі витяги з праці: яскраво описуються перші дні мобілізації населення краю, що супроводжувалося своєрідною ейфорією на початку, або постійні візити Легоцького по госпіталях, де він фіксував свідчення хворих учасників бойових дій, в т.ч. і російських полонених. Т. Легоцький пише: «Як мені було повідомлено, військовий корпус, що належить окружному командуванню Лемберг, дислокується в Мункачі, Березі та сусідніх комітатах наступним чином: додаткові (змінні) батальйони з наступних піхотних полків: з 24-го полку в Шоплонці в Марамароші; з 25-го і 30-го полків в Унгварі та комітаті Унг; з 41-го полку в Бичкові та Марамароші; з 55-го полку в Берегсасі; з 58-го полку в Марамароші; з 80-го полку в комітатах Мункач і Берек, з 95-го полку в Марамароші. Додаткові (змінні) батальйони з 90-го та інших піхотних полків Імператорської та Королівської національної гвардії (Ландвест); 19-й полк в Унгварі, 20-й полк в Марамароші, 22-й, 35-й і 36-й — у різних місцях. Змінні загони (Eskodron) з наступних імператорських королівських полків уланів (кіннота списув — ред.): з 4-го полку, в різних місцях, з 7-го полку в повіті Надькарой та Сатмар, з 8-го полку в різних...» [1, с. 8].

Юрій Фатула, дослідник подій Першої світової війни, видав кілька книг на основі зібраних ним матеріалів про участь закарпатців у Великій війні. Вони серед інших теж експонуються на виставці. Одна з його робіт «"Неси мамці жалість мою...". Закарпатці у Першій світовій війні», видана в Ужгороді в 2019 р., містить загальні дані по всіх полках, що мобілізували на Закарпатті, у тому числі й про 66-й Унгварський піхотний полк. Це полк у складі експедиційного корпусу австро-німецьких військ в Україні та базувався в районі Єкатеринослава (нині місто Дніпро). Вони воювали з більшовиками та загонами батька Махна, який у своїх мемуарах писав про них і називав солдатів «эти отважные мадьярские стрелки». Йдеться про 15-ту Мішкольцьку піхотну дивізію, до складу якої входив 66-й полк.

Представлена виставка — лише сторінка у дослідженні та меморіалізації подій Великої війни. Важливе місце тут займає не тільки військова та політична історія цього важкого, переломного періоду, а й соціальна. Ця війна не тільки зруйнувала кордони держав, але й поламала, як і будь-яка війна, людські долі. Тому важливо пам'ятати, витягати із забуття нові факти й події, і отримувати з них уроки.

Зобр. 1. Новий розділ «Перша світова війна у поштових листівках» в експозиції «Закарпаття між двома світовими війнами»

Зобр.2. Панорамний вид виставки «Пам'яті Великої війни»

Зобр.3. Планшет із листуванням подружжя Бокотей

Зобр.4. Розворот фотоальбому Гейзи Персіно

Список використаних джерел та літератури

1. Lehoczky Tivadar: Világháborúnk Világháborúnk [Text] : napló / Lehoczky Tivadar ; szerk.: Csatáry György, Molnár Ferenc, Orbán Melinda, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának forráskiadványak. Beregszász; Ungvár: RIK-U, 2016. URL: https://kmf.uz.ua/wp-content/uploads/2017/01/1_Lehoczky-Tivadar-Vilaghaborunk-I%E2%80%93II-resz1_kotet.pdf (дата звернення: 02.11.2024)
2. Виставка до 100-річчя Першої світової війни. URL: <https://www.zkmuseum.com/2014/07/First-World-War-Uzhhorod-castle.html> (дата звернення: 10.11.2024)
3. Пам'яті Великої війни (до 110-річниці початку Першої світової війни). URL: https://www.zkmuseum.com/2024/07/blog-post_44.html (дата звернення: 10.11.2024)
4. Перша світова війна у поштових листівках. URL: <https://www.zkmuseum.com/>

[2014/06/blog-post.html](https://www.ukrainianweekly.com/2014/06/blog-post.html) (дата звернення: 10.11.2024)

5. Шевченко В. Колекція поштових листівок періоду Першої світової війни у фондах Закарпатського краєзнавчого музею. *Науковий вісник Закарпатського краєзнавчого музею*. Ужгород, ІВА. 2015. Випуск XIV-XV. С. 150-164
6. Шевченко В. Поштові листівки – інструмент пропаганди власної культури: [виставка «Поштові листівки періоду Першої світової війни». *Срібна Земля*. 2014. 27 червня (№21). С. 4.
7. Фото-4772 (Далі – Ф). Фонди Закарпатського ОКМ ім. Т. Легоцького. Поштова листівка Першої світової війни.
8. Ф-7270. Фонди Закарпатського ОКМ ім. Т. Легоцького. Поштова листівка Першої світової війни.
9. Ф-7272-7274. Фонди Закарпатського ОКМ ім. Т. Легоцького. Поштова листівка Першої світової війни.
10. Ф-7276-7279. Фонди Закарпатського ОКМ ім. Т. Легоцького. Поштова листівка Першої світової війни.
11. Ф-7281. Фонди Закарпатського ОКМ ім. Т. Легоцького. Поштова листівка Першої світової війни.
12. Ф-7284-7285. Фонди Закарпатського ОКМ ім. Т. Легоцького. Поштова листівка Першої світової війни.
13. Ф-7298. Фонди Закарпатського ОКМ ім. Т. Легоцького. Поштова листівка Першої світової війни.
14. Ф-7304-7307. Фонди Закарпатського ОКМ ім. Т. Легоцького. Поштова листівка Першої світової війни.
15. Ф-7309. Фонди Закарпатського ОКМ ім. Т. Легоцького. Поштова листівка Першої світової війни.
16. Ф-7695/1-56. Фонди Закарпатського ОКМ ім. Т. Легоцького. Фотоальбом Гейзи Персіно.

Андрій Сорокін

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Комеморація 80-ї річниці початку Першої світової війни на шпальтах газети «The Ukrainian Weekly» (серпень–вересень 1994 р.)

В контексті досвіду комеморації Першої світової війни важливим є дослідження відповідної ролі української діаспорної преси, у складі якої важливим є англomовний тижневик «The Ukrainian Weekly» [19, с. 778–779]. Наразі недостатньо вивченою, попри використання матеріалів вказаного видання в історичних роботах [12, с. 365, 368; 16, с. 147; 17, с. 423, 448; 18, с. 95–99], є його участь у відзначенні 80-річчя від початку Першої світової війни у 1994 р. Метою доповіді є розкрити особливості вказаної комеморації в номерах газети «The Ukrainian Weekly» за серпень та вересень 1994 р.

Вперше публікації стосовно подій Першої світової війни з'явилися в номері означеного видання за 14 серпня 1994 р. і відображали вшанування пам'яті українців, інтернованих урядом Канади в 1914–1920 рр. [4; 9; 10], що становило трагічну сторінку історії західної української діаспори [13, с. 358–360; 14, с. 163; 15, с. 49–50; 16, с. 41, 157; 17, с. 170; 18, с. 100–101]. В репортажі Н. Гули віддзеркалено встановлення на честь інтернованих у таборі «Форт Генрі» меморіальних дошок за участю очільника Українсько-канадської асоціації громадських свобод З. Луцюка та потерпілої від інтернування С. Мельничук [4]. Інші публікації окреслили діяльність Конгресу українців Канади зі вшанування українських жертв інтернування [16, с. 149; 17, с. 170] в контексті ухвалення звернення про необхідність зустрічі з прем'єр-міністром Канади Ж. Крет'єном для узгодження питань про відшкодування [9; 10; 12, с. 362].

У наступному номері за 21 серпня 1994 р. Першу світову війну було згадано в контексті виставки марок із випуском до 1914 р. [5]. У номері за 28 серпня 1994 р. період Першої світової війни було актуалізовано в контексті історії греко-католицького храму Св. Михайла у м. Балтиморі зі зверненням до читачів від Української освітньої асоціації Меріленду про надання фотографій священників К. Курила, Дж. Думича та Дж. Перепелиці, що служили у храмі з 1914 по 1917 рр. [2].

Номер за 4 вересня 1994 р. характеризується поновленням проблематики інтернування українців у Канаді під час Першої світової війни з анонсом документального фільму Ю. Лугового «Свобода має ціну» [11, с. 124–125], показ якого мав відбутися у м. Вінніпезі 27 вересня 1994 р. [1].

11 вересня 1994 р. було вміщено повідомлення про відмову в демонстрації згаданого документального фільму на канадському телебаченні [3]. Автор повідомлення Н. Гула детальніше розкрив специфіку створення фільму із зібранням 300 тис. доларів від приватних осіб і низки організацій включно з Українсько-Канадським Дослідчо-Документальним Центром, а також передав зміст фільму зі згадкою про інтернування 8 тис. представників 11-ти національностей у 24-х таборах та наведенням архівної світлини 1916 р. із фіксацією бараків табору в місцевості Філд у Британській Колумбії [3]. У номері від 18 вересня 1994 р. вказану проблематику було продовжено, зокрема у вигляді повідомлення про відкриття симпозіуму на відповідну тематику в Торонто 1 жовтня 1994 р. [8], а також коротко анонсовано демонстрацію згаданого фільму Ю. Лугового [6].

Номер від 25 вересня 1994 р., будучи останнім вересневим за вказаний рік, прикметний розміщенням відгуку читача Д. Струка із критикою наведених М. Куропасем уривків спогадів П. Судоплатова, зокрема щодо служби митр. А. Шептицького у військах Австро-Угорщини та його співробітництва з її розвідкою під час Першої світової війни [7]. Відгук мав ширше тло із головним наголосом на подіях Другої світової війни [7], загалом відобразивши наявну серед частини представників західної української діаспори тенденцію до ідеалізації постатей українського національного руху [18, с. 95–98] і суперечливість сприйняття ними австро-угорського періоду історії західних регіонів України включно з роками Першої світової війни [13, с. 377].

У номерах газети «The Ukrainian Weekly» за серпень–вересень 1994 р. загалом нараховується 10 публікацій про Першу світову війну із рівномірним розподілом: 5 у серпні та 5 у вересні [1–10]. Більшості номерів властива одиничність публікацій із винятками за 14 серпня з 3-ма [4; 9; 10] та 18 вересня з 2-ма [6; 8]. 70% з-поміж них присвячено інтернуванню українців у Канаді 1914–1920 рр. та їх поточному вшануванню [1; 3–4; 6; 8–10], натомість 30% наприкінці кожного місяця — філателістичній проблематиці й українській греко-католицькій громаді в США (остання декада серпня) [2; 5], а також постаті митр. А. Шептицького (25 вересня) [7].

Отже, специфіка комеморації 80-річчя початку Першої світової війни у номерах газети «The Ukrainian Weekly» за серпень–вересень 1994 р. полягає у рівномірному розподілі відповідних публікацій за місяцями та наголосі на долі західної української діаспори з найбільшою увагою до інтернування українців Канади.

Список використаних джерел та літератури

1. Canadian internment film to premiere in Winnipeg. *The Ukrainian Weekly*. 1994. No. 36. September 4. P. 16.
2. Frenchak P. Association seeks photos, information. *The Ukrainian Weekly*. 1994. No. 35. August 28. P. 7.
3. Gula N. Canadian Broadcasting Corp. refuses to air internment film. *The Ukrainian Weekly*. 1994. No. 37. September 11. P. 8.
4. Gula N. Memorial plaque unveiled at site of first internment camp in Canada. *The Ukrainian Weekly*. 1994. No. 33. August 14. P. 1, 3.

5. Philatelic/numismatic society announces annual mail auction. *The Ukrainian Weekly*. 1994. No. 34. August 21. P. 14.
6. Preview of events. *The Ukrainian Weekly*. 1994. No. 38. September 18. P. 15–16.
7. Struk D. H. Sudoplatov's book defames Ukrainians. *The Ukrainian Weekly*. 1994. No. 39. September 25. P. 7.
8. Symposium will focus on internment operations. *The Ukrainian Weekly*. 1994. No. 38. September 18. P. 8.
9. UCC urges Canada to live up to its commitment to redress. *The Ukrainian Weekly*. 1994. No. 33. August 14. P. 3.
10. Unaddressed redress. *The Ukrainian Weekly*. 1994. No. 33. August 14. P. 6.
11. Бодруг А. Феномен козацтва як націєзберігаючий чинник культури української діаспори Канади (середина ХХ – початок ХХІ ст.). *Чорноморська минувшина*. 2017. Вип. 12. С. 119–132. URL: http://jnas.nbu.gov.ua/j-pdf/Chormyn_2017_12_9.pdf.
12. Василенко А. М. Інтернування осіб українського походження в Канаді під час Першої світової війни: правове розв'язання проблеми. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 45. С. 357–367. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ed41d22a-4f6b-496d-bb32-9505c84f82d7/content>.
13. Великочий В. С. Австро-угорська політика в Галичині періоду Першої світової війни: штрихи до аналізу української історіографії. *Проблеми історії України ХІХ–ХХ ст.* 2010. Вип. 17. С. 373–389. URL: http://history.org.ua/JournALL/xix/xix_2010_17/30.pdf.
14. Дзира О. Друга хвиля еміграції українців до Канади: причини, характер і склад. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2015. Вип. 24. С. 157–175. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/188455/12-Dzyra.pdf>.
15. Дзира О. І. Імміграційна політика Канади щодо суспільно-політичного статусу українських переселенців 1918–1939 рр. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 2016. 225 с.
16. Макар В. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади. Чернівці : Прут, 2006. 284 с.
17. Макар В. Ю. Еволюція двосторонніх відносин України та Канади : дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.04. Київ, 2021. 498 с.
18. Химка І.-П. Воєнні злочини: біля пляма у колективній пам'яті північноамериканської української діаспори. *Ukraina Moderna*. 2006. Vol. 10. P. 95–106. URL: <https://utppublishing.com/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.10.095> (дата звернення: 10.11.2024).
19. Часто П. Вільне слово американської України. До 120-річчя «Свободи», україномовного видання Українського Народного Союзу, всегромадської газети українців США (1893-2013). Нью-Йорк – Ужгород : «Ukrainian Book» – ТИМПАНИ, 2012. 816 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16730/file.pdf> (дата звернення: 10.11.2024).

Володимир Чернов

Förderverein für das Gedenken an
die ukrainischen Kriegsgefangenen des Ersten Weltkriegs e.V.

Похоронний комплекс українським військовополоненим Першої світової війни Раштат-Вецляр та проєкт оновлення комплексу як музейного об'єкта

Похоронний комплекс українським військовополоненим Першої світової війни Раштат-Вецляр присвячений пам'яті етнічних українських військовополонених з російської імператорської армії в Німеччині. За більш ніж 100 років існування комплекс пережив зміни в міському середовищі та переміщення частин комплексу. Автором було створено проєкт оновлення вецларівської частини цього комплексу як музейного об'єкта.

Перші поховання українських військовополонених на призначеному для полонених кладовищі з'явилися у Вецлярі в 1915 р. Похоронний комплекс українським військовополоненим як такий почав розроблятися -проєктуватися з 1917 р., коли військовополонені вецларівського табору розглянули ескіз пам'ятника для кладовища і схвалили його. Автор схваленого ескізу невідомий [1, с. 110]. Гроші, які жертвували полонені зі своїх заробітків, призначалися саме для пам'ятника за цим ескізом. Чому ескіз не був втілений на кладовищі в 1918 р. як планувалося, не залишилося ніяких свідчень. Частина військовополонених покинула табір у 1918 р. у складі сформованого, але на час відправки беззбройного бойового з'єднання для Української Народної Республіки («синьожупанники»).

Можливо припустити, що решта військовополонених погодилася передати зібрані суми на створення іншого пам'ятника від іншого автора і в іншому місці, а не на кладовищі. Згідно з інформацією, розміщеною в огляді пам'ятників Вецлара, замовником пам'ятника була вже не Рада військовополонених (Generalstarstarchina), а Ukrainische Militärmission Berlin [2, с. 198].

Цим іншим автором був М. Паращук, який вже зробив близький за напрямом пам'ятник в Раштаті в 1918 році. У 1918 році М. Паращук став займати тоді значиму позицію в дипломатичному представництві УНР в Німеччині, не залишивши при цьому своєї роботи з українськими військовополоненими. Ескізи М. Паращука до обох пам'ятників були опубліковані Д. Степовиком у його монографії про М. Паращука 1994 року [3, с. 67]. Дуже узагальнені моделі цих пам'ятників свідчать, що в процесі подальшої роботи над ними автор залишив ідею двох ніш із вазами по правий і лівий бік фігури воїна у вецларівському пам'ятнику. Завдяки його активній участі і виник цей міжміський похоронний комплекс Раштат-Вецляр.

Ці два пам'ятники, виконані в єдиній стилістиці та принципі побудови (стели з центральною частиною, що підноситься, і фігурами на тлі масивної стели), з'єднали його віддалені частини в єдиний комплекс. Комплекс складається зі стилістично близьких двох пам'ятників, що на момент створення знаходилися безпосередньо в міському середовищі та двох кладовищ українських військовополонених. На кладовищі у передмісті Раштату є ще один відносно невеликий пам'ятник, що був створений у 1917 році. Його автор невідомий. Цей пам'ятник присвячений загиблим українським військовополоненим у період з 1915 по 1917 рр.

В обох випадках кладовища віддалені від цих комплексоутворюючих пам'ятників. В обох випадках пам'ятники виконані не зі стійкого до атмосферних впливів каменю, а з баварського черепашнику (Muschelkalk). Початкове бажання, яке було висловлено стосовно пам'ятника у Раштаті — зробити весь пам'ятник з граніту, або весь пам'ятник з граніту, а скульптури з мармуру, не здійснилося. Причина — відсутність для цього завдання достатніх коштів у військовополонених.

Таким чином ці два пам'ятники визначили створення поховального комплексу Раштат-Вецляр відразу в двох німецьких містах, прив'язавши до себе два віддалені

українські цвинтарі. Склалася композиція комплексу із чотирьох окремих локацій у просторі федеральних німецьких земель Гессена і Баден-Вюртемберга.

Вже незабаром після завершення комплексу зі зміною політичної кон'юнктури і поразкою Німеччини в Першій світовій війні спочатку в Раштаті, а потім у Вецлярі комплекс втратив свій первісний характер.

У Раштатті після переміщення зі звичайного міського середовища пам'ятник було збудовано поруч з ліквідованим на той момент табором військовополонених. Він був перенесений на міське кладовище, де не було поховань українських військовополонених. Місце, де стояв пам'ятник було потрібно для інших цілей — там було побудовано торгове підприємство. Пам'ятник же 1917 р. перемістився всередині раштадського кладовища вже після Другої світової війни, зайнявши більш центральне положення на цьому кладовищі.

У Вецларі «останній крок» до втрати первісного вигляду українського пам'ятника і можливостей огляду був зроблений під час реконструкції в 1964 р. Франкфуртерштрассе. Рівень проїжджої частини підвищився приблизно на півтора метра. Внаслідок цього пам'ятник потрапив в утворену яму. Також відбулося занурення в землю цоколя пам'ятника на глибину близько 80 см. Простір, достатній для огляду і підходу до пам'ятника, зник.

До реконструкції перед пам'ятником у Вецлярі була алея з рядом дерев і майданчик, покритий травою. Отже, трапилася втрата первісної форми огляду пам'ятника. Санування пам'ятника було проведене в 2019 р. на прохання Ради іноземців, що було зроблено в 2014 р. Санування полягало тільки в механічному очищенні поверхні плит пам'ятника, в тому числі від слідів вандалізму, і зміцненням його верхніх плит, проблемним «відновленням» написів на пам'ятнику. Назвати цей захід реставрацією було би деяким перебільшенням. Через п'ять років очищені поверхні виглядають приблизно так само, як і до їх очищення.

Фігура має значну втрату деталей. Залишилися помилки непрофесійної реставрації, «заповнення втрат», зробленої невідомо ким і коли. Ці «відновлення» були зроблені ще до цих заходів. Відновлення пошкоджених поверхонь фігури не було. Була відсутня необхідна консервація, санування було виконано без реставраційного проєкту і так далі.

Через названі переміщення і реконструкції оточення комплекс значною мірою втратив свої повноцінні «представницькі» функції та первісний вигляд. Їх відновлення можливе тільки через реалізацію відновлювального проєкту.

Оскільки за минуле століття міське середовище значно змінилося, проєкт не може включати тільки завдання відновлення «представницьких» властивостей комплексу в міському середовищі шляхом його реставраційного оновлення. Важливим аспектом проєкту стало оновлення його як музейного об'єкта, що базується на первісному його вигляді та ідеях його створення в період від 1917 до 1919 рр., стилістиці тих років. Відтворення первісного вигляду, з урахуванням названих змін, неможливо. Так проєкт відновлення включає створення нового презентативного входу до вецлярівського цвинтаря, стилістично аналогічного вецлярівському пам'ятнику 1919 року з доданням інформації про кладовище та комплекс.

Проєкт автора з відновлення похоронного комплексу показувався Асоціацією GUKEW (Förderverein für das Gedenken an die ukrainischen Kriegsgefangenen des Ersten Weltkriegs e.V.) на ярмарку «Пам'ятник 2018» в Лейпцигу (DENKMAL2018). Представлений там концепт відображав ситуацію розвитку проєкту до санування пам'ятника в 2019 р. Починаючи з 2015 р. проєкт публікувався в Onlineperiodikum «Kultur und Alltag». Проєкт з проханням фінансування (частина проєкту, яка стосується створення входу до кладовища) був поданий українському консульству у Франкфурті у 2021 р., але не був розглянутий як і інші проєкти, що презентують Україну в Німеччині, у зв'язку із

закриттям фінансування з початком активних бойових дій після 24 лютого 2022 р. На цей час в розробці версія проєкту на 2025 р.

Зобр. 1. Ескіз пам'ятника 1917 року від невідомого художника, що був схвалений військовополоненими для виконання на цвинтарі у Вецлар-Бюблінгсхаузені. Фото наводиться в редакції, розміщеної на сторінках онлайнперіодика «Kultur und Alltag». Першоджерело: Claus Remer «Das Ukrainerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915–1918) – ein besonderes Lager?». У збірці: Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins. Band 37, 1994, S. 110.

Зобр. 2. Фото пам'ятника у Вецларі 2015 р. (після реконструкції Франкфуртерштрассе 1964 р.). Дорожнє полотно піднято і розширено за рахунок простору огляду й підходу до пам'ятника. Пам'ятник перебуває в ямі-поглибленні із засипаним цоколем. Фото автора.

Зобр. 3. Проект оновлення комплексу на ярмарку «Пам'ятник 2018» в Лейпцигу (DENKMAL2018). Фото автора.

Список використаних джерел та літератури

1. Remer C. Das Ukrainerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915–1918) – ein besonderes Lager?" *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*. Band 37, 1994. 309 с.
2. Arndt E. Wetzlarer Denkmäler. *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*. Band 35, 1991. 309 с.
3. Степовик Д. Скульптор Михайло Парашук, життя і творчість. Видавництво інституту українських студій, Альбертський університет. Едмонтон-Торонто-Київ, 1994. 223 с.

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ ТА ВІЙСЬКОВА СПРАВА

Михайло Акімов

Національна академія внутрішніх справ

Стратегічні бомбардування у роки Першої світової війни: народження та випробування концепції

Позаминуле сторіччя характеризувалося бурхливим науково-технічним розвитком, що суттєво вплинуло на розвиток військової справи. Чільне місце серед винаходів, що були застосовані на полі бою, посіли літальні апарати легші за повітря. Хоча вперше повітряна куля з'явилась ще над полем битви при Флерюсі у 1794 році, до виконання за її допомогою інших завдань, ніж спостереження, залишалося ще півстоліття. Під час облоги Венеції у липні 1849 р. австрійський артилерійський офіцер та винахідник Франц фон Ухатіус запропонував підвісити бомби до заповнених гарячим повітрям куль та запускати їх за вітром. Ідею схвалили, і 12 липня одночасно з суходолу (з австрійських позицій) та з боку моря (з борту колісного пароплава «Вулкан») були запущені десятки повітряних куль, оснащених 24 або 30-фунтовими бомбами та пристроєм для скидання із годинниковим уповільнювачем. Кілька бомб впали на місто (що справило на населення неабияке моральне враження), але більшість (через зміну вітру) віднесло убік [6, с. 18].

Ще через півстоліття, під час італійсько-турецької війни 1911-1912 рр., для повітряної розвідки були вперше використані дирижабль напівжорсткої конструкції та аероплан; крім цього, 1 листопада 1911 р. італійський пілот Джуліо Гавотті став піонером повітряного бомбардування, скинувши чотири бомби на два зайняті турками оазиси. Цікаво, що згодом Оттоманська імперія заявила протест дипломатичними каналами, пославшись на те, що повітряне бомбардування неприпустиме згідно з Декларацією про заборону метання снарядів та вибухових речовин із повітряних куль чи інших подібних апаратів [5]. Проте італійці відповіли, що ця заборона не стосується літальних апаратів важче повітря, і справ зійшла нанівець [1, с. 38].

Однак справжнім бойовим хрещенням військової авіації стала Перша світова війна. Вже наприкінці 1914 р. Західний фронт, простягнувшись від узбережжя Північного моря до швейцарського кордону, перетворився на м'ясорубку людських і матеріальних ресурсів: засоби оборони у позиційній війні панували на полі бою, і будь-яке просування вимагало величезних втрат. Усвідомлюючи, що війна на два фронти в умовах блокади означає неминучу поразку, керівництво Німеччини вирішило перемогти новими засобами ведення війни – отруйними речовинами, необмеженою підводною війною та стратегічними бомбардуваннями.

Маючи на той час багаторічний досвід конструювання дирижаблів (перш за все графа Фердинанда фон Цеппеліна) та переконавшись, що їх використання над полем бою надто ризиковане (навіть за тодішнього рівня ППО), німці звернули увагу на глибокий тил противника. Петер Штрассер, який ще з 1913 р. очолював Дивізію повітряних кораблів (з'єднання дирижаблів німецького флоту) був упевнений, що його цепеліни, крім повітряної розвідки, спроможні на більше, і домогся дозволу командування випробувати свою теорію на практиці. Він вважав, що систематичні нічні бомбардування англійських міст зламують дух населення, змусять відволікти значні ресурси з фронту для оборони від нальотів, матимуть пропагандистське значення і врешті-решт підірвуть промислову міць Британії та змусять її припинити війну.

При цьому ані Штрассер, ані хто інший не зважав на ст. 25 Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907 року [4], що забороняла атаку чи бомбардування у будь-який спосіб незахищених населених пунктів – міст, селищ тощо (під це формулювання підпадало і повітряне бомбардування). Німці були щиро переконані, що мета війни – перемога, яка є вищою за дрібниці на кшталт законів та

звичаїв війни. «Нас, – тих, хто завдає ударів ворогові прямо в серце, – затаврували як дітовбивць», – казав Петер Штрассер. – «У наш час немає такої істоти як некомбатант. Сучасна війна – це тотальна війна» [7, с. 79–80].

Першим містом, що було піддане бомбардуванню з дирижабля, став 6 серпня 1914 р. бельгійський Льеж. Згодом із січня 1915 р. до серпня 1918 р. німецькі цепеліни 118 разів бомбили британські міста (найбільше Лондон), скинувши загалом 270 т бомб; загинуло 1 414 осіб, було поранено 3 416, матеріальні збитки сягнули 2 962 111 фунтів стерлінгів; 300 000 мешканців Лондону були змушені залишити місто [3, с. 449].

Що ж у підсумку? Так, промислове виробництво у Британії дійсно знизилось, але тут радше слід вести мову про уповільнення його зростання, ніж про відчутне падіння. Британці дійсно були змушені відволікти чималі зусилля на побудову першої у світі системи ППО країни, що об'єднувала зенітну артилерію, винищувальну авіацію, прожектори, звуковловлювачі, систему спостереження та зв'язку (і якщо спочатку завдання захисту метрополії довірили Королівському флоту, швидко стало зрозуміло, що без залучення Армії та Королівського Повітряного Корпусу бажаного результату не досягти). Що ж до морального стану населення, то від самого початку ефект був скоріше протилежним, ніж той, на який розраховували німці: замість залякування вони викликали спочатку відразу і гнів (адже при тодішньому рівні розвитку прицільних пристроїв бомби падали куди завгодно, вражаючи житлову забудову замість заводів і портів та вбиваючи жінок і дітей), а після повномасштабної мобілізації та переведення економіки на військові рейки – бажання докласти всіх зусиль, аби швидше закінчити війну і припинити нальоти.

Навіть з урахуванням того, що із 1916 р. у нальотах на Британію німці підпорядкували флотським цепелінам усі вцілілі сухопутні, а також залучили до них спеціально сконструйовані літаки «Гота» та «Штаакен Гігант», перша стратегічна бомбардувальна кампанія в історії закінчилась невдало. Символічно, що Петер Штрассер загинув разом з усім екіпажем цепеліна L 70 5 серпня 1918 р. під час останнього у війні нальоту на Британію, збитий нічним винищувачем біля узбережжя графства Норфолк [2, с. 92].

Список використаних джерел та літератури

1. Boyne, Walter. *The Influence of Air Power Upon History*. New Orleans, LA : Pelican Publishing, 2003. 448 p.
2. Castle, Ian. *London, 1914-1917: The Zeppelin Menace*. Oxford : Osprey Publishing, 2008. 96 p.
3. Cole, Christopher, Cheesman, Frank. *Air Defence of Great Britain 1914-1918*. London : Putnam, 1984. 496 p.
4. *Convention on Laws and Customs of War on Land : adopted on October 18th, 1907*. URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp.
5. *Declaration to Prohibit the Launching of Projectiles and Explosives from Balloons and Other Methods of Similar Nature: adopted on July 29th, 1899*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=79A3374B81C3D30EC12563CD00517745>
6. Haydon, Frederick. *Military Ballooning During the Early Civil War*. Baltimor, MD : The John Hopkins University Press, 2000. 504 p.
7. Lawson, Eric, Lawson, Jane. *The First Air Campaign: August 1914 – November 1918*. Cambridge, MA : Da Capo Press, 1996. 250 p.

Становлення мережі військових шпиталів в Катеринославі на початку Першої світової війни (серпень 1914 – січень 1915 рр.)

Початок Першої світової війни детермінував нагальну необхідність організації низки військово-медичних установ, де проходили лікування та подальшу медичну реабілітацію поранені та хворі військові.

На межі століть Катеринослав був провідним індустріальним центром Придніпровського регіону, з розвиненою промисловою та соціально-економічною інфраструктурою, розгалуженою системою закладів охорони здоров'я, до складу якої входили державні й приватні лікарні, клініки, амбулаторії, аптеки, діагностичні лабораторії та кабінети, пологові будинки й притулки. Міська система охорони здоров'я була досить добре забезпечена кваліфікованими фахівцями, які вели стаціонарний та амбулаторний прийом пацієнтів.

Не останню роль в перетворенні міста на один з провідних центрів тилової військової медицини відіграла наявність розлогої залізничної мережі, яка давала змогу здійснювати швидке транспортування з фронтів та прифронтових зон санітарними потягами поранених та хворих військових, організувати оперативне доставлення гуманітарних медичних вантажів, лікарських засобів, продуктів харчування тощо.

На початок конфлікту органи місцевого самоуправління та губернської адміністрації мали необхідний досвід організації військових шпиталів, який був набутий під час російсько-японської війни 1904-1905 років. На першому етапі вони сфокусували свою увагу на створенні спеціального комітету, який опікувався питаннями організації шпиталів [1, с. 24].

За ініціативи Катеринославської губернської земської управи в 1914 році були створені спеціальні курси для підготовки сестер милосердя, на які зараховували всіх охочих осіб жіночої статі віком від 18 років [1, с. 25]. Загальна тривалість курсів становила 8 тижнів, продовж яких майбутні сестри милосердя прослуховували скорочений теоретичний курс військової медицини та проходили практику на базі Катеринославської Губернської земської лікарні. По закінченні курсу слухачки склали іспит та отримували свідоцтво земської сестри милосердя, яке давало право обіймати відповідні посади в земських та міських медичних установах. Перший випуск земських сестер милосердя відбувся вже на початку жовтня 1914 року [2, с. 378]. Завдячуючи діяльності курсів військової медичної освіти міста в стислі терміни були забезпечені персоналом, який був здатний фахово вирішувати всі планові завдання з лікування та медичної реабілітації поранених та хворих військових.

Беручи до уваги досвід організації в період російсько-японської війни шпиталю Катеринославського губернського земства, представниками комітету було запропоновано як санітарів використовувати менонітів-резервістів, які добре себе зарекомендували під час конфлікту, отримавши необхідний практичний досвід догляду за пораненими військовими, що сприяло значному заощадженню земських коштів на утримання допоміжного персоналу.

13 серпня 1914 року відбулось перше організаційне засідання Катеринославського губернського комітету Всеросійської земської спілки, яка опікувалась питанням матеріального забезпечення поранених та хворих військових. Головою регіонального осередку організації був обраний К.Д. фон Гесберг. На посаду секретаря регіонального відділення був обраний А.Л. Смідович – відомий в Катеринославі лікар-інфекціоніст, який став куратором шпитального проекту місцевого самоврядування [4, с. X].

Головна мета практичної діяльності катеринославського відділення полягала в організації діяльності медичних установ, де проходили лікування та подальшу медичну реабілітацію поранені та хворі військовослужбовці. На початку діяльності комітету при

губернській земській лікарні було зарезервовано для потреб армії лише 300 ліжок [2, с.375].

Катеринославська міська дума ухвалила рішення про передачу низки будинків навчальних закладів міста у підпорядкування губернському комітету для створення на їх базі військових медичних установ. Одночасно, дума ініціювала передачу для транспортування містом поранених військових 3-х вагонів міського трамвая.

У вересні 1914 року Головним комітетом земської спілки було ухвалене рішення про відкриття в Катеринославі мережі військових шпиталів на 2000 ліжок. Так, для створення нових військово-медичних закладів Катеринославською міською управою були відведені приміщення 1 та 2 жіночих гімназій, 1, 7, 8, та 13 міських шкіл, винного складу [2, с. 376].

За кошти губернського комітету в даних були проведені масштабні ремонтні роботи. Приміщення були облаштовані електричним освітленням, паровим опаленням та водопостачанням. На середину вересня 1914 року 2 військових шпиталів на 600 ліжок вже прийняли перших пацієнтів, які прибули з театру воєнних дій.

На устаткування шпиталів земською спілкою було виділено 50000 рублів, які були витрачені на придбання сучасного діагностичного обладнання, медичних інструментів, лікарських засобів. Так, військовий шпиталь при губернській лікарні був обладнаний рентгенівським кабінетом, мав спеціальні лабораторії та процедурні кабінети, й сучасну операційну залу. Здебільшого на базі даної медичної установи проходили лікування та реабілітацію тяжкопоранені хворі, які потребували пильного та кваліфікованого медичного догляду [2, с. 375].

В решті військових медичних установ, які планувалося відкрити в місті, було вирішено облаштувати здебільшого перев'язочні кімнати для поранених. Одночасно членами комітету було вирішено перетворити аптеку при губернській лікарні на головний пункт забезпечення мережі міських військових шпиталів медикаментами та перев'язочними матеріалами. Адміністративно-організаційна діяльність губернського комітету досить швидко принесла вагомі результати. Так, на 12 вересня 1914 року державними установами та приватними жертводавцями на території Катеринославської губернії було облаштовано 2843 шпитальних ліжка [2, с. 377].

Впродовж вересня-жовтня 1914 року Катеринославському губернському комітету вдалося облаштувати в місті 5 шпиталів на 1140 ліжок. На організаційні витрати шпиталів губернський комітет отримав від Головного Комітету Земської спілки виділили 150000 рублів. Дані кошти були витрачені переважно на цільове придбання шпитальних меблів, натільної білизни, медичного обладнання та інструментів на суму 79584 рублі 30 коп. [2, с. 377]. В жовтні 1914 року в шпиталях Катеринослава проходили лікування та медичну реабілітацію 330 поранених та хворих військових.

На початку жовтня 1914 на залізничній станції міста в приміщенні для пасажирів 4 класу був обладнаний пункт для прийому поранених, які прибували невеликими групами на лікування та подальшу реабілітацію. Згодом для проведення сортування поранених та хворих військових за ступенем тяжкості поранень й захворювань в місті був відкритий розподільчий евакуаційний пункт, який обслуговував Катеринославську, Таврійську, Херсонську та Бессарабську губернії [3, с. 3]. В розпорядженні пункту знаходилися 4 військово-санітарних потяги для транспортування поранених.

Станом на 15 листопада 1914 року в місті було вже відкрито 8 шпиталів на 1470 ліжок. Наприкінці 1914 року темпи відкриття нових військово-медичних установ значно уповільнились, що було пов'язано з дефіцитом вільних громадських будівель та приміщень. В даний період відповідно до статистичних даних до медичних установ міста з військових шпиталів прифронтової зони було перевезено тільки санітарними потягами 436 осіб.

З відкриттям в губернському центрі на початку 1915 року 11 шпиталів резерв вільних приміщень був вичерпаний. Намагаючись розв'язати проблему забезпечення пацієнтів

медичних установ одягом та постільною білизною представниками земства була відкрита швацька майстерня. Швацькі машини в кількості 20 штук були безкоштовно надані місцевим відділенням фірми «Зінгер та К.».

На початку 1915 року Катеринославський комітет земської спілки міст запропонував облаштувати в місті шпиталь для заразних (інфекційних) хворих на базі медичного комплексу інфекційної лікарні [3, с. 10-11]. Лікарня була оснащена спеціальною дезінфекційною камерою, пральною й відповідними господарськими службами.

Значні організаційні труднощі виникли у представників комітету під час запрошення кваліфікованого медичного персоналу – лікарів та фельдшерів, частина яких була мобілізована на фронт, що значно пригальмувало процес відкриття нових установ. В 11 військових шпиталях міста на 1 січня 1915 року працювало 38 лікарів, 50 фельдшерів та фельдшериць, 109 сестер милосердя.

Катеринославський губернський комітет земської спілки доклав значних організаційних та адміністративних зусиль щодо створення на базі міста мережі військових шпиталів, які були забезпечені кваліфікованим медичним персоналом, устаткуванням, освітленням, опаленням та харчуванням. В результаті активної адміністративної, фінансової, господарської діяльності губернського комітету місто Катеринослав перетворилось на один з провідних центрів військової медицини півдня країни.

Список використаних джерел та літератури

1. Доклад о мероприятиях, вызванных войной//Журналы чрезвычайного Екатеринославского губернского земского собрания 1 августа 1914 года. Екатеринослав: Типография губернского земства. 1915, - С. 23-30.
2. Доклад о мероприятиях, вызванных войной//Журналы заседаний Екатеринославского губернского земского собрания очередной сессии 1914 года (с 19 по 28 января 1915 года). Екатеринослав: Типография губернского земства ,1915. - С.375-382.
3. Отчет Екатеринославского областного комитета Всероссийского союза городов за время по 1-е января 1916 года. Екатеринослав: Типография бывшего братства Св. Владимира. 1917, – 158с.
4. Отчет о деятельности санитарной организации Екатеринославского губернского земства за 1915 г. – Екатеринослав: Типография Андрущенко, 1916. – 352 с. прилож.

Сергій Білоконь

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Перспективи німецької стратегії Першої світової: реальність і утопія

Для більшості представників сучасної наукової спільноти очевидно, що в разі перемоги блоку Центральних сил у Першій світовій війні українська державність склалася б і українців як народ чекало б інше майбутнє. На сьогодні ця позиція є добре аргументованою і впливає з вигоди для Другого Райху мати життєздатні держави-сателіти на уламках Російської імперії. Проте вибудувати теоретично історичну лінію, де поєднувалися б і перемога Четверного союзу, і незалежна українська держава, вочевидь, досі не вдається.

Проте історичним фактом є те, що держави Четверного союзу капітулювали перед Антантою і за підсумками Великої війни зазнали поразки. Об'єкт дослідження слід визначити як питання, чому так склалося й малоімовірно склалося б інакше. Вочевидь, причини зумовлені в першу чергу помилками німецького генералітету, який виступав і координатором зусиль усього блоку. Ці стратегічні прорахунки, яких практично неможливо було уникнути на початок ХХ ст., і знівелювали шанси Центральних держав на перемогу.

Професійні історики по-різному ставляться до розгляду об'єктивно можливих подій, які в силу тих чи інших обставин не відбулися. Домінує консервативна думка, що науковець має вивчати лише факти й не виходити за межі здійсненої реальності. Натомість частина дослідників обстоює позицію, що завдання історика – аналізувати, пояснювати й бачити причинно-наслідкові зв'язки. Ці завдання передбачають і вміння спеціаліста бачити альтернативні шляхи розвитку подій. Проте лише за умови всебічного й ґрунтовного дослідження проблеми історик може належним чином аргументувати свою позицію щодо відмінного перебігу гіпотетичних фактів у випадку зміни обраного чинника. Наукове обґрунтування іншого вихідного результату не тотожне аматорству: воно дозволяє теоретично визначити наслідки події, якби її складовий компонент мав відмінний від реального вигляд. І сформулювати уявлення про таку подію тим важче, чим більше змінних залучено.

Відповідно і завдання дослідження полягає в тому, щоби пояснити причину постановки стратегічних планів німецького командування в їхньому оригінальному вигляді й спростувати ненаукові сценарії про те, що відбулося б за інших обставин. Увагу буде приділено трьом головним моментам, що визначили результат Першої світової війни.

Перший стратегічний прорахунок – план Шліффена. Перспективність плану на момент ухвалення у 1905 р. не піддається сумніву. Неготовність Франції до війни й не сформований остаточно блок Антанта. Можна висунути припущення, що в разі початку масштабного конфлікту на тлі Першої Марокканської кризи Німецька імперія з високою ймовірністю отримала б перемогу. Проте цього не відбулося, і план Шліффена, дорацьований Мольтке, зазнав мінімальних змін до 1914 року. Натомість геополітична ситуація змінилася суттєво. Франція, все ще поступаючись Німеччині технологічно, вже була значно краще підготованою до війни, а Британія визначила Другий Райх як головного морського суперника і головну загрозу балансу сил в Європі. Плани ж німецького генералітету не враховували посилення британської армії останньою військовою реформою, як і її перекидання до Європи на Західний фронт. Потенційний опір бельгійців також не передбачався, німці зберігали сподівання на беззастережне прийняття Бельгією ультиматуму щодо проходу військ [2, с. 74-75].

Виникають закономірні питання щодо доцільності дій за планом Шліффена, а також про відкладення його виконання. Відповіді на ці питання є критикою, яку не витримує жанр ненаукової альтернативи. 85% німецьких сухопутних сил мали завдати удару по Франції й вивести її з війни у перші три тижні. Проте враховуючи швидкість мобілізації обох сторін [2, с. 68], у Німецької імперії бракувало ресурсів для збільшення групи армій, що наступала. До того ж не визначено, який саме кількісний показник забезпечив би необхідну перевагу. Причина, з якої німецьке командування відхилило варіант посилення наступальної групи завдяки 15%, що мали тримати оборону на Сході – це суб'єктивний чинник. Німці боялися російського вторгнення і його потенційних наслідків [1, с. 152]. Спогади прусських юнкерів або ж солдатські пісні Східного фронту виступають в цьому випадку джерелами з психології: в уяві німців Російська імперія – «wilder Russenschar» (дикі росіяни). Інакше кажучи, загроза, від якої треба захистити Схід країни. І тому німці не допускали можливості відходу зі Східної Пруссії, тим більше, що вона дозволила б у майбутньому ліквідувати виступ Царства Польського, що й сталося у 1915 р. Як доказ суб'єктивного чинника виступає й наказ про передислокацію трьох дивізій з пріоритетного Західного фронту для відбиття наступу Самсонова.

Альтернативні сценарії Великої війни, в яких план Шліффена відкладений до моменту ліквідації Східного фронту, виглядають реальними з об'єктивного погляду. Насправді вивести з війни Російську імперію виявилось легше, ніж Францію. В такому разі слід розглянути сценарій, де Німецька імперія не порушує нейтралітет Бельгії та обороняє непротяжний кордон із Францією. Населення останньої без колоніальних володінь, а відповідно й людського ресурсу, були майже вдвічі меншими за німецькі.

Ймовірно, Британія в такому разі шукала б привід для вступу у війну, і це дало б німцям необхідний час для реалізації ініціативи.

Вочевидь такий розвиток подій був цілком можливим, якби не суб'єктивний чинник. Психологія початку ХХ ст. просто не дозволяла уявити, що розбити на полі бою Росію з її людським ресурсом й невідповідністю розвитку інфраструктури величезній території буде простіше, ніж швидко просунути північною Францією з густою мережею залізниць, доріг й столицею у відносній близькості до кордону [2, с. 68]. Таким чином, план Шліффена не міг бути втілений в життя інакше з причини свідомості тогочасної людини. До того ж наступ росіян на Східну Пруссію попри розрахунки Німеччини відбувся раніше, до повної мобілізації російських сил. Натомість і не почати війну з наступальних дій Другий Райх не міг, не маючи природних бар'єрів і таких значних ресурсів, як в Антанти. Загальновідомі об'єктивні чинники вказують на безперспективність стратегії 1914 року.

Другий прорахунок – відмова від реальної можливості ліквідувати Східний фронт у 1916 р. Германіст Дж. Хоус вважає, що Німецька імперія мала високий шанс перемогти, уклавши мир з Російською імперією після здійснення силами останнього Луцького прориву [1, с. 162-163]. В ході наступу, що кардинально ситуацію на фронті не змінив, російська армія вичерпала останні ресурси й зазнала тяжких втрат [3]. З цього факту Хоус розвиває теорію про ймовірне укладення сепаратного мирного договору Росією у 1916, можливо, 1917 р. На відміну від Керенського, який за часів Російської республіки пообіцяє союзникам продовжувати війну до переможного кінця, у царя Миколи II були теплі особисті стосунки з німецьким імператором Вільгельмом II. Кузен Ніккі, ймовірно, готовий був пожертвувати союзницькими зобов'язаннями заради примирення з кузеном Віллі й збереженням стабільності царської влади. Німці отримали б ліквідацію Східного фронту й можливість перекинути сили на Західний, де британці вперше застосували танки й перехопили ініціативу. Але Другий Райх зберігав прусські амбіції переділу Східної Європи, тож висував умови, на які Росія, очевидно, не погодилася б. Фактичною відмовою німців від можливості переговорів про мир стало створення маріонеткового Королівства Польського. Об'єктивні причини полягали в необхідності залучити більше людських ресурсів і виконати демагогічні обіцянки про створення польської держави полякам, що воювали на боці Центральних сил. Німецька імперія прагнула встановити свій контроль від Балтії до Чорного моря. Очевидно, що переслідування цієї мети віддалило Другий Райх від реальної можливості здобути перемогу у Великій війні.

Третій прорахунок – Брест-Литовський мир і війна з більшовиками. Треба наголосити на тому, що в цьому випадку, як і в попередньому, можливим є лише один з результатів: перемога Німецької імперії у Великій війні або надання нею допомоги українцям, тоді – УНР. Ситуація у 1916–1918 рр. склалася так, що німці мали б відмовитися від Східного фронту, щоби уникнути поразки. З погляду на альтернативу для Німецької імперії цей сценарій є найбільш добре аргументованим. Очевидно, що ймовірно спровокувавши лєнінський переворот у Російській республіці, німецька військова верхівка в особі Гінденбурга й Людендорфа мала примусити Росію до укладення сепаратного миру й перекинути війська на Західний фронт. До прибуття до Франції американських військ німецька армія ще могла перехопити ініціативу, прорвати фронт й змінити хід подій на користь Другого Райху. Неприйнятні у 1916 р. умови Німеччини, які передбачали відділення від Росії Обер Осту і Королівства Польського, на тлі перевороту 1917 р. цілком могли бути прийняті. Проте Людендорф вирішив розбити більшовиків і повернути білу Росію вже як сателіта [1, с. 165], встановити контроль над Україною, Балтією, втрутитися у громадянську війну у Фінляндії тощо. Це рішення позбавило Німецьку імперію шансів на перемогу, адже близько 1 млн німецьких військових у складі більше ніж 50 дивізій було використано для боротьби з більшовиками замість концентрації на Західному фронті для підготовки Кайзершлахта – весняного наступу 1918 р.

Суб'єктивний чинник особистих амбіцій Людендорфа, для якого переділ Східної Європи був справою принципу став причиною того, що перемога Німеччини та її союзників у Першій світовій війні не відбулася як історичний факт. Єдина реальна перспектива, науково обґрунтований сценарій іншого завершення Великої війни виявився практично неможливим через природу людини як живої істоти із відповідним мисленням. З урахуванням того, що на 1918 р. голод у Німеччині зафіксували на рівні, достатньому для забезпечення провізією фронту, а українські поставки хліба й м'яса не виконали плану через селянський саботаж, можна зробити висновок, що встановлення контролю над Україною не було необхідною умовою для перемоги Центральних сил. Натомість дуже ймовірно, що саме небажання німців відмовитися від ідеї переділу Східної Європи призвело до поразки блоку.

Німецька імперія технологічно випереджала Антанту протягом 1914–1915 рр. [1, с. 161] Німецькі літаки фірми Fokker контролювали небо, а укріплення Льежа [2, с. 76], Осовця, Вердена тощо бомбили великокаліберні гармати «Велика Берта» виробництва Krupp. Німці знаходили відповіді на нагальні потреби війни навіть після втрати ініціативи у 1916 р. Так у 1918 р. з'явилася перша протитанкова рушниця як відповідь на широке застосування танків військами Антанти, а німецький винищувач Fokker D.VII став найефективнішим у Великій війні. Проте у Другого Райху не було такого значного ресурсного потенціалу, а відповідно – й можливості вести затяжну війну. Німці не здобули перемогу через низку об'єктивних чинників, де ресурсний є, безперечно, найсуттєвішим. Та метою дослідження була демонстрація нового в історичній науці погляду, що кайзерівська Німеччина зазнала поразки через чинник суб'єктивний, який не дозволив виходити за усталену систему мислення. Перспектива німецької перемоги не була реалізована через особисті амбіції та сприйняття світу верховного командування.

Таким чином, можна зробити висновок, що стратегія Німецької імперії у Першій світовій війні мала недоліки у недооцінці співвідношення власних сил із силами ворога, постановці нездійсненних планів і відмові від реальних можливостей [1, с. 166]. Тобто, перемога Німеччини та її союзниць була об'єктивно можливою. Сучасні наукові концепції, присвячені проблемі відповідного розвитку подій, мають включати аналіз суб'єктивного чинника в прийнятті рішень, інакше дослідження в цьому напрямку не виходитимуть за межі аматорської утопії.

Список використаних джерел та літератури

1. Hawes J. The shortest History of Germany. London: The Experiment, 2019. 256 с.
2. O`Neil W. The Plan That Broke the World: The «Schlieffen Plan» and World War I. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014. 204 с.
3. Zuber T. Inventing the Schlieffen plan. German War Planning 1871-1914. New York: Oxford University Press Inc., 2002. 340 с.
4. Реєнт О.П. Перша Світова війна і Україна. Перша Світова війна (Велика війна). Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Persha_svitova (дата звернення: 05.11.2024)

Бойовий шлях Манфреда фон Ріхтгофена

2 травня 1892 р. в місті Бреслау (нинішнє польське місто Вроцлав) народився Манфред Альбрехт фон Ріхтгофен, відомий німецький льотчик-ас та один із найуспішніших винищувачів Першої світової війни [4]. Його прізвисько «Червоний барон» виникло через характерне яскраво-червоне забарвлення фюзеляжу його літаків, спершу це був Albatros DV, а пізніше Fokker Dr.I. Інша частина прізвиська, або як би це назвали зараз позивного утворилась завдяки його дворянському титулу фрайгерр, тобто барон. Ріхтгофен здобув надзвичайну популярність та визнання завдяки тому, що збив 80 ворожих літаків, що зробило його найвідомішим асом «Великої війни», і до сьогодні він залишається символом найвищої майстерності у повітряних боях.

З ранніх років Манфред фон Ріхтгофен відзначався любов'ю до активного способу життя, часто проводячи час на коні. Його гострий зір і чудова стрілецька підготовка суттєво вплинули на його подальшу кар'єру. Навчання в кадетському корпусі та служба в 1-му Західнопруському батальйоні Уланського полку стали важливими етапами його військового становлення [1].

З початком Першої світової війни Ріхтгофен охоче приєднався до бойових дій. Однак після розформування кавалерійських підрозділів прикордонної охорони, де він служив, його направили на адміністративну роботу, пов'язану з телефонним зв'язком та постачанням. Це призначення не відповідало його очікуванням, і в травні 1915 р. він надіслав командуванню телеграму з протестом, в якій заявив, що «пішов на війну не для того, щоб займатися реквізицією сиру та яєць» [2]. Це звернення вплинуло на його подальшу долю — незабаром його перевели до авіації.

Перший досвід польоту в ролі спостерігача Манфред фон Ріхтгофен сприйняв критично: він скаржився на дискомфорт — шолом постійно сповзав, шарф розмотувався, а жилет був розстебнутий. Незважаючи на ці незручності, після посадки він наполягав на продовженні польотів. Протягом наступних місяців він продовжував працювати спостерігачем, хоч і провалив першу спробу здати іспит на пілота [3].

У м. Мец у Франції Ріхтгофен зустрів пілота Освальда Бьольке, який значно вплинув на його авіаційну кар'єру. Бьольке вже здобув популярність як винищувач у складі ескадрильї «бар'єрного патрулювання» завдяки двом перемогам у повітряних боях. Незважаючи на скромні результати, німецька преса активно героїзувала Освальда, прославляючи його як героя війни [2].

Для 24-річного Ріхтгофена, який прагнув знайти своє місце у війні, знайомство з Бьольке стало вирішальним. Уже в жовтні того ж року він вирішив пройти курси пілотів, і до лютого 1916 року разом із молодшим братом, що служив на Східному фронті, приєднався до Другої бомбардувальної ескадрильї. Перший бойовий виліт «Червоного барона» на біплані Albatros C.III завершився жорсткою посадкою, проте він швидко освоївся з управлінням літаком [1].

26 квітня 1916 р. під час боїв за Верден, Ріхтгофен збив свій перший ворожий літак — французький Nieuport над фортецею Дуомон. Проте ця перемога не була офіційно зарахована, оскільки за правилами того часу потрібні були свідки на землі, які б підтвердили знищення літака шляхом виявлення його уламків [1].

Далі він без значних досягнень продовжував свою службу на фронтах війни, поки в серпні 1916 р. у Ковелі на Волині знову не зустрівся з капітаном Освальдом Бьольке. На той момент Бьольке вже став найкращим пілотом-винищувачем Європи, отримавши 19 підтверджених перемог в повітрі. Бьольке відвідував авіаційну базу в Ковелі, де на той час служив Ріхтгофен, і запропонував йому приєднатися до своєї 2-гої винищувальної ескадрильї [2].

17 вересня 1916 р. вже в складі 2-гої винищувальної Ріхтгофен здобув свою першу підтверджену повітряну перемогу. Манфред на своєму літаку Albatros D.I в небі над Камбре збив літак F.E.2b Королівського льотного корпусу Великобританії. Після того як літак противника отримав пошкодження двигуна, він впав неподалік від німецького аеродрому біля Флеск'єра.

Свою другу повітряну перемогу «Червоний барон» здобув 23 вересня 1916 р., вже пілотуючи модернізований літак - Albatros D.II. Третю перемогу він здобув через тиждень, а до 28 жовтня 1916 р., коли його наставник Освальд Бьольке загинув у бою внаслідок зіткнення з літаком своєї ескадрильї, на рахунку Ріхтгофена було вже шість підтверджених перемог. На той час він отримав шість срібних кубків, якими відзначав кожен свою перемогу [1].

20 листопада 1916 р. Манфред вперше здобув дві перемоги під час одного бойового вильоту, а через три дні, над Гранкуром, він виграв свою 10-ту і найвідомішу повітряну дуель, у якій загинув британський ас Лено Хоукер [4].

Його кар'єра розвивалася максимально стрімко - 4 січня 1917 р. після збиття свого 16-го літака Ріхтгофена було нагороджено орденом "За заслуги" – найвищою військовою відзнакою для прусського офіцера. Разом з цією нагородою він отримав право очолити власний бойовий підрозділ. Його було призначено командиром 11-тої винищувальної ескадрильї, що прийнято вважати початком його легендарної кар'єри як "Червоного барона" [2].

Манфред фон Ріхтгофен відіграв ключову роль у розгромі британської авіації під час битви за Аррас у квітні 1917 р.. Протягом цього періоду Королівські Військово Повітряні Сили Великобританії втратили 245 літаків і 319 членів свого льотного складу. Ескадра Ріхтгофена, яку французи називали «червоними дияволами» через яскраво-червоний колір його літака, здобула 89 перемог, з яких 21 особисто на рахунку «Червоного барона», що дозволило йому досягнути числа в 52 повітряні перемоги [4].

У травні 1917 року Ріхтгофен очолив винищувальну ескадру, що складалася з чотирьох ескадрильї. До 6 липня він здобув ще чотири перемоги, проте під час чергового бою отримав важке поранення в голову. Попри серйозну травму, йому вдалося здійснити посадку. Протягом наступного року він продовжував літати й битися: у березні 1918 року він здобув 11 перемог, а в квітні — ще чотири. 20 квітня 1918 року, протягом п'яти хвилин, він збив два літаки супротивника, довівши кількість своїх перемог до 80.

21 квітня 1918 р. Ріхтгофен здійснив свій останній політ. Під час бою з австралійською ескадрильєю над Во-сюр-Сомм поблизу Ам'єна він був смертельно поранений чергою з кулемета, ймовірно з землі. Попри поранення, він зміг посадити свій літак за лінією ворожих позицій, проте незабаром помер.

Легендарний червоний триплан Fokker Dr.I, на якому він літав, був розібраний на сувеніри солдатами 3-ої ескадрильї Повітряного корпусу Австралії протягом кількох годин після його загибелі.

Пишний похорон Ріхтгофена відбувся наступного дня, 22 квітня 1918 р., на кладовищі французького села Бертангле. Труну несли шість пілотів союзників, усі в чині капітана, а решта присутніх військових віддали честь герою. Під час служби надходили вінки від сусідніх гарнізонів із надписом на стрічках: «Нашому великому ворогові» [4].

Союзники не втратили нагоди для пропаганди: фотографії похоронної церемонії та посмертні світлини фон Ріхтгофена були скинуті з літаків над німецькими позиціями як доказ його загибелі.[2]

У 1921 р. і Ріхтгофен був перепохований на військовому кладовищі у Фрікурі біля Ам'єна разом з тисячами інших загиблих на Західному фронті. Проте його останки неодноразово перепоховували: у 1925 році його поховали на кладовищі Інваліденфрідоф у Берліні, де відбулося державне вшанування, а через півстоліття його перепоховали знову на родинній ділянці кладовища у Вісбадені.

Манфред фон Ріхтгофен, став легендою бойової авіації, залишивши глибокий слід в історії військових повітряних сил. Його майстерність у повітряних боях та 80 підтверджених перемог у небі під час Першої світової війни вивели роль льотчика-винищувача на новий рівень, зробивши його прикладом для майбутніх поколінь пілотів. Ріхтгофен перетворив повітряний бій із нової технічної можливості на важливу тактичну складову війни, розвиваючи методики маневрування, точності та координації, які згодом стали основою сучасної авіаційної тактики.

Його яскраво-червоний літак, від якого й походить його прізвисько, став символом не тільки відваги, але й психологічної стратегії: червоний колір створював у ворогів відчуття страху та непереможності. Легенда про «Червоного барона» підживлювалася і німецькою, і союзницькою пропагандою, де він уособлював майстерність і рицарські якості у війні.

Ріхтгофен також увійшов в історію як командир, що вмів надихати і навчати молодих льотчиків, передаючи їм свій досвід та тактику. Його командування «летючим цирком» - ескадрою, що стала відомою завдяки високій ефективності та яскраво розфарбованим літакам, - показало значення лідера у формуванні боєздатного підрозділу. Смерть Ріхтгофена стала важливою віхою в історії Першої світової війни, а його образ надовго залишився в масовій свідомості як символ героїзму, майстерності та новаторства у військовій авіації.

Список використаних джерел та літератури

1. Думенко С. Перша повітряна перемога «Червоного барона». *Цей день в історії*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0917P/> (дата звернення: 05.11.2024).
2. Кошла О. "Нашому великому ворогові". Історія Червоного барона. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/5d0cd5645fd88/> (дата звернення: 05.11.2024).
3. Маловідома історія: далеке і близьке. Червоний барон. *Facebook*. URL: <http://surl.li/euzsfh> (дата звернення: 05.11.2024).
4. Черкаська Г. Червоний барон. *UAHistory*. URL: <https://uahistory.com/topics/events/18177> (дата звернення: 05.11.2024).

Олександр Гадинко

Сторожинецька гімназія Сторожинецької міської ради
Чернівецького району Чернівецької області

Місто Сторожинець під час Першої світової війни у спогадах сучасників: 1914-й рік

Перша світова війна, яка розпочалася в 1914 р. і закінчилася в 1918 р. внесла чималі корективи в життя багатьох народів та країн/країв Європи. Загибло багато людей, постраждала значна кількість цивільних, зазнали руйнування службові та приватні будівлі, різні підприємства. Економічний та суспільно-політичний стан регіонів завжди перебував на межі розорення та руйнування. Суспільство втомилося від багатьох років війни, прагнуло миру та спокою, відновлення зруйнованого господарства та інших заходів. [1, с. 96-97; 2, с. 15-16, 3; с.142-143].

Як відомо, вперше військові підрозділи російської армії вступили у місто Сторожинець 12 вересня 1914 р. і перебували в ньому до 20 жовтня. Наступного разу їх війська зайняли місто в листопаді і перебували в ньому до лютого 1915 р. Третій прихід російських військ супроводжувався відомим «Брусиловським проривом» в червні 1916 р. і тривав до серпня 1917 р. З серпня 1917 р. Сторожинець знову опинився під скіпетром австро-угорської влади [5, с.11-12; 6, s.197-198]. Кожен з цих періодів характеризувався своєю особливістю перебування російських військ у краї, у тому числі у Сторожинці в 1914 р., про що відомо завдяки описовим фрагментам щоденника доктора Еміліана Слушанського «Буковина в російську добу у 1914 р.», невеликі

епізоди з якого публікуються вперше та перекладені з німецької мови на українську [7, s.526]. Уривчасті події часів Першої світової війни (1914-1918 рр.) на території м.Сторожинець взагалі раніше не публікувалися. Відомі лише фрагментарні свідчення тих часів.

У своїй книзі «Suprimarea miscărilor Nationale din Bucovina» (Czernowitz 1923) відомий румунський історик Теодор Балан, який віддає шану «русинському русофільству», також повідомляє про сцени побратимства між румунами і російськими військовими часів Першої світової війни.

Особливо активну роль у цьому відіграв адвокат, доктор зі Сторожинця на Буковині Еміліан Слушанський (Слуцанський), щоденник якого за 1914 р. опублікував у Бухаресті румунською мовою Павел Суру під назвою «Bucovinain zilele rusilor» («Буковина в руські дні»). Документальне значення в цьому відношенні має переклад окремих фрагментів з нього, коли його започаткувала тодішня австрійська влада, про що свідчить його зберігання в будинковому, судовому та державному архівах у Відні.

Згідно з Т.Баланом, «Товариство Буковини» було засноване в Бухаресті в 1915 р., коли Румунія була ще нейтральною, і 22 червня обрала професора середньої школи Е.Паскана головою, а Е.Слушанського – секретарем «румунських біженців» з Буковини. За словами Т.Балана, учасники вимагали якнайшвидшого об'єднання Буковини з Румунією, після чого управа закликала всіх «біженців» приєднатися (на Буковині не було переслідувань національностей), щоб «виконати обов'язок крові за народ і Батьківщину» [7, s.526].

За словами Т.Балана, журналістська діяльність «біженців» була дуже плідною, Е.Слушанський майже щодня писав у газетах «Adevărul» («Правда»), «Dimineata» («Ранок»), «Neamul române» (Румунський народ), «Епока» (Epoque) і «Націонал» (The National) інформацію з Буковини і, звичайно, тільки ту, яка йому подобається.

У всіх своїх публікаціях, паралельно О. Геровському, Е.Слушанський, підтримуваний франкофільськими колами в Бухаресті, вимагав участі Румунії у війні на боці союзників. Однак не варто приховувати, що він теж наштотхнувся на опір, особливо з боку кіл, які вважали становище румунів на Буковині терпимим.

Русофільська позиція Е.Слушанського, як видно з його щоденника, і його симпатії до москвофільських старорусинів на Буковині не залишають жодного сумніву, що ці події, щонайменше через різні канали інспіровані Росією. Виходячи з його походження та імені, прізвище Е.Слушанського можна було б віднести до слов'ян, а не до румунів, хоча він піддався румунському націоналізму в Бухаресті. Нарешті він досяг свого: Буковина на 20 років стала румунською, а потім північна частина, де він був удома, стала радянською [7, s.527-528].

Румунсько-український кондомініум на Буковині, якого в 1917 р. прагнув румунський депутат Буковинського державного парламенту Аурел Ончул (1864-1921 рр.), який мав на меті забезпечити вплив Заходу в цій частині світу, був зруйнований Румунською національною партією Янку Флондора (1865-1924 рр.), який привів румунські війська в країну (на Буковину) в листопаді 1918 р. [4, с.57-59]. Тож вирішальні події пішли своєю чергою, і Е.Слушанський був у них сильно залучений.

У червні 1940 р., коли радянські війська вторглися в Бессарабію, північну Буковину та молдовський район Герца (останній мав важливе стратегічне значення під час Першої світової війни), король Кароль II (1893-1953 рр.), супротивник Гітлера, був змушений здійснити паломництво до Берліна і попросити допомоги Румунії. Союзники Румунії з Першої світової війни, яким вона завдячувала своєю національною цілісністю, не хотіли виставляти себе проти іншого союзника того часу, а саме царської, а потім більшовицької Росії.

Кожна велика подія суспільного інтересу має свого призначеного та непризначеного наставника. У таких випадках важливу роль відіграє також уява, яка схильна спотворювати факти настільки, що реальні події вже не упізнаються.

Окупація російською армією Буковини та відхід залишків австрійців були справою часу та періодичності. Угорська армія тоді стала темою багатьох публікацій, навколо яких було сказано багато неправди. Австрійська та угорська «офіційна» звітність, цінність якої вже неодноразово викривалася публічно, використала цілу систему неправди, яка мала на меті підвищити «славу» австрійської та угорської армії, та зменшити могутність російської. Певна річ, кожна державна ідеологічна машина дбала про свої національні інтереси.

Е.Слушанський мав нагоду бути свідком російської окупації Буковини в 1914 р., а саме в Сторожинці, що за 20 км на південь від Чернівців, епізодично описав події того часу так як все було насправді і, можливо, суб'єктивно. Він залишив ці безцінні свідчення у своєму щоденнику на загальний розсуд суспільства, які були опубліковані вже після війни у 1923 р. в королівській Румунії. На сьогоднішній день ці свідчення мають суспільний та науковий інтерес, викликають дискусію та неабияке ставлення до подій минулого, які заслуговують на краще вивчення зі сторони істориків та дослідників та є предметом обговорень серед широкого загалу.

Список використаних джерел та літератури

1. Антошкіна Л. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу: монографія/ Лідія Антошкіна, Олександр Гадинко, Гелена Красовська, Петро Сигеда, Олексій Сухомлинов. Донецьк : «Ноулідж», 2010. 237 с.
2. Гадинко О. Сторожинець: мандрівка крізь віки. Чернівці : Прут, 2013. 208 с.
3. Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918. Чернівці : Золоті литаври, 2003. 284 с.
4. Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. Чернівці: Золоті литаври, 2003. 80 с.
5. Гадинко О. Місто Сторожинець напередодні та в роки Першої світової війни (1914-1918рр.). *Актуальні проблеми сучасної науки та освіти: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Львів, 29-30 квітня 2024 року. Львів : Львівський науковий форум, 2024. С.9-15
6. Liebenwein D. Storozynetz. Buchenland – Bukowina. Beschreibung und Errinerungen. Darmstadt : 1983. 206 S.
7. Wagner R. Vom Moldauwappen zum Doppeladler: Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina. Augsburg : Hofmann-Verlag, 1991. 625 S.

Максим Дойчик

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Боротьба Фінляндії за незалежність у 1918 р.

Історія ХХ століття для Фінляндії було сповнене серією викликів, які не один раз загрожували молодій державі. Проте першим цим історичним іспитом була боротьба за власну незалежність, який, на жаль, наша держава не склала у минулому столітті. Натомість фінський народ, не без участі Карла Густава Маннергейма, зумів здобути незалежність від Російської імперії та вистояти проти більшовиків. Для нас важливо досліджувати цей період історії, оскільки він хронологічно збігався з українською боротьбою, тому це дозволило б нам переосмислити свої помилки та запобігти їх повторенню. Також, в контексті Першої світової війни, боротьба фінів за незалежність у 1918 р. привертає до нас особливу увагу. Вона засвідчувала, який колосальний вплив здійснила Перша світова як всеосяжний конфлікт великих держав. На порядок денному постало питання прагнення націй на самовизначення, чим скористалися і фіни.

Перша світова війна 1914-1918 рр. стала полем битви для багатьох імперій, і не всі витримали цю боротьбу. Серед них була і Російська імперія, яка також потерпала від дедалі більших національних рухів на своїй території. У складі імперії Романових тривалий час існувало Велике князівство Фінляндське, яке мало повний ступінь

самоврядування. Тому бодай якийсь досвід державотворчих процесів у фінського народу був. Щоб вести боротьбу за свою незалежність – потрібна армія. Тому не дивно, що фінський політикум вбачав у Карлі Густаві Маннергеймі людину, що була здатна розбудувати національні збройні сили. Цікаво, що роль головнокомандувача фінської армії було відведено Маннергейму ще до створення збройних сил.

Відтак 6 грудня 1917 року Фінляндія проголосила свою незалежність, проте вже 22 січня 1918 р. розпочали своє збройне повстання ліві сили Фінляндії [3]. Фактично, так розпочалася громадянська війна, яка водночас була війною за власну незалежність. Річ у тім, що червоні фіни мали підтримку російських більшовиків, окрім цього повстанці прагнули створити власну соціалістичну республіку та із перспективою приєднатися до майбутнього Радянського Союзу. У Фінляндії не існувало власних збройних сил, тому щоб локалізувати повстання та навіть подавати його, вони були вкрай необхідні. Заколотники захопили південні райони Фінляндії, де проживало 2/3 всього населення країни. Окрім цього, на допомогу повсталим прибували й загони Червоної армії. Ситуація була критичною, тому першому головнокомандувачу – Карлу Маннергейму довелося діяти рішуче. Фактично, збройні сили базувалися на ополченні – Охоронному корпусі, яке, очевидно, не мало великих військових навичок. Ба більше, окрім створення армійських підрозділів потрібно було мати не тільки певну кількість особового складу, а й офіцерів, які б могли ними керувати. Натомість у фінів, на жаль, на той період часу їх не було, ба більше сам Маннергейм не сильно добре говорив фінською, натомість добре шведською, оскільки мав відповідне коріння.

Тому, задля вирішення такого роду нагальних проблем, до Фінляндії прибули близько 80 шведських офіцерів. Вони стали тим хребтом, який дозволив перетворити ополчення – на армію. Окрім цього, були й 2000 шведських добровольців, що посилили фінське військо. Очевидно, що в плані організації, білі значно переважали червоних, проте щоб перемогти цього було недостатньо. Для армії також потрібна зброя, яку Фінляндія сама майже не виробляла. Тому Маннергейм виступив за те, щоб роззброїти російські білогвардійські гарнізони, що були зосереджені на півночі країни [4, с. 253]. Цей процес минувся без зайвого пролиття крові, і це дозволило хоча б трохи озброїти власне військо. Чисельність Охоронного корпусу Фінляндії сягнула близько 70 тисяч бійців, що дало молодій державі потужний інструмент у боротьбі за незалежність. Також 25 лютого 1918 р. з території Балтії повернулися загони фінських егерів, чисельність 1300 ос, що воювали на боці Німеччини протягом Першої світової війни. Відтак ці досвідчені та загартовані загони тепер мусили звільняти власну державу [2, с. 21-50].

Стосовно бойових дій, варто одразу відзначити, вони дуже сильно залежали від географії Фінляндії. Здебільшого територія країни була вкрита великими густими лісовими масивами, а також великою кількістю озер. Тому ведення бойових дій дуже залежало від логістики, яку у той час могла забезпечити тільки залізниця. Червоні намагалися збільшити підконтрольну їм територію, тому в лютому 1918 р. вони намагалися проводити наступальні операції. Проте обмежені ресурси та слабка організація унеможливила досягнення бодай якогось успіху. Тому стратегічна ініціатива швидко перейшла до білих, які наприкінці лютого почали контрнаступальні дії на південне місто Тампере, яке відіграло надзвичайно важливу роль в обороні червоних, а також воно було промисловим центром. Попри успіхи білих на півдні Фінляндії – захоплення Сіуро, Лемпяялі, сама битва у місті Тампере була запеклою. Фінському командуванню навіть довелося підсилити свій наступ егерськими підрозділами, що дало результат. Учасників з обох боків було близько 30 тисяч, і деякі біло-фінські батальйони втратили у вогнищі протистояння понад 50% особового складу.

Навіть попри це, війська легітимного уряду Фінляндії активно витіснили ворожі війська з півдня країни. Існувала можливість і британської інтервенції, щоб швидше завершити війну, і за це варіант перебігу подій виступав і Маннергейм. Натомість для

останнього було сюрпризом, коли фінський уряд відстоював ідею німецької інтервенції. Саме їх війська здійснили висадку десанту на півдні у квітні 1918 року й остаточно завдали поразки червоним повстанцям. Загальна чисельність військ-інтервентів сягала 14-15 тисяч. Бойові дії велися до 15 травня 1918 р., коли впав останній опорний пункт червоних – форт Іно. Білі фіни змогли захопити близько 70 тисяч червоних у полон, що позбавило заколотників можливості надалі чинити опір. Втрати сторін були наступними: зі сторони білих фінів вони склали близько 5 тисяч, натомість зі сторони червоних вони склали 25-30 тисяч [1]. Щоправда, таке велике співвідношення пов'язане із тим, що після завершення війни, багато кого було страчено у полоні.

Таким чином, перший іспит на міцність Фінляндія пройшла, хоч і заплатила за це кров'ю. Фінський урок полягає у тому, що у такий важливий момент для країни, першим державним інститутом який створювався – це була армія. Завдяки їй була відстояна незалежність, і завдяки самій постаті Карла Густава Маннергейма. Цей колишній царський офіцер зміг в короткі терміни організувати підрозділи, завдяки чому вдалося звільнити країну від заколотників. Попри те, що він майже не володів фінською, і був етнічним шведом, себе він вважав вірним сином Фінляндії, тому він відгукнувся на її поклик, коли цього вимагав час. І ще не раз Маннергейм триматиме у своїх руках долю не тільки Фінляндії, а й усього її народу.

Список використаних джерел та літератури

1. 1918 War War killings by way of death and party – URL: <https://web.archive.org/web/20150310022523/http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurm/aetusivu/stat2> (дата звернення: 05.11.2024).
2. Haapala, Pertti . "The Expected and Non-Expected Roots of Chaos: Preconditions of the Finnish Civil War". In Tepora, T.; Roselius, A. (eds.). *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy*. Leiden: Brill. 2014. pp. 21–50.
3. Декларація про незалежність Фінляндії. URL: <https://histdoc.net/historia/itsjul.html> (дата звернення: 05.11.2024).
4. Маннергейм, Карл Густав. Мемуари. У 2-х томах. Том 1 / з фін. Пер. Назар Довжок і Ольга Ярешко; наук. Ред. укр. Вид. Михайло Слободнюк і Ольга Фешовець. 2-ге опрац. вид. Львів: Видавництво «Астролябія», 2022. 688 с.

Михайло Лендел, Максим Наровський

Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»

Роль Михайла Омеляновича-Павленка в історії українського війська

Михайло Омелянович-Павленко — видатний український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, талановитий стратег і палкий патріот, чие життя було нерозривно пов'язане з боротьбою за незалежність України. Його внесок в історію українського війська є неоціненним, адже він не лише очолював військові операції, а й став символом відданості та мужності для своїх сучасників і нащадків. Очолюючи Українську Галицьку Армію, а пізніше УНР, Омелянович-Павленко брав участь у вирішальних боях та операціях, які визначали подальшу долю українського народу в складних умовах початку ХХ століття.

У 1914 році спалахнула Перша світова війна і Михайла Омелянович-Павленко в лавах свого липгвардії волинського полку відправився в Польщу, а також східну Пруссію де брав участь в боях проти німців, саме тоді безпосередньо він став учасником східнопруської і лодзінської операції, що відбувалися 14 листопада 1914 року - це дата за новим стилем, отримав вогнепальне поранення в область правої лопатки і правого плечового суглоба, внаслідок якого його рука була паралізована. Майже через два роки 31 липня 1916 за цей бій його нагородили орденом святого Георгія IV ступеня це одна з найвищих військових нагород російської імперії тогочасної і формулювання було таким

що: "командуючи головним загоном у складі трьох рот і чотирьох кулеметів, протягом чотирьох із половиною годин до свого важкого поранення стримував вогнем і контратаками завзятий натиск цілої бригади німців, чим дав можливість перейти двом нашим полкам із артилерією по вузькій гаті та мосту через річку, відтіснити німців і міцно зайняти позицію поблизу переправи". [3. с. 11]

Після важкого поранення був змушений довго лікуватися, приблизно рік, спочатку його вивезли до Варшави, а потім у Петроград і зрештою аж на північний Кавказ у П'ятигорськ. У 1915 році він став полковником, потім обіймав штабні посади, наступного 16-го року важко перехворів на черевний тиф і після того його визнали непридатним до служби на фронті, його спочатку перевели у Петроградський гарнізон, а потім начальником другої одеської школи підготовки прапорщиків піхоти. Ось там, Михайла - Омеляновича Павленка і застав початок революції, та на фронт він все-таки повернувся, хоч і не надовго, влітку 1917 близько двох місяців командував лейбгвардії гренадерським полком на південно-західному фронті, тоді саме почався знаменитий наступ Керенського в східній Галичині, але він дуже швидко захлинувся, через обвальне падіння дисципліни полк відмовився зайняти бойові позиції, але Павленко все-таки зміг переконати солдатів це зробити, але змусити їх продовжувати наступ було просто нереально.

Революція поширювалася і дисципліна падала дедалі більше, Павленка відправили в тил, його призначили начальником гарнізону Катеринослава і тут довелося маневрувати між кількома революційними організаціями, які діяли на той час у місті. Однак дізнавшись про більшовицький переворот, про повалення тимчасового уряду і ухвалення центральною радою третього універсалу, він 22 листопада 1917 організує і очолює військовий парад українських частин на честь проголошення Української Народної Республіки, цим кроком, фактично, було заманіфестовано приєднання Катеринославщини до УНР. [4. с. 173] Павленко отримав уже від українського, а не російського уряду, призначення комісаром Одеського військового округу, але там надовго він не затримався і довести до кінця справу українізації військових частин не зміг.

Після закінчення першої світової війни офіцер продовжив боротьбу за українську ідею. Михайлу Омеляновичу-Павленку випала нагода очолити Перший Зимовий похід армії УНР, який тривав з 6 грудня 1919 року до 6 травня 1920 року. Цей похід, за оцінками істориків цього періоду був останнім тріумфом Української революції 1917-1921 років, і найгероїчнішою сторінкою воєнного мистецтва періоду Української революції [6]. Велику ставку у військовому керуванні Директорія поклала саме на Омеляновича-Павленка, адже на той час він був один з найдосвідченіших бойових-офіцерів у своєму поколінні, який вже пройшов російсько-японську війну 1904-1905 років, Першу світову війну і командування Української галицької армії.

5 грудня 1919 року на нараді, яка передувала Першому зимовому походу на завершення наради Генерал Павленко звернувся до всіх присутніх: «Ми йдемо на Україну, як кадри української регулярної армії, котрі мусять розвернутись там, на Україні, і розпочати наново наступ, але ж на деякий час мусимо скористуватися способом війни партизанської. Тепер, панове, ідіть до своїх частин, вдихніть в слабих духом бадьорість, надію і з твердою вірою у світле будуче рушимо на Україну» [1, с. 12].

6 грудня 1919 року поляки захопили на станції Миропіль увесь штаб Запорізької групи. Після того командарм Омелянович-Павленко зібрав термінову нараду, на якій представив початковий план дій, який мав на меті:

1. прорвати лінію розташування Галицької армії в смузі Козятин - Гайсин - Вінниця - Хмельник.
2. між 7-9 грудня перейти через райони, зайняті частинами Галицької армії, а вже 10-11 грудня почати форсувати залізницю Янів-Бердичів і Вінниця-Козятин на дільниці поміж станцією Голендри (біля Козятина) й Гулівці (біля станції Калинівки).

3. Після форсування залізниць армія мала зосередитися в районі сіл Прилуки—Вахнівка—Вісяники.

Для успіху наміченої операції план цей мав бути переведений швидко і несподівано [2, с. 237-238].

Але цей план не був ідеальним. І реалізувати його в реальності було надзвичайно складною задачею. Через 20 днів у сутичці з білогвардійцями загинув майже весь склад 3-ї стрілецької дивізії. Враховуючи важке матеріальне становище командування армії наказало уникати прямих зіткнень. І головним завданням була не військова кампанія, а інформаційна, адже більшовики переконувала місцевих жителів, що української армії вже нема, тож єдиний вихід – прийняти окупацію червоних [8].

24 грудня 1919 року був підписаний Вінницький договір в якому йшлося про акт злуки Наддніпрянської та Галицької армій під керівництвом М. Омеляновича-Павленка. Але ця угода не була здійснена, бо ці армії виявилися розділеними [9, с. 7].

За січень-лютий 1920 року армія перебувала в постійному русі в районах центральних областей УНР, оминаючи великих сутичок та підкріплюючи сили [4, с. 91]. Під час боротьби армія Омеляновича-Павленка використовували партизанські методи боротьби. На допомогу війську прийшло просте селянство, які постачали продовольство, і допомагали в розвідці. До прикладу як згадує у своїх споминах сам командарм: «По церквах священники в казаннях своїх несли живе слово і розбуджували любов до рідної країни, закликаючи до боротьби за неї; на майданах, базарах, в корчмах, на подвір'ях і по хатах старшина, козаки, урядовці – кожний по своїй силі й розумінню - провадили інформаційно-агітаційну діяльність [2, с. 268].

За весь час Першого зимового походу Українська армія здобули в боях близько пів сотні перемог, захопивши численні трофеї. Завдяки мужності, вишколу і дисципліні українських вояків, масовій підтримці з боку місцевих мешканців і вдалому командуванню Омеляновичу-Павленку вдалося тоді зберегти ядро Армії УНР [5].

Після завершення Зимового походу, Рада Народних Міністрів УНР розробила законопроект нагородження учасників походу спеціальними відзнаками. Проекти статутів ордену «Визволення» та Залізного хреста «За Зимовий похід і бої». Нагородження відбулося в кінці 1920 року, першим знаки ордену отримали генерал М. Омелянович-Павленко [9, с. 8].

Михайло Омелянович-Павленко – видатна постать в історії України, військовий діяч і стратег, який присвятив своє життя боротьбі за незалежність та суверенітет своєї Батьківщини. Його служба в армії Української Народної Республіки, командування Українською Галицькою армією, а також участь у визвольних змаганнях стали важливими віхами на шляху формування українських збройних сил і зміцнення національної самосвідомості. Незважаючи на численні труднощі та політичні виклики, Омелянович-Павленко продемонстрував виняткову відданість справі та залишився символом незламності та патріотизму.

Його спадщина надихає нові покоління українців на підтримку ідеалів незалежності та свободи. Дослідження його життя та діяльності має велике значення для сучасного суспільства, адже він є прикладом лідера, готового боротися за свою державу та її майбутнє.

Список використаних джерел та літератури

1. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 - 6.V.1920). Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. 375 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dotsenko_Oleksandr/Zymovyi_pokhid.pdf? (дата звернення: 05.11.2024).
2. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917 - 1920): Документально-художнє видання / Упоряд.: М. Ковальчук. - К.: Темпора, 2007. - 608 с.
3. Кущинський А. Два брати козацькі генерали. Українське козацтво. Чикаго, 1975. Ч. 1 (31). С. 75.

4. Пінак Є., Чмир М. Військо Української революції 1917–1921 років. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 432 с.
5. Печерський А. Україна уже виграла великі битви зимою: завдяки кому це сталося?. *Армія inform.* 21 грудня 2023, 12:05. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/12/21/ukrayina-uzhe-vygravala-velyki-bytvu-zymoju-zavdyaku-komu-cze-stalosa/> (дата звернення: 19.10.2024)
6. Сидоренко, А. Постать М. Омеляновича-Павленка в контексті Української революції 1917–1921 рр. *Київські історичні студії*, (6). 2018. С. 88–93. URL: <https://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/132/179> (дата звернення: 05.11.2024).
7. Скрипник О. Перший Зимовий похід Армії УНР і його командарм Омелянович-Павленко. *Історична правда.* 6 грудня 2022. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/12/6/162134/> (дата звернення: 18.10.2024)
8. Швидченко Т. Кризь бурю та сніг: Перший Зимовий похід Армії УНР. *Локальна історія.* 6 травня 2021, 11:00. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/kriz-buriu-ta-snig-pershii-zimovii-pokhid-armiyi-unr/> (дата звернення: 18.10.2024)
9. Швидченко Т. М. Значення Першого Зимового походу армії УНР 1919-1920 рр. *Гілея: науковий вісник.* 2015. Вип. 97. С. 7–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_97_3 (дата звернення: 18.10.2024).

Сергій Пасічник

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Участь жителів Великого князівства Фінляндського у військових кампаніях Першої світової війни

Велике князівство Фінляндське мало власну армію, але її ліквідували в рамках русифікаційних заходів на початку 20 століття, оскільки царська влада побоювалася, що власна армія Фінляндії могла виступити не на боці імперії в кризовій ситуації. Фіни також були звільнені від загальнонаціональної військової повинності, оскільки росіяни боялися, що проходження військової служби допоможе в підготовці повстання у Фінляндії. Натомість Велике князівство мало сплатити т. зв. «військові мільйони», як відшкодування імперській скарбниці.

Вступивши в Першу світову війну, Російська імперія прогнозовано взялася за профілактичні заходи в національних окраїнах та губерніях, і Фінляндія не стала винятком. Збільшився рівень цензури, не надто ліберальні і до війни права на свободу слова й зібрань скоротилися ще більше. Посилилися русифікаційні заходи, зокрема в сфері освіти.

Попри регулювання цін, вже з осені 1916 року почала погіршуватися ситуація з продовольством. На початку 1917 року довелося перейти до обмеження споживання – запровадили картки на цукор, масло, молоко і м'ясо. Втім найбільша загроза була в повній залежності Фінляндії від імпорту пшениці з метрополії.

Оскільки основні події на фронті в 1914–1916 рр. відбувалися в Центральній Європі, Фінляндія довгий час лишалася у військовому плані тихим закутком. В той же час кількість імперських підрозділів на території Великого князівства поступово збільшувалася [1, с.112]. Зміцнювалися фортифікації по узбережжю Фінської (від Вііпурі (Выборга) до півострова Порккала-Удд, від Еспоо (Есбо) до Ганко (Гангута)) та Ботнічної (від Рауми до Каскінена) заток. Головною цитаделлю Фінляндії на півдні була столиця Гельсінкі (Гельсінґфорс), яка мала міцні фортифікації на острові Суоменлінна (Свеаборґ) [5, с.168]. Велике князівство відповідало за безпеку значної північно-західної ділянки Східного фронту та контролювало північ Балтійського моря та Фінської затоки [12, с.207]. У військовому плані фінські землі належали до Санкт-Петербурзького

військового округу, в якому розташувався 22-й армійський корпус 6-ї російської армії, що налічував 40 тис. вояків. З урахуванням того, що наприкінці війни армія Німеччини прагнула прорватися до російської столиці, військово-стратегічне значення Великого князівства зросло ще більше [14, с.67]. Адже за умови висадки німців на його узбережжі, загроза для Санкт-Петербурга ставала величезною [19, с.54-57].

Попри відносну стратегічну другорядність, бойові дії у Фінляндії відбувалися з перших днів війни. За п'ять годин до оголошення загальної мобілізації, о 7-й ранку 31 липня 1914 р. командувач імперським Балтійським флотом адмірал М. Ессен наказав міноносному загону на півострові Порккала-Удд розпочати мінування акваторії Фінської затоки. Мінзагороджувачі "Амур", "Єнісей", "Ладога" і "Нарова", за підтримки крейсерів та основних сил флоту, встановили мінні перешкоди в гирлі затоки, аби забезпечити морський шлях до Санкт-Петербурга [4, с.70]. Як результат – кайзерівська флотилія так і не змогла пройти до гирла Неви [5, с.169].

У відповідь, німці завдали ударів по морській інфраструктурі та спробували заблокувати частину портів. Зокрема, 11 серпня 1914 року пошкодженень зазнав маяк Бенгтшер, 6 вересня - зруйновано маяк Богскяр, а 6 грудня - німецький флот замінував бухти міст Порі та Раума.

Варто розуміти, що ставлення жителів Великого князівства Фінляндського до світової війни було неоднозначним. Загалом, з урахуванням симпатій чи антипатій до сторін конфлікту, то фінляндців можна розділити на три групи, кордони між якими не були надто чіткими.

Перша – це доволі значна частина населення, якій (особливо на початку війни) було байдуже до військових дій, бо їх театр пролягав далеко від Фінляндії і, в переважній більшості, мало кого зачепив напругу.

Друга група - фінські промисловики і аграрії, які були інтегровані в економіку, мали вигоди від військових закупівель і, відповідно, позитивно ставилися до Росії. Також у частини фінляндців (особливо молоді, що асоціювали себе з імперією, як батьківщиною) початок війни зродив сплеск патріотичного ентузіазму. Як вже зазначалося, фіни були звільнені від загальнонаціональної військової повинності в російській армії, але не було заборони для добровольців. В перші місяці війни майже півтисячі фінських юнаків (серед яких зокрема були й призери Олімпійських ігор 1912 року в Стокгольмі) добровільно записалися до лав імператорської армії [3, с.549]. Газета «*Uuden Suomettare*» восени 1914 року писала, що «наші хлопці доведуть німцям, що вони є нащадками хаккапелітів (*прим. – середньовічна легка фінська кавалерія*), а дехто й повернеться додому кавалерами георгіївського хреста». Ще близько ста осіб пішли добровольцями на курси російських офіцерів. Крім того, у військах імператора Миколи II воювали ще близько 200 фінських офіцерів запасу. Окремі висококваліфіковані військовики фінського походження, зокрема Карл-Густав Маннергейм, Ханнес Ігнатіус, Вільгельм Теслев, Мартін Ветцер, займали високі посади в російській армії [6, с.245]. Генерал Маннергейм запропонував сенату Фінляндії створити фінський добровольчий корпус в складі армії імперії, який би базувався у регіоні Нюланд (Уусімаа) [5, с.170]. Ідея мала схвалення фінських промислових кіл, але загалом не отримала широкої підтримки у Великому князівстві [14, с.107]. Втім, вже за рік згас і той незначний ентузіазм воювати за імператора, що був [17, с.34–35]. Причиною цього було затягування війни та серйозні втрати, які понесла Росія [15, с.342–348]. Загалом же у Першій світовій війні в імператорській армії служило приблизно 800–900 вихідців з Великого князівства [20, с.79-80].

Третя частина - ті з фінляндців, хто не відчував своєї причетності до імперії, а тим більше її інтересів у світовій війні. Тим більше не сприяла цьому русифікація [12, с.96]. Німеччина запропонувала альтернативу для скандинавських народів. Ті, хто не хотів розчинятися в «русском народе», міг взяти за ідейне підґрунтя пангерманізм [21, с.45-48]. Ідеологія, що народилася в Пруссії наприкінці 19 століття, ґрунтувалася на

піднесенні ролі Німеччини як великої держави, і маскувала її прагнення до панування в Європі. Пангерманізм в цілому зневажливо ставився до народів Східної Європи, окрім країн Скандинавії і Балтії, в яких вбачалася зона спорідненості з Німеччиною. У Швеції ця ідеологія набула широкого поширення, звідти - отримала популярність серед шведськомовної інтелігенції та антиросійськи налаштованої молоді Великого князівства Фінляндського [15, с.167]. Саме ці категорії населення побачили нагоду під час світової війни зменшити російський вплив в своїй країні або й спробувати здобути незалежність. 20 листопада 1914 р. група молодих, переважно шведськомовних старшокласників зібралася в Гельсінкі, в будинку Північного товариства (Остроботнія), обговорити плани виїзду молодих добровольців до Швеції чи Німеччини для набуття військових навичок [12, с.131]. Стратегічною метою було визначено створення національно-визвольного підпільного руху, спрямованого як проти російського шовінізму, так і проти ідеї імперії в цілому [16, с.77-78]. Як результат – ця зустріч призвела до народження фінського егерського руху, який підтримувався Німеччиною [15, с. 196–199]. Окрім поширення пангерманської політики, дипломатія і генералітет Німеччини також робили ставку на дезінтеграційні процеси всередині Російської імперії. В цій східній зовнішній державній політиці важлива роль відводилася Фінляндії.

26 січня 1915 року німці запросили 200 юнаків з Вааси (Вази), Турку (Або) та Гельсінкі (Гельсінґфорса) до Німеччини на військову підготовку. Загалом, на т.зв. скаутські/розвідницькі курси прибуло 189 новобранців [7, с.189–190]. З часом набір було збільшено і в проміжку з осені 1915 року до літа 1916 року було набрано для навчання цілий батальйон новобранців з Фінляндії [5, с.170], загалом до 1600 осіб [8, с.36]. Саме вони склали кістяк 27-го королівського прусського егерського батальйону. Поміж собою добровольці з Фінляндії називали свій збройний загін - Фінляндським егерським батальйоном [13, с.78-79]. Загалом в лавах кайзерівської армії на піку кількості перебувало близько 2000 жителів Фінляндії [2, с.69].

Цей підрозділ з фінляндців у 1916 р., у самий розпал війни, був задіяний німецьким командуванням, як частина німецької армії на найпівнічнішій ділянці Східного фронту в Латвії - на південний захід від Ризької затоки та міста Риги, на річці Аа, Думбе, Еккау, Міссе та Шмарден [12, с.244]. В такому кроці навряд чи була така гостра військова доцільність [15, с.326-328]. Відправлення батальйону на фронт розглядалося скоріше не з метою набуття фронтового досвіду, а з точки зору політичної необхідності [18, с.322-324]. Фінляндський егерський батальйон мав стати прикладом до дії для інших сепаратистських рухів. Він був відправлений у підпорядкування групи армій "Мітава" [9, с.104]. 30 травня 1916 р. кайзер Вільгельм II особисто прийняв парад 27-го королівського прусського егерського батальйону у Кьоніґсберґу [5, с.170].

Мілітарна роль батальйону була доволі скромною, до того ж за весь час його існування з ним відбувалися різноманітні інциденти. В перші ж дні перебування на фронті троє егерів здалися в полон до росіян. За період з вересня 1916 по березень 1917 рр. з 27-го королівського прусського егерського батальйону було відраховано 175 вояків (майже 9% від штатного складу підрозділу). Головною причиною такої ситуації був світоглядний конфлікт егерів між прагненням використати участь у війні, як перший крок до боротьби за незалежність Фінляндії - з одного боку, і в той же час моральним обов'язком (складеною кайзером Вільгельмом II присягою) – з іншого. Фінські комбатанти не вбачали прямого зв'язку між службою у лавах німецької армії і здобуттям самостійності Фінляндії. З іншого боку - німецьким офіцерам було не до сентиментів і розмов на політичні теми з хоч і фінляндськими, але нижчими чинами. Насамперед, на думку командування, егері (як військовослужбовці німецької армії) повинні були виконувати свій військовий обов'язок перед державою, що допомагала Фінляндії стати на шлях незалежності, а державотворчі питання відкласти до перемоги. Втім, порозумння так і не було знайдено. Як результат, було вирішено - вивести Фінляндський егерський батальйон з фронту і розквартирувати його в Лібаві [10, с.38],

а майора М. Байера - відсторонити від обов'язків командира батальйону. Якщо говорити за втрати, то в ході війни загинуло 13 фінських егерів і ще 24 було поранено. Надалі мова вже йшла про те, аби реорганізувати егерський батальйон до звичайного військового формування, яке би дотримувалося дисципліни і виконувало накази німецького командування [5, с.170].

Падіння царського режиму в метрополії стало новою точкою відліку в справі боротьби за волю. Часу масово готувати в іноземних військах солдат не було. Акцент надавався військовій підготовці офіцерських кадрів, які б змогли самостійно здійснювати організацію, навчання і керівництво великими військовими підрозділами. Вже з літа 1917 р. збільшилася кількість егерів, що поверталися до Фінляндії з метою створення там загонів самооборони - Шюцкора (фін. Suojeluskunta) [5, с.284]. Через Швецію, на перших порах підпільно, відправлялася також зброя.

4 грудня 1917 р. сенат Великого князівства Фінляндського проголосив незалежність Фінляндії, а за два дні, коли рішення було схвалено парламентом (едускунта), фінляндські егері у церкві латвійського міста Лібава склали присягу новому уряду Фінляндії на чолі з Пером-Евіндом Свінгфвудом [11, с. 278]. Так закінчилася для фінляндських егерів служба в армії кайзерівської Німеччини і почалася нова сторінка збройних сил республіки [5, с.171].

Загалом, варто відзначити, що для більшості жителів Великого князівства Фінляндського (тут можна провести сучасні паралелі з українцями) війна відбувалася, як щось далеке і узагальнене. Той, доволі незначний, відсоток політично і національно активних підданих Миколи II, що прагнув змін, розходився між собою лише в інструментарії. Одні (умовна «германська партія»), орієнтуючись на сусідні традиції шведського королівства і часів перебування в ньому, розраховували на підтримку цивілізаційно споріднених сусідів. Інші (умовна «імперська партія», за приклад можна взяти Маннергейма) вважали, що дорослішання фінської державності можливе і в російському середовищі і варто лише не проґавити нагоди. Історія виявилася на боці Маннергейма. В Україні Скоропадський, що зробив ставку на «германську партію», програв. Але, по факту, фінські еліти обох орієнтацій головну ставку зробили на власне державотворення, зуміли остаточно не пересваритися і в результаті здобули незалежність для Великого князівства Фінляндського – уже в вигляді республіки.

Зобр. 1. Командир дивізії Карл Густав Еміль Маннергейм розмовляє з іншим офіцером у ромському селі в Карпатах. Фото 1916 р. Фото: архів Уле/музей Маннергейма.

Зобр. 2. Німецькі та фінські офіцери 27 егерського батальйону. Джерело: Колекція картин історії / Музейне агентство.
https://www.kuvakoelkomat.fi/pictures/view/HK19581209_257

Список використаних джерел та літератури

1. Гуммерус Г. Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства у Києві. Київ, 2004. 188 с.
2. Дусаев Р. Государственно-правовой статус Великого княжества Финляндского (1809-1917 гг.). *Правоведение*. 1975. № 2. С. 110-118.
3. Йокиппи М. Финляндия и Германия во время борьбы за нашу независимость. Тампере, 1985. 478 с.
4. Клинге М. Имперская Финляндия. Хельсинки – Санкт-Петербург, 2007. 616 с.
5. Ковальов Д. В. Велике князівство Фінляндське у часи Першої світової війни. *Гуманітарний журнал*. 2014. літо-осінь 3-4. с.168-171.
6. Куяла А. Россия и Финляндия в 1907-1914 годах: планы введения военного положения. *Вопросы истории*. 1998. №2. с. 65-74.
7. Мехелин Л. К вопросу о финляндской автономии и основных законах. Ответ на брошюру Я. Сергеевского. Берлин, 1903. 86 с.
8. Новикова И. Великое княжество Финляндское в годы Первой Мировой войны: от автономии к независимости. *Война и общество в XX веке: В 3 кн. / за ред. О.А. Ржешевский*. Москва, 2008. Т. 1. с. 186-232.
9. Новикова И. Проблема "активизма" в финляндском национальном движении. *X Ломоносовские чтения. Доклады и тезисы*. Архангельск, 1998. с. 50-51.
10. Новикова И. "Финская карта" в немецком пасьянсе: Германия и проблема независимости Финляндии в годы Первой Мировой войны. Санкт-Петербург, 2002. 300 с.
11. Похлебкин В. СССР - Финляндия. 260 лет отношений. Москва, 1975. 274 с.
12. Arunen O. Rajamaasta tasavallaksi. *Blomstedt, Y. (toim.) Suomen historia 6. Sortokaudet ja itsenäistyminen*. Helsinki, 1987. 404 s.
13. Ahti M. Ryssanvihassa: Elmo Kaila 1888-1935: Aktivistin, asevoimien harmaan eminenssin ja Akateemisen Karjala-Seuran puheenjohtajan elämäkerta. Porvoo-Helsinki-Juva, 1999. 436 s.

14. Keränen J. (toim.). Suomen itsenäistymisen kronikka. Helsinki, 1992. 208 s.
15. Klinge M. Keisarin Suomi. Helsinki, 1997. 542 s.
16. Lackman M. Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäreiden tuntematon historia. Keuruu, 2000. 879 s.
17. Meinander H. Tasavallan tiellä. Siteet katkeavat, Helsinki, 1999. s. 11–52.
18. Onttonen M. & Vitikka H. Jääkärien tie. Helsinki, 1984. 654 s.
19. Haapala P. Kun yhteiskunta hajosi, Suomi 1914–1920. Helsinki, 1995. 313 s.
20. Hoppu T. Historian unohtamat. Suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa 1. maailmansodassa 1914–1918. Helsinki, 2006. 167 s.
21. Jussila O.: Suomen historian suuret myytit. Helsinki, 2007. 334 s.

Роман Пацовський

Кременчуцький військово-історичний музей

Роль сестер милосердя у війнній історії Кременчука напр. XIX – поч. XX ст.

Перша світова війна стала важким випробуванням для Європейського континенту. До неї було залучено 34 держави з населенням у 1,5 млрд осіб. За найскромнішими підрахунками, військовими жертвами війни стало бл. 10 млн убитими і бл. 23 млн пораненими воїнами всіх сторін, що брали участь у війні [2].

Кременчук - повітове місто Полтавської губернії, розташоване на перехресті старовинних торговельних доріг - Ромоданівської та Муравської з водною артерією р. Дніпро і залізницею. Це зробило місто великим логістичним, торговельним центром і тиловою військовою базою на півдні Російської імперії.

У Кременчуці 24 січня 1877 року з ініціативи Софії Іванівни Радцеї був створений місцевий комітет Російського товариства піклування про поранених і хворих воїнів. Він складався з 75 осіб. Під час Російсько-Турецької війни 1877-1878 рр. він опікується питаннями перевезення хворих і поранених воїнів, підготував 19 сестер милосердя, сформував два санітарні поїзди, проводив збір коштів і необхідного майна на користь хворих і поранених воїнів, влаштував вистави, збір від яких повністю йшов на допомогу пораненим [4, л.5-8].

20 березня 1898 р. з метою забезпечення догляду за важкохворими за ініціативою Кременчуцького товариства лікарів відкривається Кременчуцька Маріїнінська громада сестер милосердя [6, л.24]. У її розпорядження передають садибу на розі Троїцької та Херсонської вулиць, площею понад 1000 кв. сажнів із двома дерев'яними будинками, двома флігелями, кам'яною пральнею і надвірними службами. В одному будинку розміщується лікарня на 20 черевно-тифозних хворих, а другий будинок використовується як гуртожиток, у якому на повному забезпеченні громади живуть 15 сестер. В одному з флігелів відкривається амбулаторія для прийому хворих. Головне завдання громади – підготовка «досвідченого жіночого санітарного персоналу для догляду за хворими і пораненими як у воєнний, так і в мирний час» [5, л.10].

У сестри милосердя вступали здорові, грамотні дівчата та жінки від 18 до 40 років. Після року практичної та теоретичної підготовки проводили іспити, за умови успішного складання яких випробовувану зараховували до сестер милосердя РТЧХ і отримували спеціальне свідоцтво [3]. Початкове навчання сестер милосердя відбувалося при Кременчуцькому місцевому лазареті, а першим лікарем лікарні товариства був старший лікар Кременчуцького місцевого лазарету Іван Зубковський. Кременчуцький місцевий лазарет довгий час буде базою для підготовки сестер милосердя та військових фельдшерів [1]. Після навчання, з 15 сестер громади чотири сестри працювали в місцевому військовому лазареті, п'ять – у земській лікарні, решта - у лікарні та амбулаторії громади, а також доглядали за хворими вдома [5, с.15–17]. Головою ради та піклувальницею Громади була дружина міського голови Ольга Павлівна Пітленко.

З початком Першої світової війни Кременчук і Кременчуцький повіт належить до Південного тилового району РТЧХ. При Кременчуцькій Маріїнській громаді РТЧХ починають працювати скорочені курси підготовки сестер милосердя воєнного часу. На навчання приймаються особи з освітою не менше чотирьох класів гімназії. Програма навчання включає основи анатомії, фізіології та патології, догляду, основні способи перев'язування ран, операції малої хірургії, відомості з епідеміології, фармацевтики та рецептури [7]. У Кременчуці, як на тилій медичній базі, розпочинається формування, розгортання та розміщення медичних закладів воєнного часу:

- Кременчуцький військовий госпіталь на 500 ліжок на базі Кременчуцького місцевого лазарету,
- Рухомі польові госпіталі №№ 382, 383,
- Запасні польові госпіталі №№ 149, 150, 159, 162, 163, 164, 165, 166, 255, 256, 276, 294, 300, 304, 307, 387, 388,
- Етапний лазарет Кременчуцької Маріїнської громади сестер милосердя РТЧХ на 50 ліжок, старший лікар В. І. Лизогуб, що діє в північно-західному районі РТЧХ (Могильниця Варшавської губернії 1914-1915 р., Крейцбург 1916 р.). У 1916 р. він стає рухомим лазаретом Кременчуцької Маріїнської громади сестер милосердя.
- Кременчуцький етапний лазарет РТЧХ №8 на 50 ліжок, у складі 2 лікарів і 6 сестер милосердя, який діє в південно-західному районі РТЧХ (Луків, Ковель).
- 13 тиліових лікувальних установ на 617 ліжок під прапором РТЧХ:
  - Земський госпіталь при богоугодному закладі на 250 місць,
  - Лазарет РТЧХ при Єврейській лікарні на 25 місць,
  - Лазарет РТЧХ у будинку Шапошнікова на 47 місць,
  - Міський лазарет при Чуркінському притулку на 110 місць,
  - Міський лазарет при старовірському товаристві на 12 місць,
  - Лазарет при єврейському товаристві на 20 місць,
  - Залізничний лазарет на 15 місць,
  - Лазарет при громаді РТЧХ на 10 місць,
  - Лазарети в с.Горби (20), с.Обознівка Панаїтова (40), с.Пузикове (40), с.Пустовойтове Остроградського (10), с.Симимогили Колачевської (18)

Для укомплектування їх сестрами милосердя використовувався не тільки персонал Кременчуцької Маріїнської громади РОКК (42 сестри милосердя), але до Кременчука направлялися команди з Катеринославської, Єлисаветградської, Одеської, Житомирської, Полтавської, Мінської, Смоленської, Петроградської громад сестер милосердя. За період з 26 липня по 5 жовтня до Кременчука прибуло 148 сестер милосердя з перерахованих вище громад. [5, л.3-45] Призначення сестер милосердя на службу проводилося за нарядами Головного управління. Медичні заклади повідомляли в канцелярію Головного управління, скільки необхідно сестер милосердя. Головне управління направляло наряди громадам, а ті розподіляли і направляли персонал. Сестер милосердя відправляли групами на чолі зі старшою сестрою. Після прибуття сестри милосердя зараховувалися до штату лікувального закладу або перебували в резерві, проживаючи в спеціальному гуртожитку, чекаючи призначення. На всіх сестер милосердя накладали різного роду обов'язки у лікувальному закладі, у виконанні яких вони мали керуватися інструкціями, викладеними в «Положеннях про лікувальні заклади Червоного Хреста воєнного часу», і спеціальними вказівками, отриманими від завідувачів відділень.

Таким чином, ми можемо говорити, що перед початком Першої світової війни інститут сестер милосердя досяг свого розквіту і діяв як добре налагоджений практичний механізм на загальнодержавному та регіональному рівні. Існувала система управління, що засвідчила свою практичну ефективність, яка забезпечувала стабільність роботи середнього медичного персоналу та давала змогу оперативно вирішувати мобілізаційні завдання. На початковому етапі Першої світової війни

Кременчуцька Маріїнська громада РТЧХ стала підготовленою та ефективною регіональною базою формування та розгортання польових, запасних і тилкових медичних закладів Військового відомства та РТЧХ. Вона забезпечила їх підготовленим середнім медичним персоналом, виконуючи функції мобілізаційного резерву. Цей досвід є актуальним і нині, з огляду на реалії сучасної війни.

Зобр.1 Кременчук Полтавської губернії. Лазарет Червоного Хреста. Поранені воїни та медичний персонал. 1915 р. З фотозібрання Дніпропетровського національного історичного музею ім.Яворницького

Список використаних джерел та літератури

1. Ваша високоповажність! Автобіографія та інші документи з архіву засновника Миргородського курорту - земського лікаря, дійсного статського радника, генерала - Івана Андрійовича Зубковського. К.: СМП «Аверс», 2018.- 160с.
2. Втрати в першій світовій війні. Режим доступу: <https://www.infoplease.com/us/military/casualties-world-war-i> (дата звернення 29.10.2024 р.)
3. Кременчуцьке товариство сестер милосердя. Режим доступу: <https://kremenhitory.org.ua/kremenchucke-tovaristvo-sester-miloserdja> (дата звернення 29.10.2024 р.)
4. Матеріали по історії комітета Червоного Хреста в Кременчуці. *Науковий архів Кременчуцького військово-історичного музею (НА КрВІМ)*, ф.1оп.1 спр.29 327 л.
5. Матеріали по історії Кременчуцької громади сестер милосердя. *НА КрВІМ* ф.1оп.1 спр.30 265л.
6. Протоколи засідань Кременчуцького товариства лікарів за 1898 р. *Науковий архів Кременчуцького краєзнавчого музею*, ф.1оп.1 спр.281 450л.
7. Свідectво про закінчення курсів сестер милосердя військового часу. *Кр КМ* ІДП.Р.1968

Бій під Крутами – символ хоробрості українського студентства

Події бою під Крутами 29 січня 1918 р. стали одним із символів героїзму та самопожертви українського народу, а особливо студентства, в умовах боротьби за незалежність Української Народної Республіки (УНР). Битва, яка відбулася біля станції Крути, стала не лише епізодом у військових діях, але й символом національного опору та єдності.

Незважаючи на значну чисельну перевагу ворога, українські добровольці зайняли оборону на залізничній станції Крути та протягом кількох годин стримували наступ. Військова підготовка більшості оборонців була мінімальною, а озброєння – недостатнім для рівної боротьби з досвідченим супротивником. Проте українські захисники продемонстрували виняткову мужність, що затримало просування більшовицької армії [8].

Згідно з дослідженням, представленим у збірнику "Бій під Крутами в національній пам'яті" [1], події, пов'язані з боєм під Крутами, розгорталися на тлі складних політичних і військових обставин періоду боротьби Української Народної Республіки (УНР) з більшовицькою Росією. Після жовтневого перевороту 1917 р. більшовики почали активне просування своїх інтересів в Україні, що призвело до конфлікту з Українською Центральною Радою. В грудні 1917 р. почалася перша війна між більшовицькою росією та УНР, коли червоногвардійці, здійснивши раптовий удар із Белгорода, захопили Харків, де був проголошений радянський уряд України – Народний секретаріат.

Наступ більшовицьких військ, зокрема шести тисяч червоногвардійців та матросів Балтійського флоту, під командуванням Михайла Муравйова, загрожував Києву. В той час УНР натрапляти на внутрішні труднощі, зокрема через боротьбу з повстанням на заводі "Арсенал". Центральна Рада не мала у своєму розпорядженні достатньо регулярних військових сил для організації оборони столиці. Єдині професійні сили – січові стрільці під командуванням Євгена Коновальця – були зайняті боротьбою з робітничими заворушеннями. В умовах відсутності військових резервів було прийнято рішення залучити до оборони добровольчі формування, до яких увійшли військові курсанти, студенти Київського університету Святого Володимира та гімназисти старших класів [5].

24–27 січня 1918 р. запеклі бої розгорнулись за станцію Бахмач. Українські війська змушені були залишити Бахмач і відступити до станції Крути. На підкріплення українських частин в Крути було направлено Першу Українську юнацьку (юнкерську) школу ім. Б. Хмельницького у складі чотирьох сотень (400–450 курсантів та 20 старшин (офіцерів). До юнаків школи приєдналась перша сотня (116–130 осіб) новоствореного добровольчого Помічного Студентського куреня січових стрільців. Переважна більшість студентів не мала достатньої військової підготовки, студенти були погано озброєні. До курсантів юнацької школи, студентів і гімназистів приєдналося ще десь до 80 добровольців з підрозділів місцевого Вільного козацтва із Ніжина [13].

Бій, який став символом героїзму молоді, відбувся 29 січня 1918 р. біля залізничної станції Крути, на перегоні між Ніжином і Бахмачем, приблизно за 130 км на північний схід від Києва. Загалом, за різними підрахунками, у Крутах 29 січня 1918 р. перебувало до 520 українських вояків і юнаків та студентів, які мали на озброєнні до 16 кулеметів та одну гармату на залізничній платформі. Упродовж дня вони вели бій за станцію з більшовицькими військами загальною чисельністю (за твердженням більшості джерел) 4800 осіб, в їх числі 400 балтійських матросів. Усі добре озброєні та з артилерією [13].

Після бою, у присмерках, українські війська організовано відступили зі станції Крути до своїх ешелонів. 27 студентів та гімназистів, які знаходилися у резерві, під час

відступу потрапили у полон. Наступного дня ці 27 героїв були розстріляні або замордовані. Згодом їх поховали на Аскольдовій могилі у Києві.

За сучасними підрахунками втрати українських військ під Крутами оцінюють у 70–100 загиблих. Серед них – 37–39 полеглих у бою та розстріляних студентів і гімназистів. На сьогодні відомі прізвища 20 з них. Це студенти Народного університету Олександр Шерстюк, Ісидор Пурик, Борозенко-Конончук, Головашук, Чижов, Сірик, Омельченко (сотник); студенти університету Св. Володимира Олександр Попович, Володимир Шульгин, Микола Лизогуб, Божко-Божинський, Дмитренко, Андріїв; гімназисти 2-ї Кирило-Мефодіївської гімназії Андрій Соколовський, Євген Тернавський, Володимир Гнаткевич (з 6 класу), Григорій Піпський (галичанин), Іван Сорокевич (з 7 класу), Павло Кольченко (прапорщик), Микола Ганкевич (з 8 класу) [13].

Втрати більшовицьких військ під Крутами - близько 300 вояків. Українські частини були під командуванням досвідченого офіцера Аверкія Гончаренка, який мав бойовий досвід Першої світової війни та був нагороджений Хрестом Святого Георгія. Незважаючи на значну чисельну перевагу більшовиків, оборона була організована досить грамотно. Хоча бій завершився поразкою, він затримав просування більшовицьких військ і став важливим етапом у боротьбі за українську незалежність [6]. Бій українських воїнів проти більшовицької армії біля залізничної станції на Чернігівщині затримав ворога на чотири дні. Таким чином добровольці утримали столицю на час, необхідний для підписання Брестського мирного договору з країнами Четверного Союзу. Це означало визнання самостійної Української Народної Республіки суб'єктом міжнародних відносин.

До прикладу, у праці О. Божко "Крути в документальних свідченнях" надаються важливі документальні свідчення щодо учасників бою під Крутами, їхнього подвигу та суспільної реакції на ці події. Автор висвітлює, як ці події сприймалися сучасниками й чому бій під Крутами залишив глибокий слід у національній свідомості [2]. О. Божко акцентує на морально-символічному значенні події, яка не тільки увійшла в історію, але й залишила значний вплив на подальше формування українського національного наративу.

Своєю чергою, О. Бойко здійснює детальний аналіз відображення подій бою під Крутами в історичній літературі та публіцистиці. Автор досліджує, як з часом навколо цієї події формувалися різні, часто суперечливі інтерпретації та міфи, а також простежено процес міфологізації бою, коли певні елементи цієї події були перебільшені або викривлені з метою підкреслення героїчного аспекту боротьби за незалежність. Бойко також подає сучасну оцінку значення бою під Крутами в контексті Української революції 1917–1921 рр., наголошуючи на його ролі як важливого етапу у боротьбі за державність [3, с. 43].

Україна вшановує героїчний подвиг захисників, які полягли під Крутами, як один із найважливіших символів національної пам'яті. Відновлення цієї пам'яті почалося ще в 1998 р., коли на місці бою та на Аскольдовій могилі було встановлено перші пам'ятні знаки. Меморіал, присвячений загиблим патріотам, було відкрито у 2006 р. поблизу села Пам'ятне, Борзнянського району Чернігівської області. Офіційне вшанування героїв бою під Крутами було затверджено Указом Президента України Віктора Ющенка у 2007 році, а пізніше, у 2012 р., на Аскольдовій могилі встановили пам'ятник з цитатою з Євангелія: «Найбільша любов – життя покласти за друзів» [11].

Героїзм молодих студентів, які встали на захист Української Народної Республіки, став яскравим прикладом патріотизму та самопожертви, що назавжди закарбувалися в національній історії. Незважаючи на військову поразку, бій під Крутами став символом української незламності. Як підкреслюється у наукових дослідженнях [7; 9; 12] бій значною мірою вплинув на формування національної ідентичності. Учасники, більшість з яких були студентами та гімназистами, стали втіленням ідеї боротьби за незалежність України.

За словами Володимира Винниченка, цей бій був не лише протистоянням за політичну незалежність, але й за майбутнє української нації [4].

Таким чином, бій під Крутами став символом непохитної мужності та героїзму українського студентства, яке, не маючи належної військової підготовки чи чисельної переваги, віддало своє життя за ідеали незалежної держави [10, с. 32].

Список використаних джерел та літератури

1. Бій під Крутами в національній пам'яті: Збірник документів і матеріалів. Упорядники: О. М. Любовець та ін. Київ. : ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. 288 с.
2. Божко О. Крути в документальних свідченнях. *Київська старовина*. 1996. № 2–3.
3. Бойко О. Бій під Крутами: історія вивчення. *Український історичний журнал*. 2008. № 2 (479). С. 43–54.
4. Винниченко В. Відродження нації: історія Української революції (березень 1917 — грудень 1919 рр.). Київ, 1990.
5. Герої Крут. Лицарський подвиг юних українців 29 січня 1918 року. упор. І. Ільєнко. Дрогобич: Відродження, 1995. 348 с., іл.
6. Зарицький В. Крутянська подія. Наукове Товариство ім. Шевченка. Бібліотека Українознавства ч. 61. Чикаго : Друкарня В. Бернацького, 1972. 59 с.
7. Крути. Січень 1918 року: док., матеріали, дослідж., кіносценарій. Іст.-культурол. Т-во «Герої Крут»; упор. Я. Гаврилюк. Київ. : Просвіта, 2010. 880 с.
8. Любовець О. Бій під Крутами в національній пам'яті: Збірник документів і матеріалів. Київ : ДП НВЦ «Пріоритети», 2018. 288 с.
9. Українська народна енциклопедія. Під ред. І. Ходака. Львів: Червона Калина, 1996. 643 с.
10. Українська революція 1917-1921 рр. Подвиг героїв Крут [Текст]: матеріали наукових читань (24 січня 2008 р.) /відпов. ред.: В. Верстюк. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. 176 с.
11. Шмигаль Д. Бій під Крутами: п'ять важливих фактів - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55853090>
12. Шушківський А. І. Крути. Енциклопедія Сучасної України. Т. 1: «А» / Гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. 823 с.
13. 29 січня вшановуємо героїв оборони Крут 1918 року. Як склалися долі учасників бою — інфографіка. URL <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/29-sichnya-vshanovuyemo-geroyiv-oborony-krut-1918-roku-yak-sklalysya-doli-uchasnykiv-boyu-infografika> 9дата звернення: 25.10.2024).

Михайло Рекрутяк

Ужгородський національний університет

Огляд матеріалів видання «New York Times» про село Ясіня в роки Великої війни

Велика війна 1914-1918 рр. залишила в пам'яті людства не лише численні рани у вигляді демографічних втрат. Широко окреслювала хід глобальної бійни тогочасна преса, зокрема видання США. За цей період з'являється десяток публікацій про бої на Східному фронті, згадуючи мальовниче с. Ясіня в Мараморощині, сучасна Рахівщина. Проведемо їх огляд у хронологічного порядку.

Росіяни підійшли до Карпат у вересні 1914 р., захопивши за місяць до того східну Галичину. В середині місяця вони перейшли гірський хребет та вступили в межі Транслейтанії. Тоді ж, протягом другої половини вересня 1914 р. вони взяли під контроль ряд поселень Мараморощського комітату, зокрема Ясіня, Рахів, Великий Бичків, Мараморощ-Сігет. Тут, під командуванням генерала від інфантерії О. Еверта, наприкінці вересня 1914 р. 4-а польова армія проникнула якнайглибше в напрямку

Карпат, зайнявши на початку жовтня центр комітату [13, с. 35]. Проте вже 07 жовтня їм довелося залишити Мараморош-Сігет, а наступного дня і с. Великий Бичків [12]. 21 жовтня сили оборони вийшли на Яблунецький перевал, витіснивши росіян назад у Галичину [11, С. 32].

Про вторгнення в угорську частину монархії Габсбургів знаходимо першу публікацію, датовану 16 жовтня 1914 р. Згідно листа лондонського кореспондента угорської газети, 07 жовтня з Мараморощини до Будапешту прибуло 7 тисяч біженців. Їх основу склали німці та угорці, котрі проживали тут. Також згадується, що серед біженців є і освічені місцеві українці [2].

На початку лютого 1915 р. у виданні з'явилося повідомлення про наступ росіян неподалік с. Ясіня та їх просування на цілих 5 миль в напрямку с. Боркут, себто Кваси. Проте американські читачі не були обізнані в тому, що від перевалу, де починалось с. Ясіня і до сусіднього поселення близько 17 км автошляхом. Ймовірно йшлося про просування в районі урочищ Репегів, Зимір, тобто на правому березі річки Лазещина, в межах однойменно сучасного села [4].

Після зимового протистояння у Карпатах росіяни почали великий відступ протягом літа-осені 1915 р, таким чином протистояння перенеслось на схід. На початку червня 1916 р. росіяни вкотре почали масований наступ на захід.

Під час Брусиловського наступу фронт вдруге наблизився до с. Ясіня у серпні 1916 р., проте бойові дії відбувалися лише біля Яблунецького перевалу [11, С. 32]. Місяць до того американські читачі мали змогу дізнатись про те, що росіяни обійшли армію генерала Ф. фон Ботмер, командувача Південної армії [6]. В ході цієї операції противник також перерізав залізницю Делятин – Ясіня, про що було офіційно оголошено повідомленням з Петрограда, датованим 5 липня 1916 р., а на другій сторінці номеру редакція розмістила карту-схему з 4 основними успіхами росіян на фронті, одним з яких був напрямок Ясіня [10]. В наступному номері, за 07 липня дізнаємось на сторінці 3 про те, що австро-угорські сили втратили контроль над с. Микуличин [8]. Ймовірно власну тут було одне з місць перерізання залізниці росіянами, про що повідомлялось раніше.

08 липня 1916 року фіксуємо повідомлення про бої в околицях Яблуніці, що швидше за все свідчить про спроби росіян розвинути наступ вздовж залізниці, в напрямку Ясіня [5]. Наскільки дана інформація є правдивою сказати складно, адже про це пише лондонський кореспондент з посиланням на видання з Петрограда. Редакція в цьому ж дописі також зазначає, що наступаючі прагнуть захопити Делятин на півночі та пробують просунутись на угорську частину імперії, що б закріпитись на досягнутому та забезпечити лівий фланг свого наступу від ймовірних ударів сил оборони з південного напрямку [5].

Більше місяця вони робили спроби перейти Карпати, проте успіхи були мінімальні. В публікації, датованій 18 серпня 1916 р., розміщеній на першій сторінці номеру йдеться, що росіяни підійшли до околиць Ясіня – тоді межі цього населеного пункту проходили гірським хребтом та Яблунецьким перевалом зокрема, себто по кордону королівства Угорщина [1]. Вже в огляді на другій сторінці того ж номеру, оглядачі подій зазначають, що росіяни взяли перевал у Яблуніці і прагнуть повторити рейд про угорців, вступивши в околиці Ясіня [9]. Поряд з цим повідомляється, що підрозділи сил оборони змушені були евакуюватись з Ворохти, котра розташована на схід від Ясіня, адже взяття перевалу створювала умови для оточення австро-угорських військ [9].

Проте, фронт стабілізувався і уже на початку вересня зустрічаємо звістку про те, що південніше с. Вороненко росіяни взяли кілька висот поблизу угорського кордону [7]. Варто зазначити, що залізниця Ясіня-Делятин у цьому районі проходить через раніше згадану Ворохту, котру австро-угорські підрозділи змушені були залишити трьома тижнями.

Останнім дописом за 1916 р. було повідомлення, датоване 15 грудням про обстріли Ясіня, тоді виникло 7 масштабних пожеж [3].

Підсумовуючи, зазначимо, що американська громадськість та українська діаспора в країні мала змогу досить оперативно дізнаватись про події на фронті, акцентуючи увагу на локальних особливостях, зокрема маленьких населених пунктах, котрі відігравали величезну роль в тогочасних подіях.

Зобр. 1. Карта-схема просування росіян у на початку липня 1916 р.

Список використаних джерел та літератури

1. Foe's Attacks Vain, Petrograd Says. *The New York Times*. 1916. August 19. P. 1. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1916/08/19/104686520.pdf> (дата звернення: 15.10.2024)
2. Hungarians bitter against austrians. *The New York Times*. 1914. October 16. P. 3. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1914/10/16/100678604.pdf> (дата звернення: 15.10.2024)

3. Russians bombard Korosmezo successfully. *The New York Times*. 1916. December 15. P. 4. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1916/12/15/100232337.pdf> (дата звернення: 15.10.2024)
4. Russians breaking into Hungary. *The New York Times*. 1915. February 11. P. 2. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1915/02/11/100138551.pdf> (дата звернення: 15.10.2024)
5. Russians' daring dash. *The New York Times*. 1916. July 8. P. 2. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1916/07/08/104680750.pdf> (дата звернення: 15.10.2024)
6. Russians flank Bothmer's army. *The New York Times*. 1916. July 6. P. 1. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1916/07/06/301876402.pdf> (дата звернення: 15.10.2024)
7. Russians gaining in Lemberg drive. *The New York Times*. 1916. September 3. P. 3. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1916/09/03/104026138.pdf> (дата звернення: 15.10.2024)
8. Russians take 10,000 teutons. *The New York Times*. 1916. July 7. P. 1, 3. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1916/07/07/100214619.pdf>. (дата звернення: 15.10.2024)
9. The War Situation. *The New York Times*. 1916. August 19. P. 2. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1916/08/19/104686530.pdf> (дата звернення: 15.10.2024)
10. Theatre of Russian`s Victorious Drive. *The New York Times*. 1916. July 6. P. 2. URL: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1916/07/06/301876482.pdf> (дата звернення: 15.10.2024)
11. Лавер О. Військові та цивільні втрати населення Закарпаття у роки Першої світової війни (історико-статистичне дослідження). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород : Говерла, 2020. Вип. 1 (42). С. 30-38.
12. Марканич М. Події Першої світової війни на території сучасного Закарпаття. *Новини Закарпаття*. 2018. URL: <https://novzak.uz.ua/podiyi-pershoyi-svitovoyi-vijni-na-teritoriyi-suchasnogo-zakarpattya/> (дата звернення: 15.10.2024)
13. Фатула Ю. Полеглих ми так і не поховали... Бойовий шлях 85-го Мараморосько-Угочанського піхотного полка австро-угорської армії. 1914 –1918. Ужгород : ТДВ "Патент", 2019. 348 с.

Аріадна Сороківська-Обіход

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

Військовополонені як об'єкт пропаганди Австро-Угорщини та Російської імперії у роки Першої світової війни (1914-1918)

Впродовж Першої світової війни (1914-1918 рр.) як Австро-Угорщина, так і Російська імперія активно використовували пропаганду як масову зброю. Цільова аудиторія складала такі основні категорії: піддані обох імперій; військовослужбовці як свої, так і противника; населення зайнятих під час бойових дій територій та військовополонені.

З метою агітації населення слов'янських територій Австро-Угорщини до організації повстання проти чинної влади у російській армії з полонених створювалися військові з'єднання. Саме військовополонені стали головним джерелом поповнення особового складу для сербських і чесько-словацьких формувань [3].

З галичан планували створити карпато-руську добровольчу дружину. В Галицькому військовому генерал-губернаторстві видавалася щоденна газета «Прикарпатська Русь», яка активно пропагувала залучення добровольців до неї. Держави Четверного союзу

також намагалися створити подібні підрозділи, для долучення до яких поруч із національною пропагандою використовувалася й релігійна. Так, турецькі й татарські мулли вели агітацію серед військовополонених-мусульман російської армії в Німеччині та Австро-Угорщині. Головною метою – був підрив боєздатності російської армії та знищення кадрового складу армії впродовж 1914–1915 рр. Для цього серед російських військовополонених розповсюджувалися відозви, що пропагували революційні ідеї та боротьбу проти царизму. Для агітації на фронті планували використати заздалегідь підготовлених військових. Саме тому, російським військовополоненим дозволяли читати лише офіційні газети (окрім опозиційних), та газету «Неделя», що друкувалася у Відні. Головними темами були: політичні та економічні труднощі в Росії, австро-німецькі перемоги на фронті та демонстрація переваг німецької культури [3].

В 1915 р. у Женеві створили «Комітет для надання допомоги навчанню та освіті російських полонених» і «Гурток громадської допомоги російським військовополоненим», що постачали військовополоненим навчальні посібники й книги. Основним завданням діяльності вказаних організацій стало формування у російських військовополонених антиурядових ідей і пробудження їх політичної свідомості [3].

Через викликані війною економічні труднощі, військовополонених почали залучати до примусової праці в обох імперіях. В Австро-Угорщині пропаганда показувала працю російських військовополонених як великодушність, що дозволить представникам економічно відсталій Росії використовувати надбання європейської цивілізації. У австро-угорських таборах українські та польські військовополонені отримали доступ до продовольчих пайків, кращі умови проживання та долучилися до просвітницьких програм. На думку представників влади – це мало сприяти зростанню національної свідомості [3].

Влада Австро-Угорщини співпрацювала з емігрантами з Наддніпрянщини й галицькими організаціями – Союзом Визволення України (СВУ) і Головною Українською Радою (ГУР). На початку війни налічувалося близько 200 тисяч полонених українців російської армії в таборах Австро-Угорщини та Німеччини, а у листопаді 1914 р. у м. Фрайштадт (Австрія) було організовано перший табір для військовополонених українців російської армії. Навесні 1915 р. у цьому таборі перебувало близько 32 тис. осіб. Завдяки діяльності просвітніх відділів СВУ були створені «українські» табори у Кніттельфельді, Дунасердагелі [1].

За сприяння СВУ в таборі Терезієнштадта було відкрито перший український гурток для полонених офіцерів російської армії. Невдовзі в таборах Візельбурга, Мюрінга, Гановера-Мюндена, Райхенберга розпочалася національно-просвітницька робота серед військовополонених [6].

СВУ видавав часописи у кожному таборі, де перебували українці. Так «Вісник Союзу Визволення України» став центральним виданням, який доповнювали часописи «Вільне слово», «Просвітній листок», «Розвага», «Розсвіт» та німецькомовне видання «Ukrainische Nachrichten» [1].

На шпальтах вказаних видань публікувалися матеріали з проблематики українського національного руху, діяльності СВУ, українського питання в політиці країн Західної Європи та Росії. Статті політичного характеру показували переваги життя у півдавстрійській Україні, окрім того, кожне видання містило рубрики «З таборового життя» і «Таборова хроніка». СВУ видавав брошури та листки антиросійського спрямування, випускав прокламації, проводив роз'яснювальні бесіди й публічні читання [6]. В кінці 1915 р. були систематизовані інструкції щодо пропаганди в таборах для українців [2]. Представники СВУ виділяли такі категорії військовополонених українців: національно свідомі, національно індиферентні та налаштовані вороже до української ідеї. У пропагандистській роботі враховувалася специфіка кожної групи [5].

Створення позитивного іміджу держав Четверного союзу серед військовополонених українців було одним з напрямів пропаганди [6]. Для цього поширювали твердження,

що Австро-Угорщина не має експансіоністських планів, а країни Четверного союзу ведуть оборонну війну. Одночасно активно велася робота з дискредитації союзників Росії по Антанті – у розв'язанні війни звинувачували французьких та англійських імперіалістів, які допомагали придушувати революцію та озброювали російський царизм. СВУ переконував військовополонених українців, що Великобританія керує російською зовнішньою політикою та фінансує пропаганду війни серед російських військових. Автори статей посилалися на швейцарські видання з метою надання інформації більшої достовірності та переконливості [3].

В Російській імперії поняття національності часто ототожнювалося з релігійною приналежністю, а політична агітація доповнювалася релігійною, яку проводили українські священники з Галичини та Буковини. Релігійність військовополонених використовувалася пропагандою – австрійці змушували їх щовечора йти на молитву, як це було заведено в російській армії й лише після Лютневої революції 1917 р. це правило скасували [3].

Національно-просвітницька агітація СВУ для австрійського військового командування була лише засобом вербування добровольців для використання як на фронті, так і в тилу російської армії. Не додали успішності пропаганді СВУ побоювання австро-угорців, що український сепаратизм перекинеться в Габсбурзьку монархію та бажання Центральних держав використати польське питання. СВУ переорієнтувався на Німеччину через ставку на поляків і відмову розділити Галичину на українську та польську провінції [4]. Роботі СВУ у таборах з агітації чорносотенців перешкождали довоєнні уявлення та погляди військовополонених, оскільки вони вважали представників СВУ австрійськими шпигунами. Через ці обставини у грудні 1914 р. СВУ знайшов лише трьох добровольців для десанту на Кавказ із запланованих ста [6].

Невдовзі пропаганда Австро-Угорщини показала успіх. Австрійське командування використовувало загітованих військовослужбовців українського походження як пропагандистів. У березні 1916 р. в тилу армій Південно-Західного фронту до австрійського полону потрапили військовослужбовці. Про пропаганду СВУ в таборах для військовополонених стало відомо російському командуванню. З цією метою для пропаганди ідей українського національно-визвольного руху було завербовано 160 осіб військовополонених, яких відправили через лінію фронту. Вказаний факт російська пропаганда використала як доказ порушення Австро-Угорщиною правил ведення війни. Російська сторона намагалася зменшити вплив пропаганди противника та використовувала власну інформаційну продукцію. Для цього у нейтральних країнах за посередництва російських організацій військовополоненим надсилали літературу освітнього та релігійного змісту. До проведення зазначених акцій долучалися й освітні заклади Київського навчального округу [3].

Отже, головними причинами недостатньої ефективності австро-угорської пропаганди були: брак ресурсів і спеціалістів, які не дозволили створити антиросійські формування з полонених українців; більшість військовополонених українців відкидали можливість створення суверенної української держави; основний контингент військовополонених складався з колишніх селян і робітників, для яких національне питання знаходилося на другому місці після економічного; низька національна свідомість українців Наддніпрянщини. Аналізуючи російську пропаганду проти Австро-Угорщини, можна підсумувати, що в таборах Російської імперії серед військовополонених активно проводилася антиавстрійська агітація, а головна ставка робилася на організацію повстання слов'ян проти чинної австрійської влади [5].

Список використаних джерел та літератури

1. Залізнюк О. С. Українські таборів часописи Німеччини та Австро-Угорщини 1915-1918 років: історія формування, зміст, тематична насиченість (за матеріалами газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Бібліотека. Наука. Комунікація* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, 6-8 жовтня 2015 р. Київ,

2015. С. 1-13. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/674> (дата звернення: 20.09.2024).
2. Кураев О. О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914-1918). Київ : Поліграфічна дільниця Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2006. 247 с.
  3. Мосієнко О. В. Австро-угорська та російська пропаганда серед військовополонених в роки Першої світової війни: аналіз практик. *Інтермарум: історія, політика, культура: Збірник наукових праць*. Житомир, 2018. Вип. №5. С. 371 – 380.
  4. Попик С. Д. Українці в Австрії 1914-1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. Чернівці : Золоті литаври, 1999. 236 с.
  5. Саєвич Й. Й. Українські військовополонені в таборах Німеччини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2006. Вип. №571. С. 244 – 250.
  6. Срібняк І. В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). Київ: КДЛУ, 1999. 296 с.

Ярошенко Дмитро

Львівський національний університет імені Івана Франка

Реалізація програми розвитку флоту ВМС Німецької імперії на прикладі перших лінійних крейсерів

Конструювання лінійних крейсерів витікало з еволюційного розвитку броненосних крейсерів. Першим кораблем цього класу став британський "Invincible" («Інвінсібл»), хоча офіційно його почали класифікувати як лінійний крейсер лише з 1911 р. 1907 р. Головними його особливостями стала "дредноутна" артилерія із 8-ми гармат BL 12-inch (305 mm) Mk X та висока швидкість в 25 вузлів. Заради такої швидкості було пожертвовано броньовим захистом, що залишився "крейсерським", головний бронепояс - 150 мм [2, с. 24]. Такі кораблі використовувалися як передова мобільна група флоту, що вела розвідку та зав'язувала бій до підходу основних лінійних сил флоту. Також вони мали протидіяти розвідувальним та легким силам противника.

У Німеччині лінійні крейсери походили від броненосних. Перші ознаки переходу до однокаліберної артилерії прослідковуються ще на крейсерах типу Scharnhorst («Шарнгорст»). На них, крім двох башт головного калібру (210 мм), встановили чотири гармати в казематах. Останнім перехідним етапом до лінійних крейсерів став проект "Blücher" («Блюхер») (див. Зображення 1). Щодо його озброєння, то були пропозиції розмістити на ньому 8*210 мм гармати або 12*210 мм. Дискусії завершилися прийняттям проекту "E 16b" 21 липня 1906 р. [1, с. 155].

Корабель був спущений на воду на імперській верфі в Кілі 11 квітня 1908 р. й введений в експлуатацію 1 жовтня 1909 р. Проектна водотоннажність становила 15 600 тонн, максимальна – 17 200 тонн. Довжина – 161 метр. Головний бронепояс становив 180 мм (на 30 мм більше "Invincible"), палуба – 50-70 мм. Силова установка складалася з 16-ти морських вугільних котлів, що розташовувались у п'яти відсіках, які давали пар для трьох чотирьохциліндрових машин потрібного розширення. Це забезпечувало швидкість до 25.4 вузла. Також пар подавався на 6 турбогенераторів, що виробляли 1000 кВ електроенергії [3, с. 53].

Озброєння складалося з 12 гармат 21 cm SK L/45 у шести двогарматних баштах, що розміщувались подібно до лінкорів типу "Nassau" («Нассау») за гексагональною схемою (одна на носі, одна на кормі й по дві з кожного борту). Також було встановлено два допоміжні калібри, а саме 8*15 cm SK L/45 та 16*8.8cm SK L/45. Крім артилерії на кораблі були 4*45cm підводні торпедні апарати. Екіпаж складався із 41 офіцера та 812 моряків [5, с. 129].

Незважаючи на це, «Blücher» за своїм характеристиками поступався традиційним лінійним крейсерам. Відтак . крейсер доволі швидко застарів і, у підсумку, став перехідною формою бойових кораблів [1, с. 150]. Що ж стосується долі самого крейсера, то він затонув 24 січня 1915 р. у битві при Доггер-банці. Першим повноцінним лінійним крейсером німецького флоту прийнято вважати "Von der Tann" («Фон дер Танн») (див. Зображення 2). Його розробка тривала з серпня 1906 по липень 1907 р., супроводжуючись, як і в його попередника, різноманітними пропозиціями щодо озброєння. У підсумку на ньому розмістили озброєння з 280 мм гарматами. Адмірал Август фон Герінгер наполягав на тому, що лінійні крейсери повинні були вести бій з лінійними кораблями противника, а не лише з крейсерами, як вважали як Джон Фішер і Альфред фон Тірпіц [4, с. 4-5]. Корабель був спущений на воду 20 березня 1909 р. 19 лютого 1911 р. його залучено до складу флоту відкритого моря. Сума будівництва склала 36.66 млн. райхсмарок [6, с. 350]. Будівництво відбувалося на верфі Блом унд Восс у Гамбурзі. Головними нововведеннями на кораблі стали турбінна силова установка, потужне бронювання та "лінкорний" головний калібр.

Озброєння складалося з 8 гармат 28cm SK L/45 у чотирьох двогарматних башт: одна на кормі, на носі й дві ешелонувано в центральній частині корабля. Гармати головного калібру здійснювали вогневе ураження броньованими снарядами масою 302 кг з початковою швидкістю 875 м\с, що дозволяло вести вогонь на дистанцію 18900 м. (після модернізації в 1915 р. – понад 20 км). Як і на "Блюхері" корабель мав 2 протимінні калібри: 10*15 cm SK L/45 в казематах та 16 протимінних гармат 8.8cm SK L/45, також зберіглося 4*45cm підводні торпедні апарати [4, с. 5-6].

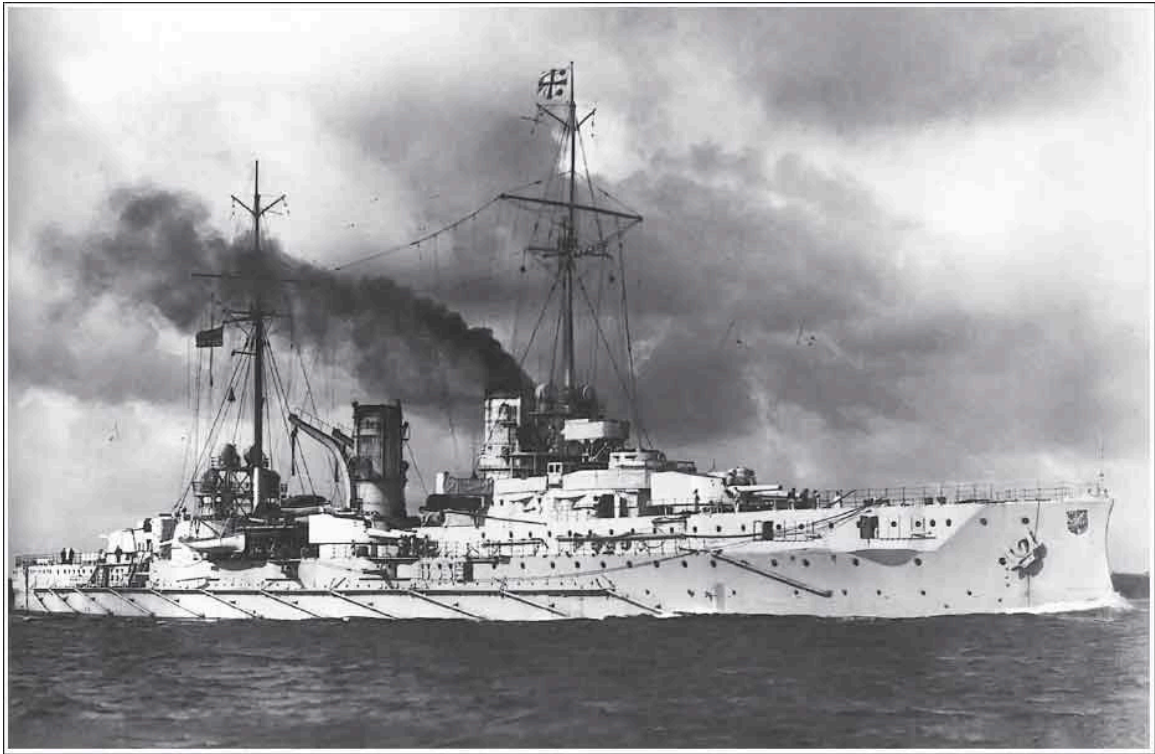
Головний бронепояс складав 250 мм, висотою 1.25 метра, за межами головного поясу бортова броня зменшувалася до 150 мм (див. Зображення 3). Броня носової й кормової частин зменшувалася до 80 мм та 100 мм відповідно. Головні гарматні вежі мали 230 мм броню у лобовій частині, 180 мм на бортах башт і 90 мм дах. Товщина барбетів коливалися від 230 мм до 170 мм [1, с. 350-351]. Горизонтальне бронювання складалося з двох бронепалуб по 25 мм кожна. Також корабель мав протиторпедний захист, подвійне дно подовжувалося на 75% довжини корпусу.

Корабельна силова установка складалася з вісімнадцяти подвійних котлів вугільного опалення у п'яти відсіках. Корабель став першим німецьким капітальним судном на чотирьох парових турбінах Парсона, . Це дозволило розвинути швидкість до 27,75 вузла при форсуванні. Корабель мав чотири гребні гвинти, два керма, та 6 парових турбогенераторів, які виробляли електричний струм потужністю 1200 кВт [5, с. 7-8].

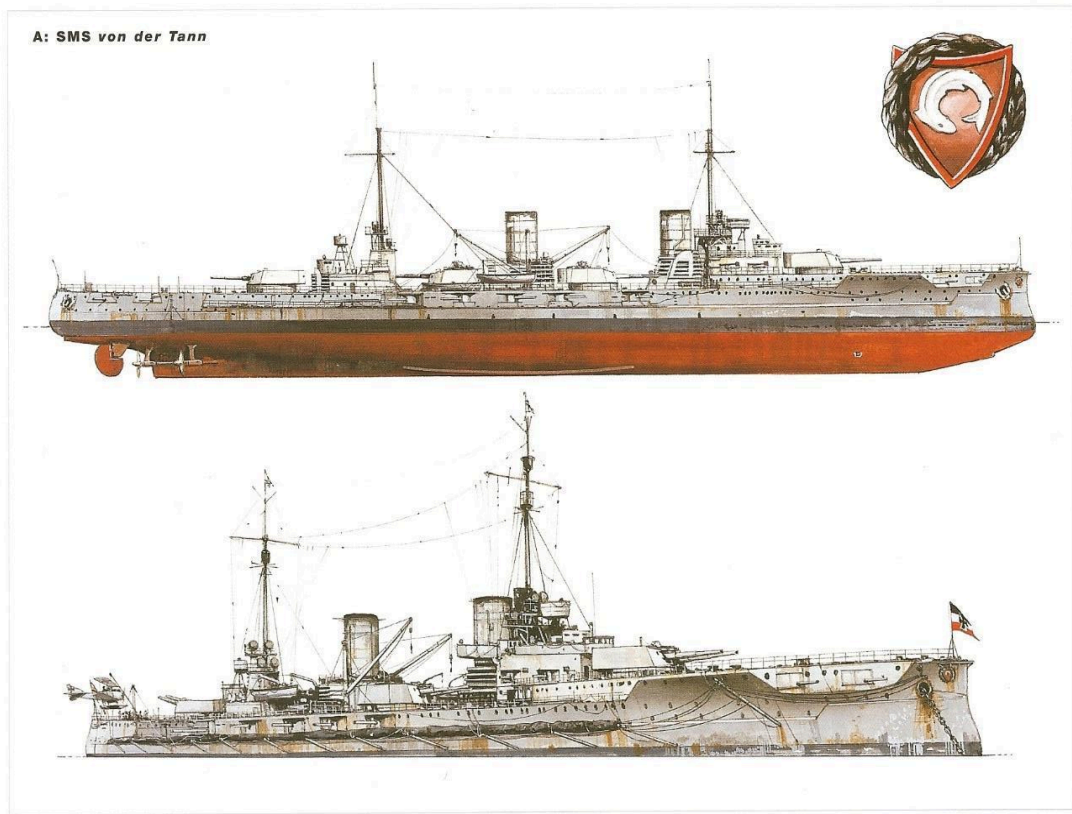
Водотоннажність корабля складала 19 370 тонн при повному завантаженні у 21 тис. тонн. Довжина складала 171 метр, ширина – 26.6 м. Екіпаж налічував 41 офіцера й 882 моряки [2, с. 151].

Назагал "Von der Tann" вирізнявся збалансованими характеристиками. Він був швидшим і з кращим захистом, ніж його британські аналоги. У ході Ютландського бою 1916 р. "Von der Tann" мав безпосереднє зіткнення у бою із своїм конкурентом HMS «Indefatigable». На дистанції 14 600 - 12 300 метрів "Von der Tann" за 15 хвилин здійснив 5 влучань у "Indefatigable", що спричинило вибухи погребів на ньому. Сам "Von der Tann" у подальшому бою отримав декілька важких пошкоджень від 381 мм та 343 мм снарядів, але зберіг боєздатність та плавучість і повернувся у Вільгемсхафен. "Von der Tann" був інтернований та самозатоплений екіпажем в Скапа-флоу 21 червня 1919 р.

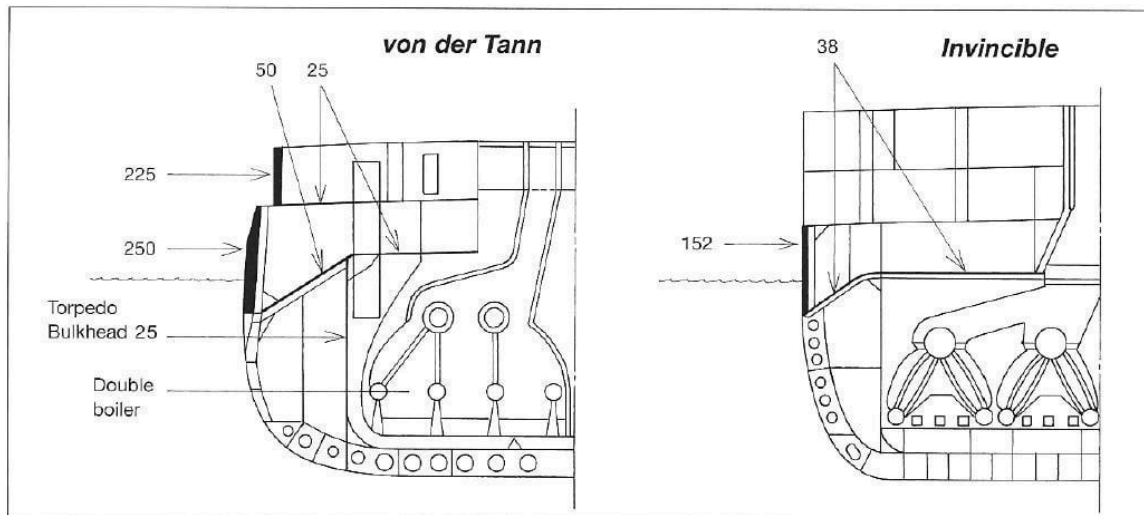
Таким чином, у бойових діях було продемонстровано ефективність німецької концепції лінійних крейсерів, що змусило Великобританію переглянути концептуальні засади будівництва військово-морського флоту. У міжвоєнний період дана концепція трансформувалася у швидкісні лінкори.

Зобр. 1: Загальне фото SMS Blücher [1, с. 157]

Зобр. 2: Загальний вид SMS Von der Tann [4, с. 25]

Зобр. 3: Схема бронювання SMS Von der Tann [4, с.8]

Список використаних джерел та літератури

1. Aidan Dodson. The Kaisers Battlefleet German capital ships 1871-1918. Pen & Sword Books Ltd, 2016. 252 p.
2. Conway's All the World's Fighting Ships, 1906-1921. Conway Maritime Press, 1985. 439 p.
3. Erich Groener. German Warships, 1815-1945: Major Surface Vessels. Naval Institute Press, 1990. 256 p.
4. Gary Staff. German Battlecruisers 1914-18. Osprey Publishing, 2006. 49p. 5
5. Hans Jurgen Hansen. The Ships of the German Fleets 1848-1945. Naval Institute Press, 1988. 192 p.
6. Michele Cosentino, Ruggero Stanglin. British and German Battlecruisers: Their Development and Operations. Naval Institute Press, 2016. 648 p.

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА

Матвій Діденко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Французький кінематограф під час Першої світової війни: роль пропаганди та відображення фронтової реальності

Французький кінематограф під час Першої світової війни став важливим інструментом пропаганди та моральної підтримки населення. З початком великої війни уряд Франції швидко усвідомив значення кінематографії як засобу формування громадської думки, і, як результат, французьке кіно стало одним з основних каналів інформування населення про події на фронті. Це дозволяло контролювати інформацію, створювати вигідний політичний контекст та наратив. Разом з тим вдавалося мотивувати як цивільне населення, так і військових до активної участі у війні.

Перш за все, слід зазначити, що в умовах війни кінематограф став дієвим інструментом для створення позитивного образу французької армії та для демонізації ворога. Важливість цього засобу підтверджується розвитком мережі кінозалів, яка дозволяла оперативно донести пропагандистські матеріали до широкої аудиторії. Важливим етапом в становленні французької кінематографічної пропаганди стали документальні фільми, зокрема «La Grande Guerre» (1917). Цей фільм був знятий під егідою французького уряду, у кінокартині спостерігається героїзація французьких солдатів та підкреслення важливості їх боротьби за національні інтереси Франції. У фільм увійшли кадри з реальних боїв та художні елементи, що дозволило уряду активно використовувати його для мобілізації населення та формування позитивного іміджу французької армії [1, р. 18].

Окрім документальних фільмів, у французькому кінематографі в період війни розвивалися й художні стрічки, які також виконували функцію пропаганди. У кінострічці «Verdun, Visions d'Héroïsme» (1916), режисер акцентував увагу на сутності французького воїна: солдата ладного пережити усі труднощі війни. Подібні фільми, разом з іншими пропагандистськими матеріалами ставили за ціль демонстрацію звитяги французького бійця у найкривавіших битвах.

Якщо узагальнювати вплив французького кіно на громадську думку — в перш кінострічці допомагали підтримати ентузіазм та підвищити й без того високий ступінь ідеалізації війни серед широких суспільних мас. Вони пропонували ідеалізоване бачення бойових дій, де кожен грав важливу роль у великій національній справі [2, р.36]. Пропагандистські стрічки підвищували моральний дух та заохочували людей до участі в військових діях або допомоги армії через волонтерські ініціативи.

З початком позиційної фази бойових дій, зображення війни в кіно почало змінюватися. У фільмах почали документувати не тільки героїзм, а й виснаження та жертви, які несли солдати та цивільне населення. Це змінювало сприйняття війни серед громадськості. Під час масових втрат і жахів на фронті, реалістичніший образ війни, показаний у деяких фільмах, викликав тривогу і страх у населення. Зміна підходу до відображення бойових дій — від наївного оптимізму до більш критичного погляду на війну — мала значний вплив на громадське усвідомлення трагедії Першої світової війни. Демонстрація руйнівних наслідків війни спричинила появу антивоєнних настроїв у французькому суспільстві.

Крім пропагандистських фільмів, що зображували героїчні зусилля французької армії, в кінематографі з'являлися і спроби документування жахів війни. Однак ці фільми були менш популярними та часто не мали такого розповсюдження, оскільки вони не відповідали «вимогам» військової пропаганди, що прагнула підтримати бойовий дух нації. У одному із таких фільмів «Le Drapeau» (1916), відображено не лише героїзм французьких солдатів, а й важкі фізичні та психологічні наслідки війни. У картині

йшлося про моральну деградацію і фізичну спустошеність солдатів, що перебували у фронтових умовах протягом довгого проміжку часу, однак при цьому фільм не зображував ворожі дії безпосередньо, а натомість фокусувався на наслідках для французького воїнства [3, р. 689].

Отже, французький кінематограф часів Першої світової війни мав амбівалентну природу: з одного боку, його використовували як інструмент пропаганди, а з іншого — за допомогою фільмів намагалися фіксувати реалії війни, значною мірою обмежені цензурою та вимогами держави. Це призводило до того, що реальні фронтові жахи, втрата людяності та глибокі психологічні наслідки війни були лише частково відображені в кіно. Згідно з цими обмеженнями, кінематограф став не лише свідченням воєнного часу, а й інструментом формування національного міфу про війну, який підтримував моральний дух суспільства, але викривлював уявлення про масштаби трагедії.

Список використаних джерел та літератури

1. DeBauche L. M. *Reel Patriotism: The Movies and World War I*. Madison: University of Wisconsin Press, 1997. 208 с.
2. Fraser A., Robertshaw A., Roberts S. *Ghosts on the Somme: Filming the Battle, June–July 1916*. Barnsley: Pen and Sword Books, 2009. 37 с.
3. Gullace N. F. Allied Propaganda and World War I: Interwar Legacies, Media Studies, and the Politics of War Guilt. *History Compass*. 2011. Vol. 9, № 9. С. 686–700

Надія Кравченко

Національний військово-історичний музей України

Альбом Карла Піппіха в експозиції НВІМУ

Національний військово-історичний музей України є однією з небагатьох установ в Україні, де створена постійна експозиція, присвячена історії I Світової війни. Вона розділена на два простори, в яких йдеться про участь українців у Першій світовій війні — на боці Російської та Австро-Угорської імперій відповідно. Серед предметів, які можна побачити в другій частині, є альбом Карла Піппіха «Kriegs-Skizzenbuch 1915 aus Galizien und den Karpathen» (літ. «Альбом воєнних ескізів 1915 р. з Галичини та Карпат»). Цей альбом є частиною зібрання приватного Музею Шереметьєвих, і нині перебуває на тимчасовому зберіганні у НВІМУ.

Карл Піппіх (1862–1932 рр.) є австрійським художником, знаним як аквареліст, автор пейзажів, жанрових та батальних полотен. Він закінчив Віденську художню академію, та на межі XIX і XX ст. був знаний як портретист. Ціла низка малюнків олівцем авторства митця входять до зібрань віденського музею Альбертіна [4] та Моравської галереї у чеському Брно [3]. У військово-історичному музеї у Відні зберігаються полотна художника із військовими, де вони зображені в дещо іронічному дусі.

Карл Піппіх долучився до товариства митців Гаґенбунд, члени якого прагнули відмежуватись від консервативного академічного середовища, мали стиль, подібний до сецесії, але водночас і прихильність до реалізму. Товариство славилось своєю демократичністю, і організовувало виставки у т. ч. й новаторів-експресіоністів [2; с. 120]. Це об'єднання митців діяло з 1900 по 1938 рр., автор альбому не був найбільш помітним його членом. На жаль, не схоже на те, що існує значна кількість мистецтвознавчих досліджень, присвячених спадщині Карла Піппіха. Зважаючи на інформацію із відкритих джерел, у 2023 р. вийшов друком альбом із біографією та творами митця, упорядником якого є Герберт Едер.

Коли почалася Перша Світова війна, Карл Піппіх як художник долучився до Імператорської та королівської Військової пресслужби (k.u.k. Kriegspressequartier). У її складі перебували 550 журналістів та художників, які добровільно чи з примусу вирішили працювати у цій агенції. Її створення мало на меті якісне інформування

громадськості як в самій імперії, так і поза нею про новини із фронту, та формування єдиної позиції. Власне завдяки співробітникам цієї пресслужби Першої світової війни (із австро-угорського боку) дуже яскраво представлена у мистецтві, адже художні твори стали частиною інформаційних матеріалів, друкованих видань, потрапили на поштівки. Кількість художніх творів, котрі стали частиною тематичного зібрання Віденської академії мистецтв, вимірювалась тисячами. Архів світлин, зроблених фотографами цієї пресслужби, налічує тридцять три тисячі примірників, і нині є частиною зібрання Австрійської національної бібліотеки [6].

Альбом «Альбом ескізів 1915 р. з Галичини та Карпат» був надрукований великим тиражем. Він потрапив до каталогу друкованих новинок, присвячених війні, що на той момент ще тривала [1; с. 51]. У тому ж таки 1915 році вийшла друком тематична збірка австро-угорських та німецьких військових пісень «Im Weltenbrand!: Kriegslieder aus Österreich-Ungarns und Deutschlands grösster Zeit», одним з ілюстраторів якої був Карл Піппіх. Відомі також акварелі його авторства, написані на території нинішньої Польщі, на котрих зображені сюжети з повсякдення військових у 1915 р., наприклад полонені з території Російської імперії у таборі в м. Жешуві, солдати австро-угорської армії у черзі в імпровізований шинок на вокзалі в Тарнуві [5].

Сюжетно подібним до згаданих вище акварелей є і наповнення цього альбому, в якому надруковано 24 малюнки олівцем. На зображеннях представлені основні роди військ — кіннота, піхота, артилерія, кулеметні команди. Проте бойові сцени в альбомі не переважають, а зброя намальована без деталізації. Прикметно, що художник зберігає притаманний йому стиль — його малюнки досить реалістичні, проте цілком в дусі модерного мистецтва початку ХХ ст. Помітно, що автор був присутній у тилу австро-угорської армії, тож у центрі його уваги переважно побутові сцени.

У фокусі Карла Піппіха, який документував Першу світову війну, опинились солдати з австро-угорської армії під час відпочинку, обіду, поруч із польовими кухнями, наметами, возами, із домашніми тваринами (на двох малюнках є собаки). Чимало місця приділено логістиці — військові на малюнках митця транспортують артилерію горами та йдуть маршем, турбуються про сіно для коней та гарні підкови для них. Попри небажання звертати увагу на деталі уніформи чи озброєння, автора, який до початку Першої світової війни був знаний у т.ч. як автор урбаністичних пейзажів, цікавила архітектура. Помітно, що обриси сільських хат, господарських споруд, криниць, будинків, храмів, скульптур, арки дуже чіткі.

Військові із армії Російської імперії також фігурують на малюнках Карла Піппіха, зокрема як полонені, яких перевозять залізницею чи возами, поруч із конвоїрами. Схоже на те, що автор став свідків не лише тилових сцен, а й трагічних сюжетів. Свідченням цього є два малюнки із альбому, на одному з яких зображені військові, один з яких був травмований, що прийшли разом на могилу побратима, а також інше зображення із підписом «Тихий окоп», на якому тіла загиблих військових з обох армій лежать поруч. На один із малюнків потрапив місцевий мешканець у сховку зі зброєю, який цілиться в австро-угорських військових. Автор у підписі до твору назвав його на французький манір «Frankfigureur», себто повстанець [7].

На жаль, підписи до малюнків доволі мінімалістичні, тож чітка локалізація зображень не завжди можлива. Проте подекуди вказані назви населених пунктів, а саме міста Гуменне (нині — на Сході суч. Словаччини), Старий Сонч (нині — на Півдні суч. Польщі), близькі до українського кордону польські міста Перемишль та Сянок, та, ймовірно, село Тишковичі (Diszkowica?) на території сучасної Львівської області.

Підсумовуючи, варто зазначити, що альбом Карла Піппіха із ескізами періоду Першої світової війни є цінним джерелом для ілюстрації повсякдення солдатів австро-угорської армії. Прикметно й те, що попри роботу автора малюнків у військовій пресслужбі, його твори позбавлені патетичності. Чималий тираж такого видання ймовірно радше зумовлений мистецькою якістю його роботи й сюжетним різноманіттям змісту збірки.

Список використаних джерел та літератури

1. Börsenblatt für den deutschen Buchhandel : 08.06.1915. Leipzig. 52 p.
2. Dutz, E. The Hagengesellschaft: Bohemia in Vienna. *European Society for the History of Photography*. 2019. P. 112-121.
3. Karl (Carl) Pippich. URL: <https://sbirky.moravska-galerie.cz/> (date of access: 28.10.2024).
4. Karl Pippich. URL: <https://sammlungenonline.albertina.at/> (date of access: 28.10.2024).
5. Karl Pippich. URL: <http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/karl-pippich/> (date of access: 29.10.2024).
6. K.u.k. Kriegspressequartier. URL: https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/K.u.k._Kriegspressequartier (date of access: 28.10.2024).
7. Pippich, C. *Kriegs-Skizzenbuch 1915 aus Galizien und den Karpathen*. Leipzig: Wien: Heller, 1915. 27 p.

Зіновій Літинський

Київська Трьохсвятительська духовна семінарія УГКЦ

Роль «Тернопільських театральних вечорів» у формуванні культурного життя під час Першої світової війни та як одного із джерел національного українського відродження

Місто Тернопіль у роки Першої світової війни опинилося на передовій військових подій, що значною мірою вплинуло на всі аспекти життя міста, включно з культурним розвитком. Війна зруйнувала багато культурних установ, змінила демографічний склад міста через евакуацію та мобілізацію населення, а також призвела до трансформацій у театральному мистецтві, освіті та громадському житті. Попри руйнування і втрати, культурна ідентичність мешканців зберігалася через різні ініціативи, зокрема театру, що допомагав підіймати моральний дух місцевого населення і зберігати національні традиції [1, с. 90-91].

У період російської окупації, в 1915 році у Тернополі було створено перший професійний стаціонарний театр під назвою «Тернопільські театральні вечори». Для цього було отримано спеціальний дозвіл від воєнного керівництва Царської армії та Тернопільського Генерального Губернатора. Ініціаторами заснування мистецького колективу став молодий актор-новатор, режисер Леся Курбас та його товариші із гімназії – Теофіл Демчук, Тома Водяний, Мар'ян Крушельницький, Севастіян Зубрицький і Володимир Калин [1, с. 93]. 18 жовтня 1915 р. в приміщенні кінотеатру «Світязь» відбувся показ першої вистави «Наталка Полтавка», української п'єси, що стала тріумфом через талановитість акторів і красу україномовного виконання. Слід зазначити, що десятки церковних хорів, просвітянських організацій, міське населення і навіть українці-вояки із складу російської армії відвідували покази виступів театралів у народному домі, які мали велику популярність.

Характерно, що саме у Тернополі зароджувались і розвивались перші прояви творчого потенціалу Леся Курбаса. Його успіхи продовжуються, а «Тернопільські театральні вечори» спричиняють великий розквіт театального життя у місті з 1915 по 1917 рік. Він зумів створити театр нового рівня та використати модерні підходи, а його прийомами дотепер користуються в усьому світі.

Професійну працю Леся Курбаса високо оцінив Микола Садовський, котрий запрошує його до столичного стаціонарного театру. Тож, попри довгі вагання, навесні 1916 року, Курбас продовжує свою творчу діяльність в Київському театрі М. Садовського [2]. Згодом творець геніально-революційних ідей театральних реформ створить «Молодий

театр», а відтак і мистецьке об'єднання «Березіль». Пам'ятаючи про історичний контекст, назву Тернопільського палацу культури було змінено у 1990 році на «Березіль», присвячуючи імені Леся Курбаса [3]. Після нього керівником «Тернопільських театральних вечорів» був Микола Бенцаль, вистави відбувались в театрі ім. І. Франка, також згодом колективу митців повернули зал «Міщанського братства», а творчий репертуар нараховував 52 вистави. Успіх театру зумовив акумулювання ресурсу, в якому театри підтримували українських полонених воїнів січових стрільців. В час посилення національного руху серед українців наприкінці війни – театральні діячі організовували пам'ятні концерти до ювілейних роковин українських поетів, зокрема Тараса Шевченка та Івана Франка, співали під час Богослужінь у храмі Різдва Христового (тзв. «середня/кам'яна» церква) [1, с. 94]. Відомим також є факт про те, як Софія Стаднікова тримаючи в руках національний стяг – заспівала перед мешканцями Тернополя гімн української революції «За Україну», виконала його тричі «на біс». До речі, автор слів цього пісенного гімну, поет-модерніст Микола Вороний свого часу був актором і режисером театральних труп у Тернополі [4]. Після приходу німецьких військ – театр був змушений зупинити свою роботу, проте йому вдалось за неповних два роки діяльності, показати глядачам понад три сотні вистав.

Підсумовуючи, варто наголосити на визначній ролі професійного стаціонарного театру «Тернопільські театральні вечори» у формуванні національної ідентичності громадян, підтримці їхнього морального духу, а через використання української мови, свідому відвагу й творчу діяльність театральних митців-ентузіастів, це значно вплинуло на відродження ідей самостійності і суверенності держави.

Світлина №1. Учасники «Тернопільських театральних вечорів»

Список використаних джерел та літератури

1. Тернопіль / Ternopol : історія міста. / Петровський О. М, Гаврилюк О. М, Окаринський В. М, Крочак І. Я. Тернопіль: Астон, 2010. 216 с.
2. Ніколайчук Г. І. Тернопільський енциклопедичний словник. У 4 т. ред. кол. Г. О. Яворський та ін. Тернопіль: Збруч, 2004. Т. 1. 111 с.
3. Тернопіль: погляд крізь століття: історія міста очима емігрантів / збір. ред.-упоряд. Б. І. Мельничука, Б. О. Проника. Тернопіль, 1992. 146–147 с.

4. Микола Вороний 1871-1938. *Рідне слово (Сербія)*. URL: <http://www.ridneslovo.co.rs/rs24/22.html>. (дата звернення: 05.10.2024).

Арсеній Огієвський

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Особливості будівничої діяльності в добу Першої світової війни на прикладі розвитку українського архітектурного модерну

Тему Українського архітектурного модерну (далі — УАМ) досліджено слабо. Спробу зібрати інформацію про УАМ в одній монографії здійснив Віктор Чепелик. [9, с. 357]. Його робота за своєю суттю є компіляцією окремих публікацій на тему, які було узгоджено між собою та видано посмертно у 2000 році.

Окрім Чепелика, дослідження УАМу можна зустріти у виступах на конференціях та в роботах на ширшу тематику. Винятками є кандидатська дисертація Лілії Іваневич «Кость Широцький — науковець, громадсько-просвітницький та педагогічний діяч» [2]. Інтерес представляє доробок Любові Качемцевої, у межах якого вона побіжно згадує досліджуваний предмет у кандидатській дисертації [3] й кількох своїх виступах.

Окремо розвиток УАМу в період Першої світової ще не було розглянуто. Монографія Чепелика має обмежене застосування, оскільки це ряд окремих публікацій, об'єднаних спільною темою, тож послідовна хронологія в них відсутня. Через таку структуру період менш інтенсивного будівництва, а саме 1914-1921 років висвітлено недосконало. У цьому випадку корисними стають дослідження біографій різних архітекторів і публіцистів, у яких повніше висвітлено цей проміжок [2].

Найближчим до лінії фронту Першої світової війни був львівський осередок модерну, а найбільш раннім проектом можна назвати будівлю колишнього Музичного інституту ім. М. Лисенка (нині Музичне училище ім. С. Людкевича) [7, с. 99]. Примітну частину будівлі, — внутрішній розпис авторства Миколи Сосенка, зробили можливими його довоєнні експедиції до центральної України, зокрема Києва і Полтавщини [7, с. 101]. Такого роду «етнографічне» мистецтво в добу Великої війни стало значною мірою неможливим, у першу чергу через фронт, що активно рухався землями сучасної України.

Сам хід будівництва й оздоблення розтягнувся на 4 роки через вимушені перерви в роботі. Факт завершення проекту Чепелик приписує покровительству над проектом тодішнього діяча музичного товариства В. О. Шухевича [9, с. 195]. Загалом війна стала причиною для відкладення найбільшої кількості нереалізованих і перерваних будівництв, тож будівля Музичного інституту є радше винятком.

Подібні до М. Сосенка пошуки референсів більш систематично проводили до війни учасники гуртка прихильників розвитку української архітектури при Петербурзькому інституті цивільних інженерів, які створювали перші виставки народного будівництва, спершу на чолі з К. Широцьким [9, с. 219]. Однак навіть у далекій від бойових дій російській столиці ця діяльність обмежувалася, уже через імперську цензуру [9, с. 228]. Продовження досліджень гуртком було можливим або на заходах Українського художньо-архітектурного відділу в Харкові [6, с. 20], або вже під час розбудови української держави в Києві [2, с. 63].

Руйнування 1914-1916 років відчувалося на заході України, у тому числі сільських будинків, тож львівський осередок УАМу створив один з перших прикладів після Опанаса Сластьона масової типової архітектури, тепер зверненої на потреби житла. Олександр Лушпинський, архітектор та співавтор Музичного інституту ім. М. Лисенка, уже в розпал війни опублікував серію власних проектів «Відбудова знищених осель в Східній Галичині» [5].

У супровідному тексті він порушив питання необхідності критичної рефлексії стосовно повоєнного будівництва та свідомого обрання архітектурного стилю [5, с. 1]. У

цій публікації він закликав до публічного обговорення та використання автентичного стилю будівель для кожної спільноти. За орієнтир вказано Східну Прусію та «закордонну Україну», тобто Лушпинський застосовує ідеологію та підходи переважно східного УАМу [5, с. 2]. Серед архітекторів заходу такі прямі контакти ще були обмеженими до еміграції 20-х.

У Російській імперії було згорнуто деякі проекти у стилі УАМ, робота над якими почалася під час передвоєнного будівельного буму. Наприклад, для зведення будівлі Кам'янець-Подільського церковно-археологічного музею обрали креслення Дмитра Дяченка — на той момент початківця та члена згаданого петербурзького гуртка [8, с. 119]. Петро Чайка у журналі «Сяйво» за 1913 році звернув увагу і схвалив рішення додати бароковий фронтон [8, с. 120]. Проникнення стилю в університети різних міст [9, с. 147] у роки перед війною (проекти 1911-1914 рр.) було пов'язано з новими історичними дослідженнями, зокрема вивченням пам'яток кам'яного будівництва [9, с. 225].

Серед патріархів УАМу, зокрема Василя Кричевського, побутувало неприйняття нових тенденцій. Той у передвоєнному випуску журналу «Сяйво» за 1914 р. протиставляє стиль нововведенням і запобігання до українського бароко загалом ототожнює з використанням «панської» архітектури. [4, с. 90] Заперечення ним проникнення барокових тенденцій у народну архітектуру було передвісником поколінневого протистояння неоромантиків і прихильників гетьманського міфу. Однак війна зупинила реалізацію нових проектів: Кам'янець-Подільський музей через тиск фронтів було евакуйовано до Немирова [1, с. 255]. Тож дискусію було відкладено аж до доби формування державної символіки в умовах революції.

Як висновок, на прикладі розвитку національної архітектури в Україні в 1914-1916 років можна розглянути тенденції, що об'єднували в собі культурну, наукову та господарчу сфери життя. З самого початку економічна криза та особливості воєнного стану сповільнили будівництво, а місцями призвели до прямих руйнувань. На підросійських землях особливо гостро відчувалася цензура, що обмежувала дослідницьку діяльність, пов'язану з формуванням стилю. Поміж іншого, було відкладено розвиток нових архітектурних форм через неможливість їхнього втілення, однак у роботах і статтях митців періоду можна було простежити тенденції до включення нових референсів, серіалізації проектів і заклики до ефективної відбудови.

Проект Д. Дяченка Каменець-Подільського Ц. А. Музея.

Зобр. 1. Рисунок конкурсного проекту в газеті «Сяйво», №3, 1913 р.

Список використаних джерел та літератури

1. Архівні установи України. 2-ге вид. Київ, 1912.
2. Іваневич Л. А. Кость Широцький — науковець, громадсько-просвітницький та педагогічний діяч : дис. ... канд. іст. наук. Кам'янець-Подільський, 2005. 221 с.
3. Качемцева Л. В. Становлення архітектурно-проектної справи в містах Слобідської України (друга половина XVIII — початок XX ст.) : дис. ... канд. архітектури. Харків, 2007.
4. Кричевський В. Розуміння українського стилю. Сяйво. 1914. № 3.
5. Лушпинський О. Відбудова знищених осель в Східній Галичині. Частина 2 : Українська загорода. Проекти хат і будинків господарських. Львів : Вид-во "Техн. коміс." при Крає. тов.-госп. "Сільс. господар", 1916.
6. Півненко А. Український художньо-архітектурний відділ Харківського літературно-художнього гуртка. Народна творчість та етнографія. 1991. № 1. С. 16–22.
7. Радомська В. Р. Архітектурно-мистецький синтез в громадській споруді Львова першої чверті XX ст. (на прикладі Музичного інституту ім. М. Лисенка, 1913–1916 рр.). Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Макіївка, 2010.
8. Чайка П. Проекти будинку музею в Кам'янці-Подільському. Сяйво. 1913. № 4.
9. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн : монографія / упоряд. З. В. Мойсеєнко-Чепелик. Київ : Київ. нац. ун-т буд-ва і архітектури, 2000. 378 с.

Андрій Пількевич

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Джон Рональд Руел Толкін: відображення досвіду участі у Першій світовій війні у творчості автора

Перша світова війна стала однією з найбільш масштабних та руйнівних подій у світовій історії. Постала нова геополітична реальність, мільйони людей зазнали страшних страждань. Вплив цих подій на світогляд цілого покоління митців, письменників та інтелектуалів важко переоцінити. До цієї когорти належить і Джон Рональд Руел Толкін, твори якого мали величезний вплив на світову культуру II пол. XX – поч. XXI ст., зокрема, літературу, кінематограф, музичну та відеоігрову індустрію.

«Володар Перснів» та «Гобіт» стали визначними не лише у жанровому, а й у ширшому літературному контексті, підтверджуючи, що фентезі може бути серйозною, концептуально глибокою літературою, яка заслуговує на академічний аналіз. Завдяки своєму внеску автор сприяв визнанню фентезі, як важливої частини сучасної культури, здатної до рефлексії над складними суспільними, моральними та філософськими проблемами, що дозволяє глибше переосмислювати ряд соціокультурних і навіть національних питань. Значний вплив на світоглядні орієнтири Толкіна справила Перша світова війна. Майбутній «батько фентезі» був учасником Битви на Соммі — одній з найкривавіших та найтрагічніших подій війни [1, р. 91].

Перебуваючи на фронті, Толкін був свідком жахів окопної війни: артилерійські обстріли, газові атаки, масові втрати серед солдатів, антисанітарія та постійна загроза смерті. Вплив наслідків окопної лихоманки на майбутнього автора фентезі досить вдало змальований, за допомогою ряду художніх прийомів, фінським кінорежисером Доме Карукоскі у біографічній драмі 2019 р. «Толкін». Сценаристи Девід Глісон та Стівен Бересфорд створили цікаву версію інтерпретації образів Толкіна. Війна розвіяла ілюзії про романтику бойових дій, показала справжню ціну конфлікту. «Батько фентезі» почав розмірковувати про природу зла, людські слабкості та силу, а також про значення дружби та самопожертви. Ряд дослідників вважають, що саме Велика війна стала каталізатором для створення «світу Середзем'я» [2].

Жахи, які пережив автор, відображаються, перш за все, в образі боротьби між добром і злом, де герої стикаються зі смертельними випробуваннями, але зберігають

надію та людяність. Теми втрати, скорботи, героїзму звичайних людей, а також зображення руйнувань та спустошених ландшафтів є дзеркалом жажливих реалій війни. Толкін був свідком того, як технологічний прогрес на практиці призвів до масових руйнувань та смерті. Це вплинуло на його скептичне ставлення до механізації та індустріалізації, яке можна побачити у зображенні сил зла, які часто використовують машини та технології для досягнення своїх цілей. Важливо зазначити, що Толкін заперечував пряму алегорію між своїми творами та подіями Першої чи Другої світових воєн. Він стверджував, що його роботи є лише результатом глибокої зацікавленості до міфів та любові до мов. Водночас дослідники його творчості чимало уваги приділяють саме цьому питанню [2].

Джон Гарт у своїй книзі «Толкін і Велика війна» підкреслює, що воєнний досвід був ключовим у формуванні легендаріуму Толкіна та обумовив серйозність, якою сповнена тема боротьби добра і зла. Реалістичність описів битв у творах автора, зокрема, у «Володарі пернів» містять елементи, які нагадують жахи Західного фронту. Деякі баталії та військові маневри в творах Толкіна мають паралелі з різними тактичними діями періоду Великої війни, що додає реалізму та переконливості його описам [3, р.169]. Війна змінила для автора традиційне розуміння героїзму, у його творах це не лише військові звитяги, але й стійкість, моральний дух та самопожертва звичайних людей. Глибокі зв'язки між персонажами, перш за все, між Фродо та Семом, відображають дух братерства та взаємодопомоги між друзями на фронті [5, р. 180]. Також герої, які повертаються після складних випробувань, як Фродо, демонструють ознаки травми та нездатності адаптуватися до мирного життя. Це відображає власні психологічні переживання Толкіна та багатьох ветеранів Першої світової війни. Джон Гарт підкреслює, що створення власної міфології було для Толкіна способом знайти сенс у хаосі та безглуздість війни, повертаючись до традиційних цінностей та легенд минулого [3, р. 170].

Описані автором спустошені ландшафти та «понівечена природа» можуть бути відображенням зруйнованих війною територій, які він бачив на власні очі. Серед впливів Великої війни особливо варто виділити переживання «провини людиною, яка вижила». Зауважимо, що багато персонажів Толкіна, які пройшли трагічні події, часто стикаються з глибоким почуттям провини за те, що залишилися живими, тоді, як їхні друзі та близькі загинули. Це явище є досить поширеним серед ветеранів війни, які пережили травматичний досвід. Не є виключенням і сам Толкін, який відчував провину за те, що вижив, тоді як його друзі загинули на фронті. Ця тема додає глибини та реалістичності персонажам Толкіна, вони не є ідеалізованими героями, а лише людяними істотами, які переживають складні емоції та моральні дилеми. «Провина людини, що вижила» впливає на їхні рішення, стосунки з іншими, здатність знову віднайти мир після війни. Такий стан супроводжується депресією, ізоляцією. У випадку Фродо, це проявляється у його нездатності насолоджуватися життям у Ширі та його рішенні відплисти до Західних земель у пошуках зцілення [4, р. 78].

Дослідження впливу Першої світової війни на творчість Дж. Р. Р. Толкіна свідчить про те, що цей досвід став важливим чинником у формуванні літературного спадку автора. Його твори відображають глибокі екзистенційні переживання, що відчуває людина на війні, пропонують реконцептуалізацію героїзму, підіймають проблему моральної амбівалентності.

Список використаних джерел та літератури

1. Carpenter H. J. R. R. Tolkien: A Biography. Unwin Paperbacks, 1997. 288 p.
2. Croft J., Röttinger A. Something Has Gone Crack: New Perspectives on J.R.R. Tolkien in the Great War, 2019. 383 p.
3. Garth J. Tolkien and the Great War: The Threshold of Middle-earth. HarperCollins, 2003. 398 p.

4. Livingston M. The Shell-shocked Hobbit: The First World War and Tolkien's Trauma of the Ring. *Mythlore*. 2006. Vol. 25 (1). P. 77–92.
5. Shippey T. The Road to Middle-Earth. HarperCollins, 1982. 432 p.

Неля Світлик

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Культурне життя на Закарпатті напередодні та в роки Першої світової війни

Перша світова війна стала глибокою цивілізаційною кризою, яка принесла з собою руйнацію старого імперіалістичного мислення та утворення нових національних держав. Для поневолених народів війна стала здебільшого непередбаченою історичною нагодою заявити про свої національні домагання. Роль України в часи війни, що стала для народу братовбивчою, була, безсумнівно, значною. І мова не лише про геополітичний фактор, а й про численні людські та матеріальні втрати. Не залишалось осторонь воєнних дій і Закарпаття, культурне становище якого в роки війни характеризує даний нарис.

Специфічне політичне і культурне становище Закарпаття напередодні воєнних дій, вплинуло на його подальшу долю в процесі післявоєнного поділу світу. Юридично, край входив до Австро-Угорської імперії, проте сприймався як угорський спадок, отже управлявся із Будапешта. Ситуація ускладнювалась тим, що карпатські українці вступили у ХХ ст. без усталеної національної самоідентифікації. Як свого часу зазначав український історик, Іван Лисяк-Рудницький, *«Карпатська Україна — один із тих відсталих регіонів Європи, населення яких ще й у нашому сторіччі тривалий час не мало викристалізованої національної свідомості»* [2, с.175].

Напередодні війни єдиним об'єднавчим чинником для місцевого населення була лише греко-католицька церква, проте її роль в культурній консолідації українців краю з різних причин була далеко не однозначною, а то й деструктивною. Вже згадуваний, І. Лисяк-Рудницький так коментував ситуацію в краї: *«Греко-католицька церква, як єдина національна установа закарпатців і їх офіційна репрезентація, стала поволі слухняним зряддям денационалізаторської політики Будапешта»* [3, с. 719]. Ряд інших дослідників національного і культурного життя на Закарпатті, так само зазначають, що впродовж ХІХ ст. *«...з угро-руського духовенства постало нове мадярське панство, яке мало свої культурні й економічні інтереси цілком протилежні інтересам простої русинської людности»* [5, с. 122].

Виходячи з цього, карпатські українці фактично не мали своєї національної еліти, яка б очолила рух за національне самовизначення свого народу. Не була вироблена літературна мова — ті, хто не піддавався мадяризації, розмовляли підкарпатським діалектом. Все це різко контрастувало з тим, що відбувалося в житті інших слов'янських народів, українців Наддніпрянщини та Галичини в тому числі. До того ж населення Закарпаття було занадто строкатим. На невеликій за обсягом території поруч з русинами проживали угорці, словаки, євреї, румуни, німці, цигани та інші народності. За даними угорської статистики, на початок 1914 р. населення Закарпаття налічувало понад 848 тис. осіб, з них етнічних українців було лише близько 406 тис. [2, с.178].

Культурне життя краю з початком війни стало ще складнішим. До вже наявних заборон додалися нові, як от, наприклад, з'явилися цілі списки забороненої в краї літератури. Зазначимо, що до числа забороненої літератури потрапляли й ті видання, які, по суті, не мали використовуватися, як інструмент пропаганди у протиборстві Антанти та Троїстого (Четвертого) союзу, але в умовах війни набули саме такого статусу. Йдеться, наприклад, про надруковані на території Російської імперії молитовники, іншу релігійну літературу тощо. З початком війни угорська влада посилила асиміляційний тиск на карпатських українців. На місцеву інтелігенцію знову посипалися звинувачення в москвофільстві, симпатіях до Російської імперії. Хоча

частково ці звинувачення були небезпідставними, тиск угорського уряду зачепив все населення, яке було далеким від політичних розбіжностей між воюючими імперіями. Преса Угорщини висловлювала побоювання, що серед *«рутенського населення Верхніх провінцій обманутого москвофільською інтелігенцією, може знайтися чимало агентів царизму, колишніх людей Росії»* [4, с. 365-366].

Воєнні дії безпосередньо впливали на культурне життя. У 1915 р., коли російська армія заволоділа значною частиною Карпат, угорський уряд прийняв рішення відмовитись від використання в школах і церквах Закарпаття кирилиці, оскільки, як вважала влада, вона зберігає традиції слов'янської культури серед русинів. Дане рішення викликало опір серед релігійної та світської інтелігенції краю, тому уряду не відразу вдалося здійснити задумане. Та все ж таки влітку 1916 році було прийнято закон № 169, який ліквідував кирилицю, тобто забороняв її вивчення у церковних і світських школах. Замість кирилиці запроваджувалася латинська абетка у поєднанні з мадярською фонетикою. Аргументи закарпатського вченого А. Волошина, члена комісії з переробки граматики, про те, що мадярська фонетика не відповідає місцевій мові, були відкинуті.

За новою граматикою почали видавати підручники, релігійну літературу, періодику. У культурно-духовній сфері заборонялося все, що, на думку влади, могло мати політичний підтекст, особливо щодо проявів антивоєнних настроїв чи москвофільства. Заборонялося церковні обряди називати руськими, з церковних календарів вилучалися слов'янські свята, заборонили юліанський календар і ввели григоріанський. Мадяризація продовжувалася також по лінії перейменування топографічних назв місцевостей і населених пунктів, українських прізвищ та імен. Було заборонено видання єдиного на той час русинського часопису «Наука». З офіційного вжитку вилучався навіть термін «рутен», яким самі ж угорці споконвіку називали закарпатських русинів. Натомість офіційно почали вживати назву «греко-католицькі угорці» [2, с.183].

У асиміляції русинів угорська влада активно і цілеспрямовано використовувала греко-католицьку церкву, постійно втручаючись в церковні справи. Державні чини повністю перебрали на себе контроль над церковним життям на Закарпатті. Ще напередодні війни на Закарпатті була створена окрема мадярська єпархія. Метою її створення було *«перемішати українське й румунське населення з мадярським... щоб прискорити мадярщення меншин»* [5, с. 100]. Проте Будапешт цим не задовільнився і на початку війни почав вимагати, щоб русинські приходи були приєднані до мадярських.

Отже, фактично в роки війни склалася ситуація, коли, як писав один із дослідників історії Закарпаття І. Поп, бути русином стало не тільки неprestижно, а й небезпечно, бо за атмосфери шовіністичної істерії у кожному національно свідомому закарпатському українцю бачили потенційного російського шпигуна. Репресії змушували закарпатців відмовлятися від національно-етнічної ідентичності, батьківської віри, називати себе мадярами греко-католицького обряду [6, с. 7]. Фактично місцеве населення стало заручником політичної гри між двома імперіями кожна з яких хотіли приєднати до свого складу більше українських земель.

Залежно від перемог чи поразок воюючих армій на арені війни у суспільному та культурному житті Закарпаття періодично посилювались позиції угрофілів. У всій тогочасній про угорській пресі провідною темою стає пропаганда єдності інтересів угорців і русинів. *«Русини є такою самою складовою частиною мадярства як і чистокровний мадярський нарід, і між ними обома є тільки та різниця, що один з них говорить по-мадярськи, а певна частина другого говорить по-руськи. Національних устремлінь русини не мають і ніколи не мали»*, - писала у січні 1918 р. ужгородська газета «Góróg katholikus Szemle» (Греко-католицький огляд) [7, с. 180].

Негативно впливала на культурний розвиток карпатських українців відсутність у них дієвих зв'язків не тільки з національно-визвольним рухом у Наддніпрянській Україні, а й

навіть з сусідньою Галичиною. Як зазначав у свій час М. Драгоманов, Угорська Русь духовно відрізана навіть від Галичини більше, ніж Австралія від Європи. Якщо напр. XIX–на поч. XX ст. галицькі громадські діячі нехай і не організовано, а здебільшого спонтанно, за власною ініціативою вдавалися до поширення національної ідеї серед українців Закарпаття, то в роки війни така діяльність фактично припинилася.

За умов тривалої етнічної та соціо-культурної невизначеності, ініціативу лідера суспільного життя на Закарпатті перебрала на себе офіційна влада та про угорськи налаштовані течії закарпатсько-української громади. Склалася ситуація коли, наприклад, в 1916 р. журнал «Україна» писав: *«Рішуче й раз назавжди проголошуємо, що в Угорщині українці ніколи не були, ані тепер їх нема. Той народ, що живе в північно-східних жупах і який ми називаємо рутенами, протягом століття злився з мадярами, а його інтелігенція вже цілком мадярська і то не лише мовно, а й національним почуттям»* [1, с. 42].

Таким чином Перша світова війна ще більше погіршила національну і культурну ситуацію на Закарпатті. Місцеві українці стали заручниками геополітичного і військового протистояння між Російською і Австро-Угорською імперіями, кожна з яких мала свої плани на ці землі. Окрім людських і матеріальних втрат, війна принесла з собою і соціальні та культурні утиски з боку угорської влади. Посилення угорського шовінізму на Закарпатті призводило до вигорання національної свідомості та культурного занепаду краю.

Список використаних джерел та літератури

1. Ванат, І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Кн. 1. (1918-1948). Братислава-Пряшів, 1979. 410 с.
2. Левенець, Ю. Закарпаття в етнополітичному вимірі. К.: ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 682 с.
3. Лисяк-Рудницький, І. Закарпаття. *Енциклопедія українознавства*. За редакцією В. Кубійовича. Т. II (Словникова частина). Репринт. Львів, 1993. с 566.
4. Нариси історії Закарпаття. За редакцією І. Гранчака. Т.1. З найдавніших часів до 1918 року. Ужгород, 1993. 436 с.
5. Пекар, А. *Нариси історії церкви Закарпаття*. Т. I - II. Рим-Львів, 1997. 492 с.
6. Поп, І. Homo Totalitaricus ? Історія Закарпаття: критичні роздуми, *Карпатський край*, № 5, 1996. с. 7.
7. Шандор, В. *Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920 р.* Карпатський Союз, Інк., Нью-Йорк, 1992. 292 с.

Володимир Сосульський

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка

Перша світова війна крізь призму творчості Луї-Фердинанда Селіна

«Війна, зрештою, - це єдине, чого несила зрозуміти» [2, с. 22].

Луї-Фердинанд Селін

Луї-Фердинанд Селін (Детуш) — один з основоположних французьких письменників XX ст., що розірвав шаблони класичної французької літератури й ввів свій стиль. Заснувавши нову літературну традицію, дав поштовх розвитку літератури другої половини XX сторіччя. Його, посеред інших письменників тієї доби, виражала унікальна прямолінійність — «я пишу те, що думаю, ось і все» [5, с. 174]. Вся його творчість пронизана відвертим цинізмом, що супроводжується винятковим, новаторським стилем письма, наповненим переважно вульгаризмами та арго.

Власне, Велика війна неабияк відбилась на його творчості та склала їй фундамент, першою його відомою книгою була «Подорож на край ночі», де події починаються із добровільного вступу в армію. Проте, Селін вступив в армію ще у 1912 р., на два роки швидше свого літературного прототипу, у 12 — кірасирський полк, що був свого роду

елітою кавалерії. У Першу світову війну вступає в чині унтерофіцера. При такому розкладі подій, важко приписати йому героїчний дух добровольця, що помчався на захист Вітчизни за першої ж нагоди. Проте, з цього приводу є його пояснення, щодо вступу в армію, які линули в інтерв'ю 1959 р. Інтерв'юер запитався, що спонукало його до вступу в армію, після чого отримав відповідь у селінівському дусі, де він спихнув це на юнацьку наївність та романтичні уявлення [1].

Поступивши на службу, як зазначає Селін у своєму щоденнику, не втішно сприйняв тягар армійського життя. Щоправда, вже виділив для себе вектор свого майбутнього: «Але чого я хочу в першу чергу, так це жити бурхливим життям, повним пригод, які, я надіюсь, волею провидіння, зустрінуться на моєму життєвому шляху» [4, с. 142] — слова, написані в його щоденнику 1913 року, за рік до початку бойових дій.

Особливостями творів Селіна є його комбінація воєнного часу та цивільного, в хронологічній послідовності. Не у всіх його книгах тема війни є центральною, деякі, плавно перетікають в повсякдення і продовжують лінію розвитку героя. Певної інформативності, щодо бойових дій у нього немає, та й імена бойових товаришів часто піддаються корекції, що стає на заваді визначенню цих персон. Згадки про Першу світову — суцільний потік емоцій. Нам відомо, що війна застала його в Лотарингії, після чого, полк був перекинутий у Фландрію, де він і брав участь в бойових діях. Проте, був поранений в руку під час прикриття його підрозділом 66-го піхотного полку в 1915 році й після госпіталізації — визнаний інвалідом. За це був відзначений військовою медаллю та нагороджений бойовим хрестом, його подвиг описаний в газетах, Селін про це писав: «Я й уявити не міг, що в мені знайдеться стільки хоробрості. Добре б іще знати, що це» [3, с. 32].

Отож, Селін виражає типові погляди й переживання простого бійця, йому, як і багатьом іншим, не до кінця зрозумілий сенс Великої війни. Він не сприймав патріотичних гасел, які тоді об'єднували французький народ до спротиву німецькій гегемонії. Позаяк, як він вважав, найгучнішими завжди є ті, що далекі від участі в ній. Війна в уявленні Селіна — це набір пропагандистських засобів: «Треба отих негідників на батьківщині №2, взяти на бордаж і потопити їхній корабель. Хай живе батьківщина №1!» [2, с. 21].

Перша світова відкрилась людству, як час інновацій, це той випадок, коли «війна є двигуном прогресу», вона проходила переважно в окопному форматі, старі принципи ведення бойових дій стали неактуальними, великого значення набувають масові методи ураження (артилерія, авіація, танки, кулемети). У вирі цих здвигів, життя солдата стає лиш розмінною монетою: «Я ніколи не почувався таким непотрібним, як тоді під кулями й палючим сонцем. Мене ніби виставили на глум усьому світові» [2, с. 23].

Перебування Селіна в лікарні, опісля поранення, стає часом для роздумів, новоприбулі бійці стають жертвами власної свідомості. Як описував сам Селін, він все життя страждав на слухові галюцинації: «Я вивчив практично всі шуми, які тільки можуть породжувати неодухотворені предмети та люди» [3, с. 11]. Не те щоб Селін був сентиментальною особою, як це може здатись із його опису умов, насправді ж, цей письменник спроможний на кричущий пасквіль.

Час перебування в лікарні, вимушує автора підсумувати епопею 1914 р.: «Загалом, це було надзвичайно насичене життя, життя повне мук і тортур. І воно, я знаю, вже не стане таким, як раніше, коли моє життя не відрізнялося від життя всіх цих недоумків навколо, для яких сон і тиша — це щось зрозуміле» [3, с. 41]. Фронт змінив його особистість, повернувшись у цивільне життя, Селін подається в авантюру подорож в намаганні віднайти своє місце в житті, інакше, як тоді розцінювати його перебування в Великобританії, Камеруні та США?

На ряду з іншими письменниками, що пройшли кривавий шлях Першої світової, він зайняв неординарну позицію між двома таборами «пацифістів» та «мілітаристів». Проте, він є доволі таки нестандартним для цих письменницьких кіл, його не можна

зрівняти з жодним митцем, що писав про війну. Він надто цинічний та саркастичний, як для ототожнення з Ремарком, й надто миролюбний, як для Юнгера. Самі його твори записують в список пацифістських, проте, його стиль і аргументація вказує не стільки на абсурдність війни як явища, а на некоректний вибір ворога. Судячи із багатьох висловів ужитих в *magnum opus* Селіна, цитуючи головного героя книги Бардамю, що був таким собі втіленням автора на сторінках цього роману, він мовить: «Хоч як далеко зазираючи в пам'ять, не міг пригадати, щоб бодай коли-небудь заподіяв німцям яке зло» [2, с. 22], з погляду Селіна на Першу світову війну, а конкретно на західний фронт, виражається повний скептицизм ведення бойових дій із Німецькою імперією. Мотивів щодо цього в нього є багато, головним чином, у своєму памфлеті «Школа трупів», він посилається на державну спільність обох народів, заразом з італійцями, в лоні Франкської держави Карла Великого. Фердинанд зневажає Верденський договір й усі західноєвропейські конфлікти зводить до цього віроломного вчинку, для нього договір 843 року — крах Європи, що дає відголос аж по сьогоднішня.

Уже рефлексуючи події Великої війни з погляду десятиліть, у своїх памфлетах змінює акцент з емоцій про Велику війну, на геополітичну площину й брутално виражається, певною мірою, міняючи своє пацифістське бачення: «Людям необхідна ненависть, щоб жити, так нехай вона й буде! Вона необхідна, це очевидно, така наша природа» [5, с. 166]. У Селіна є й корективи щодо союзників, про яких він, неоднократно, не надто доброзичливо виражався, окрім цього, він демонструє новий погляд на місце Франції в Європі: «Франко — німецький конфлікт — це запорука процвітання Англії... Англії немає про що турбуватися. Кожне нове франко — німецьке покоління буде жваво поновлювати різанину, з кожним разом все більш запальну» [5, с. 167]. Ці вислови, сказані за рік до нової тотальної війни 1939 р. Луї особливо добре розумів, що Перша світова — не кінець європейським конфліктам й безперестанку застерігав про ймовірний початок нової, трагічної для французів війни.

Отже, Селін пропагує бачення війни в конспірологічній площині, для нього вона є нічим іншим, як угода між політиками, які реалізують свої амбіції, і солдатами, що піддалися на солодкі лозунги й узяли їх на озброєння, виправдовуючи свій первісний інстинкт жадоби крові. Він не був переконаним патріотом й не до кінця розумів цих почуттів.

Підкреслюю, що Селін, в подяку за свою творчість, зазнав від суспільства так званої «культури скасування», хоча, це не було для нього трагедією, здавалось, у своїх творах він використав усі види провокації, аби стати маргіналом. Ба навіть назва його твору «Подорож на край ночі» є символічною, яскраво виражає позицію Селіна щодо соціуму. Його «слава» остаточно утвердилась після написання антисемітських памфлетів «Школа трупів» та «Дрібниці для погрому».

Проте, навіть за обставин його маргінального світобачення та екстраординарних політичних позицій, він, безперечно, ввійшов у світову літературу, як один із найталановитіших письменників, зі своїм неповторним стилем. Перша світова війна — каркас життя Селіна, тут він почерпне найбільше тем для написання своїх романів, і, можливо, найцинічніше виразиться щодо неї.

Список використаних джерел та літератури

1. Луї-Фердинанд Селін. Інтерв'ю 1959 року (укр. суб.). Youtube: Shrapnel. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3HtNCunNMqA> (дата звернення: 11.06.2024).
2. Селін Л.-Ф. Подорож на край ночі / переклад з фр. П. Тарашука. Харків : Фоліо, 2006. 367 с.
3. Céline L.-F. Guerre. Paris: Gallimard, 2022. 192 p.
4. Céline L.-F. Casse-Pipe et Carnet du Cuirassier Destouches (1913). Paris: Gallimard, 1970. 146 p.
5. Céline L.-F. L'École des cadavres. Paris: Denoël, 1938. 179 p.

Вплив Першої світової війни на формування феномену «втраченого покоління» в літературі

Творчість «втраченого покоління» займає особливе місце в літературній спадщині ХХ століття. Це поняття виникло після Першої світової війни, коли суспільство зіткнулося з глибокими моральними та соціальними потрясіннями. Молоде покоління, яке пережило жахи війни, відчувало глибоке розчарування та втрату життєвих орієнтирів. Ці настрої знайшли своє вираження в літературі, де автори намагалися передати відчуття внутрішньої порожнечі, екзистенційної кризи та пошуків сенсу в новому, спустошеному світі. Провідні письменники Західної Європи та США, такі як Ернест Гемінгвей, Річард Олдінгтон, Еріх Марія Ремарк склали золотий фонд літератури тієї епохи.

Вперше словосполучення «втрачене покоління» з'явилося в епіграфі до роману Гемінгвея «І сонце сходить» [1, с. 6], що побачив світ у 1926 р. Навряд чи письменник тоді підозрював, що саме він дасть назву цілій літературній генерації. Цей вислів став крилатим та набув ваги соціально-психологічного феномену. Сам термін «втрачене покоління» — це позначення категорії людей, що на початку Першої світової війни, щойно досягнувши повноліття, вирушили на фронт, що вплинуло на формування їх юнацької свідомості. Більшість з них так і не змогли оговтатись від психологічних травм, як наслідок, їм не вдалось знову пристосуватись до мирного життя. У контексті літератури, «втрачене покоління» виокремилось у течію, до якої входили письменники міжвоєнного періоду, чиї твори були присвячені подіям Першої світової війни та долі героїв, що пройшли крізь неї [2, с. 205]. Основними характеристиками, що відрізняють літературу даної генерації є антивоєнний настрій твору, враженість абсурдністю та жорстокістю війни, неможливість або складність для героїв інтегруватись у нормальне життя, загострене сприйняття реальності, спровоковане душевними травмами. До даної літературної течії відносять насамперед таких літераторів як Гемінгвей, Ремарк, Олдінгтон, Хакслі, Скотт, Ріхтер та інші. Але в моїй доповіді фокус уваги буде зосереджений саме на перших трьох, оскільки одночасний дебют їх романів («Прощавай, зброє», «На західному фронті без змін» та «Смерть героя») у 1929 році став апогеєм «втраченого покоління».

Головним антивоєнним твором американського письменника Ернеста Гемінгвея по праву вважається роман «Прощавай, зброє», твір має автобіографічні елементи, оскільки та герой, і автор брали участь в Італійській кампанії в Першій Світовій. Провідним мотивом оповіді є кохання на тлі війни. Смерть коханої головного героя Фредеріка остаточно обриває сподівання на щасливий кінець. Цю трагедію Гемінгвей переносить з особистої площини на загальнолюдську, він ставить питання про безглуздість та марність існування. Залишаючи героя спустошеного та безнадійно самотнього, Гемінгвей демонструє типового представника «втраченого покоління», який не має надії на майбутнє, марно проживає життя [3, с. 13]. Потужний антивоєнний маніфест твору автор втілює у відмові головного героя тримати зброю в руках: ганебне дезертирство — з іншого боку, протест проти війни, вибір на користь життя та кохання. Розчарування у гаслах «героїзму» та «подвигу», які треба здобувати кривавими вбивствами, призводить до усвідомлення абсурдності війни загалом — тому роман і має таку назву. Навіть перемога благородних ідеалів — це поразка для мільйонів зламаних життів та скалічених доль. Гемінгвей сповна осмислив наслідки війни та її вплив як на психіку окремо взятої людини, так і цілого покоління тих, хто був вимушений з нею зіткнутися.

Роман Еріха Марії Ремарка, німецького письменника, «На західному фронті без змін» втілює у собі універсальну екзистенційну проблематику життя людини під час війни. Особисто пройшовши війну Ремарк втілює свій досвід у головному герої Паулі Боймеру,

який зі шкільної парти вирушає на війну. Захоплені ідеями війни та відданні державі, Ремарк і Пауль завзято прагнуть взяти участь на полі бою. Лише потрапивши в епіцентр подій, відбувається переоцінка свого ставлення: «Ми стали солдатами з доброї волі, з ентузіазму; але тут робили все, щоб знищити у нас це відчуття» [5, с. 24]. Ейфорія та бажання воювати змінилось цілковитою зневірою, єдине, що лишилось у героя – віра в дружбу. Ремарк показав нам війну з «погляду окопу». Вважається, що саме він достеменно відтворив тип солдата Першої Світової, тип поведінки, що формується під впливом воєнних дій [2, с. 10]. Кожен день — нова трагедія, кожна хвилина може стати останньою, але на західному фронті, як і раніше, без змін. Сама назва викриває марність і безглуздість втрат, смертей і каліцтв. Ремарк показав, як пекло війни спопелило будь-які ідеали, як за кілька місяців можна цілковито втратити життєві орієнтири. Війна занастила покоління, зробила його втраченим. На противагу темі війни виступає фронтова дружба, що є єдиним життєствердним мотивом у романі. Персонажі Ремарка ще на війні розмірковують про те, що не зможуть знайти свого місця у мирний час.

Річард Олдінгтон, британський літератор, так само брав участь у Першій світовій війні. Спогади про пережите на війні, бажання донести світовій громадськості власний досвід та багатьох тих, хто був вимушений пережити це пекло, спонукали письменника до створення антивоєнного соціально-психологічного роману «Смерть героя». Роман Олдінгтона можна назвати художнім дослідженням війни та причин загибелі головного героя – Джорджа Вінтерборна. Про його смерть повідомляється вже на початку твору, автор представляє долю цієї людини як символ загубленої юності Європи.

Твір має підзаголовок «роман-джаз», оскільки тут проявляється характерне для модернізму злиття всіх напрямів мистецтва. «Смерть героя» заслуговує окремої уваги, оскільки з наведених мною творів саме цей є найґрунтовнішим аналізом того, що взагалі являє собою війна для «втраченого покоління». Роман відрізняється від творів Ремарка та Гемінґвея своєю масштабністю. Автор починає оповідь ще з кін. XIX ст., таким чином демонструючи, що війна не була випадковістю, а стала наслідком подій останніх десятиліть – наслідком політики, соціальних проблем, експансії, кризи міжнародних відносин. З цієї причини твір має величезне значення в літературі «втраченого покоління». До того ж це розповідь про розщеплення особистості, втрату індивідуальності, дегуманізацію. Річард Вінтерборн усвідомлює безглуздість життя як на війні, так і після неї. Це усвідомлення призводить до того, що він вкорочує собі віку в останній день війни, у перший день перемир'я.

Отже, феномен «втраченого покоління» в літературному процесі Західної Європи та Америки полягає у відображенні глибокої екзистенційної кризи суспільства після Першої Світової. Література «втраченого покоління» характеризується відчуттям безнадії та розчарування в ідеалах, які раніше вважалися незмінними. Війна змінила світогляд письменників і їхніх персонажів, які більше не могли жити за старими правилами. У романах Гемінґвея, Ремарка та Олдінгтона звучить потужний антивоєнний мотив, водночас трагізм їх героїв полягає не тільки в жахіттях пережитого, а й в неможливості повернутись до колишнього життя. Мирна реальність для них неприйнятна, оскільки здається, що світ забув про війну, він їх відторгає. Письменники цього руху зробили значний внесок у розвиток літературного процесу міжвоєнної доби, сприяли розвитку модернізму в літературі. І головне, вони відобразили світ таким, яким він став після війни – розбитим, фрагментованим і позбавленим колишньої гармонії.

Список використаних джерел та літератури

1. Гемінґвей Е. Фієста. І сонце сходить / пер. з англ В. Морозов. Львів: Вид-во Старого Лева, 2017. 288 с.
2. Затонський Д. В. Перечитуючи Ремарка. Ремарк Е.М. Твори: в 2-х т. Т. 1. Київ, 1986. С. 5–33.

3. Затонський Д. Ернест Хемінгвей – письменник і людина. *Вікно в світ*. 1999. № 6. С. 6–26.
4. Літературознавча енциклопедія. Уклад. Ковалів Ю.І. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. 609 с
5. Ремарк Е. М. На західному фронті без змін. Повернення. Три товариші: романи. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2014. 920 с.

Анастасія Щербак

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Зміни в образі героя у Російській імперії під час Першої світової війни

В роки Першої світової війни у Російській імперії створюється масовий образ героя, увага суспільства спрямовується до відважних воїнів. Образи цих героїв активно поширювалися в масовій культурі та відображали прагнення держави отримати більшу підтримку серед населення. Агітаційні плакати та лубки стали ефективним способом пропаганди, особливо серед великої кількості неосвіченого населення. Завдяки яскравим образам, ці зображення передавали важливі меседжі візуально, вони мотивували та створювали зв'язок між фронтом і тилом. Вони були наповнені пафосними повідомленнями про подвиги, які досягали навіть віддалених куточків імперії, малих сіл і містечок. Цивільне населення, часто далеке від бойових дій, захоплено сприймало ці історії з фронту, які в реальності були далеко не такими. Життя в окопах було важким, але героїчний образ його романтизував.

Козаки набули особливої популярності, адже їм приписували виняткові військові здібності, історії про їх мужність ширилися серед усіх верств населення Російської імперії. Вони стають основною фігурою та втілюють образ народного героя. Одним із найвідоміших візуальних символів війни стає Кузьма Крючков – простий донський козак із хутора, офіційна пропаганда перетворює його на міфологізований образ героїчного духу. Його популярність зростає завдяки його простому походженню, Крючков був ближчим і зрозумілішим образом для звичайної людини, ніж образ героя з дворянського середовища [6].

Кампанія героїзації Крючкова досягла небувалих масштабів: його зображення з'являлися на шпальтах газет, журналів, плакатів, лубків, навіть на пачках сигарет та обгортках цукерок, де в основному зображувався його портрет (цукерки «Наши герои», московська фабрика Леонтеви) [2, с. 131; зобр. 1].

Крючков описував бій так: його, разом із трьома товаришами, раптово оточив загін німецької кавалерії у складі 27 солдатів. Спочатку німці були налякані, але потім перейшли в атаку. Крючкова оточили одинадцять супротивників, не сподіваючись залишитися живим, він вирішив боротися до кінця, відповідаючи на кожен удар ворога власною атакою, яка призводила до їх смерті. Його швидкість і відвага, як він підкреслював, дозволила йому здолати одинадцять німецьких солдатів, хоча він сам отримав численні поранення [8].

Розповідь Крючкова, хоч і захоплююча, але викликає сумніви щодо її правдивості. В описі бою він зазначає, що спершу намагався скористатися гвинтівкою, але через удар по руці шаблею від німця він її впустив. Після цього продовжив бій вихвативши у ворога піки. Він переміг 11 німців, хоча мав 16 поранень (колючі та кульові). У подальшому історія про подвиг Крючкова буде багаторазово використовуватися для пропаганди, у нових версіях буде змінюватися кількість переможених ним німців та число отриманих поранень.

Наприклад, Крючков у виконанні С.Я. Фіалковського бореться з німецькими кінними єгерями. Щоправда, він стріляє з гвинтівки однією рукою, причому лівою. Хоча сам Крючков, описуючи бій, розповідав, що не зміг скористатися рушницею, бо її вибили в нього з рук. [зобр.2]

До весни 1915 р. були популярними образи воїнів героїв, які відзначалися своєю хоробрістю, проте після поразок та відступу російської армії акцент змістився на жертвовність. Солдат, попри невдачі, продовжує боротьбу та стає символом незламності та відданості батьківщині, що готовий за неї покласти своє життя. Також цивільне населення мало усвідомлювати, що жертви на фронті – це не лише обов'язок військових, але і урок патріотизму для кожного громадянина.

Образ жертвовності, не набув популярності серед населення ще з початку війни. Попри яскравий приклад самопожертви Петра Нестерова, який 6 серпня 1914 р. неподалік Львова здійснив перший у світі повітряний таран. Нестеров, знищив австро-угорський літак «Альбатрос» ударом на своєму «Морані». Цей вчинок міг стати ідеальним образом, проте це не стало загальновідомим ідеалом [7]. На лубку типолитографії «Товарищества С. Лапина с сыновьями», повітряний бій дещо фантастичний: Нестеров стріляє в пілота супротивника з пістолета, той випадає з дивного ящика з крилами (хоча випав з аероплана якраз Нестеров, а обидва австрійці розбилися разом зі своїм апаратом) [5, ст. 44; зобр. 3].

Було багато причин чому образ жертвовності не отримав широкої підтримки. По-перше, великі втрати та програші на фронті викликало у населення відчуття песимізму. Люди стають свідками того, що героїчні подвиги не мають реального результату та ці жертви не призводять до прогресу. Солдати і селяни часто не розуміли газетних статей і навіть коротких написів на плакатах, карикатурах чи лубках, що ставило під сумнів ефективність впливу на більшість громадян. Оптимізм не доносився до людей, а апатія солдатів з передової доходила до цивільно населення через листи. У листах Романа Крилова відчувається і загальна втома від війни, і відчуття безглуздості того, що відбувається: «Досить пожили. Можливо, і помирати можна. Війна йде добре, тільки в газетах б'ють німці наших, б'ють і наші німці. Народ валять, а користі немає ніякого ... » [1, с. 170].

По-друге, в умовах затяжної війни багато людей зосереджувалися на власних труднощах, таких як економічні проблеми, нестача продуктів харчування та страх за близьких, які перебували на фронті, і могли стати прикладом цієї самопожертви. Втома від війни заважала приймати образ жертвовності. Жертва стає частиною повсякдення та перестає сприйматися як героїзм, романтизований образ воїна розвіюється.

Чим глибше Російська імперія грузнула у війні, тим більше зростало відторгнення до героїчних образів. Яскраві кольорові зображення ставали дедалі менш доречними, а приводів для героїзації ставало все менше. У 1914 р., коли перемоги йшли за перемогами, тиражі зображень героїв були масовими, проте вже в 1915 р. їх стає менше через поразки, а у 1916 р. – майже не випускають.

Також слід згадати, що під час війни різко скоротився імпорту поліграфічних матеріалів, що викликало гострий дефіцит і підвищення цін на друковану продукцію, це призвело до зменшення обсягів тиражів друкованої продукції. Уряд не вживав достатніх заходів для полегшення доступу населення до інформації [4, с. 42]

Отже, образ героя в Російській імперії під час Першої світової війни еволюціонував від ідеалізованого воїна до символу жертвовності та відданості. Але зрештою, через важкі реалії війни, ці образи стали менш привабливими, що свідчило про зміни суспільних настроїв у сприйнятті героїзму.

Зображення

Зобр. 1. Обгортка цукерок «Наши герои», московська фабрика Леонтеви [3]

Зобр. 2. С.Я. Фиалковский. Одесса. Книгоиздательство М. С. Козмана. (1914) [5, с.34].

Зобр. 3. Гродно. Издание типолитографии. Товарищества С. Лапина с сыновьями (1914) [5, с. 44]

Список використаних джерел та літератури

1. Акимов И. А. Русские письма первой мировой войны в ярославском музее-заповеднике. 2016. С. 170. URL:

https://clib.yar.ru/wp-content/uploads/2021/05/A.И.Акимов_Русские-письма-первой-мировой-войны-я-Ярославском-музее-заповеднике.pdf (дата звернення: 05.11.2024)

2. Зименко Е. Просмотр «Сказки о Великой войне реальность и вымысел в плакатах Первой мировой войны». *Коммуникации. Медиа. Дизайн.* URL: <https://cmd-journal.hse.ru/article/view/7346/8331> (дата звернення: 05.11.2024).

3. Крючков Кузьма Фирсович. *Международная военно-историческая ассоциация.* URL: <http://imha.ru/1144547105-kryuchkov-kuzma-firsovich.html> (дата звернення: 05.11.2024).

4. Лассуэлл Г. Д. Техника пропаганды в мировой войне. URL: https://inion.ru/site/assets/files/6020/2021_lassuell.pdf (дата звернення: 05.11.2024).

5. Лубочная пропаганда: миф вышел в тираж. *Issuu.* URL: https://issuu.com/potinin/docs/voina_grafika_2015 (дата звернення: 05.11.2024).

6. Маєвський О. Формування візуальних образів напередодні та у роки Першої світової війни. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Maievskiy_Oleksandr/Formuvannia_vizualnykh_obraziv_naperedodni_ta_u_roky_Pershoi_svitovoi_viiny.pdf (дата звернення: 05.11.2024).

7. 1913 - Петро Нестеров зробив на літаку "мертву петлю". *Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт.* URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/veresen/9/1913-petro-nesterov-zrobyv-na-litaku-me-rtvu-petlyu> (дата звернення: 05.11.2024).

8. 1914. Подвиг казака Крючкова. Записки скучного человека – LiveJournal. URL: <https://humus.livejournal.com/8875800.html> (дата звернення: 05.11.2024).

Anastasiia Lapchenko

State biotechnological university

The Origins and Evolution of the Ukrainian Avant-Garde during the War

The First World War was a catalyst for numerous changes in the cultural and artistic life of Ukraine. It was the time when the Ukrainian avant-garde emerged, combining tradition with innovation, national identity with Western European influences. This report explores the origins and evolution of the Ukrainian avant-garde during the war, focusing on the impact of war events on artistic themes.

The origins of the Ukrainian avant-garde are rooted in the search for new forms and means of expression that go beyond the traditional academic art. What influenced Futurism to become so popular in the early 1910s? The Ukrainian avant-garde was formed under the influence of several key factors: First of all, it is the influence of European modernism. Interactions with European artists, particularly in Paris, where prominent figures like Oleksandr Archipenko and Sonia Delaunay were active in the early twentieth century, fostered the development of new artistic directions and the quest for unique forms of expression.

Secondly, it is a national revival and revolutionary sentiment. The Ukrainian avant-garde emerged during a period of political and social turmoil. This movement was not only driven by a sense of national identity but also by a strong desire to break away from traditional artistic conventions.

The third factor is the support of the Soviet government in the 1920s. At first, the Soviet government tolerated and even supported avant-garde art, viewing it as a means to promote new ideologies. This environment enabled artists to explore experimentation with form, color, and composition.

Fourth factor is synthesis of artistic genres. Ukrainian artists were actively engaged in blending various genres, including painting, theater, architecture, and literature. A notable example is Kazymyr Malevych, one of the most prominent figures of the avant-garde, who

developed the theory of Suprematism. This theory embodied his philosophy of art as a realm of shapes and colors that exists independently of reality

The First World War was a pivotal moment for the Ukrainian avant-garde, profoundly impacting both artistic themes and the emergence of new aesthetic concepts that blended tradition with innovation. In the face of challenging social conditions, artists actively sought fresh ways to convey national identity and contemporary realities, which ultimately enriched Ukrainian culture.

War emerged as a central motif in many works by Ukrainian avant-garde artists, who aimed to articulate the horrors and absurdity of conflict through techniques like abstraction, symbolism, and expressionism. During these tumultuous times, artists recognized their social responsibility, motivating them to engage actively in political and cultural spheres. Exhibitions and publications served as vital platforms for addressing social issues and advocating for national movements.

As a result of the war and the influx of new ideas, avant-garde artists reexamined traditional art forms, leading to the creation of innovative expressions that fused various genres, particularly painting. For these artists, both abstract representation and a tangible response to current events were essential. Although the war dismantled established artistic paradigms, it simultaneously gave rise to radical new forms of expression within this turmoil. Who dared to express himself through radical forms? This is Kazymyr Malevych (1879-1935), one of the most influential avant-garde artists not only in Ukraine but also in the world. He is the founder of Suprematism, an artistic movement that sought an abstract expression of pure geometric forms. Malevich's most famous work, *Black Square*, became a symbol of radical changes in art. Malevich also actively taught and developed the theoretical basis of new trends in art [1, p.27-28].

This includes Oleksandr Archipenko (1887-1964), one of the pioneers of Cubism in sculpture. He developed new techniques of three-dimensional modeling, using emptiness as an integral element of composition. His works demonstrate bold experiments with human body shapes, rejecting traditional academic norms. Arkhipenko has left a significant mark on European and international art, and his work has been exhibited in the most prestigious galleries [2, p. 1].

We should not forget about Oleksandra Ekster (1882-1949), who was one of the leading figures of the Ukrainian avant-garde. She actively experimented with color, form, and composition, combining elements of cubism and futurism. Ekster was also known as an innovator in theater art, working on set design and costumes for theater productions. Her work was recognized in Paris, where she collaborated with the most prominent artists of her time [3, p. 25-28].

Vasyl Yermilov (1894-1968) was one of the most prominent representatives of constructivism in Ukraine. His works were characterized by clear geometric forms and a desire for harmony between art and technological progress. Yermilov was active in the field of poster, book graphics and design, creating visual solutions that were in line with modernist ideals [4, p. 32-34].

These artists not only expanded the boundaries of traditional art, but also influenced the development of the world avant-garde, leaving a significant mark in various areas of creativity, from painting to theater and design. In contemporary Ukraine, the avant-garde is experiencing a revival, especially in the context of war. The current war in Ukraine creates a context in which the study of the avant-garde becomes an important tool for understanding how art can reflect social conflicts, confrontations, and the struggle for freedom. Avant-garde artists who worked during social cataclysms offer an example of how art can be a form of resistance and hope in difficult times. The study of the avant-garde allows us to expand knowledge about Ukrainian art internationally. Opening new exhibitions, writing books and articles about Ukrainian avant-garde artists helps to expand the international audience and

increase interest in Ukraine as a cultural center. It also creates new opportunities for cooperation with foreign museums, galleries, and cultural institutions.

Thus, the study of the avant-garde is relevant in Ukraine today as an important part of the restoration of cultural heritage, understanding of contemporary challenges, and as a source of new artistic research and international communication.

References

1. Charlotte Douglas, Kazimir Malevich. London: Thames and Hudson, 1994. P. 128.
2. Гайдар Ю. Український ґрунт Олександра Архипенка. *Літ. Україна*. 2014. С. 1–13.
3. Панченко М. Олександра Екстер. Харків, 2021. 376 с.
4. Поліщук В. Василь Єрмілов. Серія "Українське малярство". Харків, Рух, 1931. 45 с.

ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО У ВЕЛИКІЙ ВІЙНІ

Владіслава Васильєва

ПО «Заклад загальної середньої освіти I-III ступеня ліцей «Едюкейтер»

Перша світова війна на сторінках газети «Рада»

Перша світова війна стала справжнім викликом для людства. Як відомо, приводом до початку грандіозного конфлікту стало Сараєвське вбивство 28 червня 1914 р., яке потягнуло за собою Липневу кризу 1914 р. Вона становила серію подій, які відбувалися в липні 1914 р., й котрі врешті призвели до Першої світової війни. Неможливість врегулювати відносини між ключовими державами у ході австро-сербського конфлікту й спровокувало, врешті-решт, війну в центрі Європи.

У нашій доповіді ми хотіли б сфокусувати увагу на одному з київських видань, яке висвітлювало перебіг подій від Сараєвського вбивства до оголошення Німеччиною війни Російській імперії. Газета «Рада» допомагає нам зануритися в той час і побачити, яку картину перед собою уявляли тогочасні кияни щодо Липневої кризи.

Сама газета «Рада» почала виходити у 1906 р. і стала єдиною газетою яка використовувалася в побуті Наддніпрянщини. Вона була як політична, економічна та літературна газета ліберального напрямку. Засновником газети «Рада» був Борис Грінченко, а фактично видавав і фінансував її Євген Чикаленко за деякої матеріальної підтримки Василя Симиренка, Леоніда Жебуньова та інших [1]. Крім того, газета була україноцентрична та виходила 8,5 років українською мовою, але з початком Першої світової війни її було закрито.

Газета неодноразово звертала увагу читачів про події, які відбувалися в липні 1914 р. Кожен день люди очікували свіжих новин щодо перебігу дипломатичного конфлікту. При аналізі газети нам треба зважати на певні чинники, які впливали на висвітлення подій у виданні, зокрема вплив імперської цензури та офіційної пропаганди, що відвертало увагу людей від насправді важливих речей.

Наш аналіз ми розпочнемо з вбивства у Сараєвоавстрійського ерцгерцога Франца Фердинанда та його дружини, яке відбулося 28 червня в 1914 р. Ця звістка швидко розлетілася по всіх європейських газетах та опинилася на перших шпальтах. Таким самим чином, газети роздували цей конфлікт та намагалися залучити читачів.

Газета «Рада» висвітлювала Австро-Угорщину не в дуже гарному світі, яка «безглуздо» правила щодо слов'янських народів [7, с.2]. Тому вбивство австрійського спадкоємця трактувалося в газеті як виключно помилка її політиків. «Рада» розцінювала Сараєвське вбивство як відповідь на нерозумне правління австрійської монархії щодо Боснії та Герцеговини, а також нехтуванням Фердинандом застережень про небезпеку [7, с. 2].

В той самий момент, коли Австро-Угорщина вже готова була висунути свої зауваження щодо ультиматумів та самого вбивства ерцгерцога, в Російську імперію приїжджає французький президент Р.Пуанкаре задля обговорення важливих справ [2, с. 65]. Влада Австрії чекала поки з Російської імперії поїде французький президент. Вона розуміла: якщо діяти зарано, то країни Антанти, які підтримували Сербію, були б уже майже зібрані до війни та могли дати опір Австро-Угорщині.

Газета була доволі велика, та писала не тільки про ці події. Приблизно з 16 по 24 липня новини про дипломатичний перебіг переговорів практично відсутній, адже інтерес людей щодо цієї трагедії почав спадати. Почали виходити нові статті вже з назвою, що сповіщала про смерть «великого чудотворця» – Распутіна. [8, с. 1] Звістка про цю подію стала новиною №1 для людей і вони потроху почали забувати про Франца Фердинанда, трагедію в Сараєво, а також конфлікт між Сербією та Австро-Угорщиною.

Проте згодом зустрічаємо новину, в якій газета повідомляла читачам, що Австро-Угорщина висунула ультиматуми Сербії. Вони вимагали виконати їх всі - і тоді воєнного конфлікту можна було б уникнути. Натомість, як підкреслює "Рада", ключова її союзниця – Німеччина, коментувала ці події нейтрально. Разом із тим її представники додавали, що якщо у австрійсько-сербській конфлікт втрутяться інші країни, то вона вступить у війну та боці з Австрією. [5, с. 3]

Проте Сербія спізнилася з відповіддю на 48 годин, та й ще не погодилася з одним із пунктів, в якому говорилося про те, що війська будуть надіслані на її територію. Таким чином, преса підігривала інтереси людей та пропагувала, що провина ескалації конфлікту лежить на австрійській монархії [3, с. 3].

Спочатку "Рада" переконувала людей, що це все можна вирішити на словах, та шанси мирних переговорів дуже зростають і навряд чи щось буде пов'язане з війною. Вибух війни між Австрією та Сербією сприймалися найперше за справу двох держав, хоч навіть газета визнавала про наявність інтересів й третіх країн. "Незважаючи на початок воєнних операцій вісти з інших держав та становище їхніх справ дають ґрунт для більш оптимістичних міркувань", – стверджували у "Раді" [1, с. 1].

Усе це мало заспокоюючий характер, а проте війна все ж таки почалась 28 липня 1914 р. "Війна народів чи все скинчиться тільки австро-сербським кровопролиттям?", – таким риторичним питанням починалася перша шпальта газети 1 серпня. У планах Австро-Угорщини, як ми бачимо на сторінках газети "Рада" все було дуже мальовничо. Австрійські політики говорили про війну як про "прогулянку" по Сербії, відкидаючи свою відповідальність й твердячи, що це Сербія даремно перекутила умови. На австрійське вторгнення "Рада" іронізувала, що такі претензії були "кумедні" [4, с.1].

Як бачимо, газета спочатку подає Першу світову війну як несерйозний конфлікт між двома країнами, який можна було б вирішити лише на словах. «Рада» відіграла важливу роль у формуванні громадської думки під час Липневої кризи та початку Першої світової війни. Вона відображала настрої суспільства, пропагуючи підтримку Сербії та критикуючи дії Австро-Угорщини. Спочатку конфлікт сприймався як несерйозний, але з часом став очевидним, що війна неминуча. Газета не лише інформувала читачів про події, але й намагалася заспокоїти їх, підтримуючи надії на мир. У висновку, видання не лише документувало історичні події, а й активно впливало на формування думки серед населення та їх голосу.

Список використаних джерел та літератури

1. Австрія та Сербія. *Рада*. №159. С. 1-2
2. Городня Н. Міжнародна ситуація у червні-липні 1914 р. у висвітленні газети "Киевлянинь". *Європейські історичні студії*. 2020. №16. С. 53-72.
3. Війна. *Рада*. №161. С. 3
4. Війна. *Рада*. №162. С. 1-2.
5. Дипломатичний виступ Австрії в Белграді. *Рада*. №156. С. 3
6. Лисенко О. В. Рада. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Rada_z (дата звернення: 31.10.2024).
7. Сараєвська трагедія. *Рада*. № 135. С. 2.
8. Смерть чудодвія. *Рада*. №141. С. 1.

Велика війна – вікно можливостей для медицині

Невід'ємною складовою Великої війни були сестри милосердя: те, що в Кримську війну (1853–1856 рр.) було новаторством для Російської імперії та її супротивників, стало тепер нормою. В історіографії імперського штибу, зазвичай, акцентується на жіночій жертвовності та благородстві, нерідко релігійності [1], що було правдою, але не всією. Дослідниця Ж.В. Тітовська зазначала, що «Сестринський рух» займає гідне місце в контексті проблем воєнної історії, оскільки образ сестри милосердя є найбільш характерним прикладом істинної емансипації...» [8, с. 104] Мета даного дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати: чи дійсно це був приклад істинної емансипації, чи однією зі сходинок.

У вересні 1854 р. розпочалася облога Севастополя, яка розкрила катастрофу з військовою медициною перед суспільством, і відповіддю на це стала підтримка на найвищому рівні новаторської ідеї М.І. Пирогова: «...на відкриття громади було складено звернення до бажаючих вступити до неї, а у жовтні 1854 р. 30 жінок виявили згоду вирушити до Криму для надання допомоги пораненим та хворим». [9, с. 100]. Вони не були медичними працівницями в прямому сенсі, скоріше громадськими наглядачками щодо забезпечення поранених «нормальним» доглядом та контролем. Як коментував сам видатний хірург: «...вони у Херсоні аптекаря, кажуть, застрелили. Справжні сестри милосердя – так і потрібно, одним шахраєм менше... Щоправда, аптекар сам застрелився...Сестри підняли справу, довели до слідства, і справи херсонського госпіталю, мабуть, були хороші, коли вже аптекар наважився себе на той світ відправити». [7, с. 84]. Утім, акцент, безперечно, робився саме на фемінних якостях: турботи, охайності, відповідальності.

У чому ж на початках був супротив військового керівництва? Претензії виявилися надто банальними, як до будь-якої ролі жінок у публічному просторі, що само по собі деконструвало патріархальні устої. Головнокомандуючий О.С. Меншиков запитував у М.І. Пирогова: «Чи буде користь від них? Щоб не зробити після ще 3-го сифілітичного відділення в госпіталі». Утім, Микола Іванович, хоч і обурився таким питанням, пильно все контролював і пізніше дружині в листі повідомляв: «...досі нічого не чути про любовні інтриги з офіцерами, але, як про це почали говорити, то я заборонив посилати сестер до юнкерів, тим більше, що між ними мало небезпечно поранених». [7, с. 2, 39]

Але, головною ознакою емансипації стало економічне питання. «Відразу після війни велика княгиня Олена Павлівна писала імператору: «...призначаю: 1) роздати вдовам та сестрам срібні медалі із зображенням мого імені, а начальниці їхній таку ж золоту медаль; 2) службу вдів у Криму рахувати вчетверо, щоб одержати певного статутами вдовиних будинків грошового їм нагородження; 3) начальниці вдів та сестер зробити пенсію по 300 руб. на рік з виділенням одноразово 1000 руб. Вдовам і сестрам видавати по 10 руб. за кожен місяць служіння їх у військових шпиталях». [9, с. 106] Подібна винагорода за ризик (більшість із них важко перехворіли, дехто навіть помер) була новаторством, яке мотивувало не тільки на подальшу благородну справу, а й на економічну самостійність. Хоча це все одно було далеким від гендерної рівності, оскільки медичним працівникам чоловічої статі були надані «права, даровані севастопольському гарнізону, тобто вважати щомісяця перебування в Севастополі за рік вислуги» [7, с. 56-57].

Утім, увесь комплекс цих подій призвів до загальної емансипації суспільства і жіночої, зокрема. Першою в 1861 р. питання про допуск жінок в університети поставила домашня вчителька Людмила Ожигіна, яка звернулася з клопотанням про вступ на медичний факультет Харківського університету. Дозвіл був даний, бо вже на межі 50 – 60-тих рр. XIX ст. жінки почали активно відвідувати університети в якості вільних

слухачок. Попит на вищу жіночу освіту виявився відчутним, а на медичну – особливо [2, с. 71-88]. Можливо, саме цей ажіотаж сполохав імперську владу: особам жіночої статі не лише не надали право вступати у навчальні заклади, а й позбавили можливості легалізувати європейські дипломи. Уся ця казуїстика з прямими/непрямими заборонами сумісного навчання, відкриттям/закриттям приватних та громадських вищих жіночих курсів (ВЖК), перемоги в результаті революції 1905 р. й трагічні наслідки реакції 1907 р., вплинули на долі декількох поколінь умотивованих жінок другої половини ХІХ – початку ХХ ст. [3, с. 36-39]. Під час усіх наступних війн держава дозволяла реалізовувати медичний потенціал виключно в ролі сестри-милосердя: як із нульовими навичками, так і маючи дипломи. Одна з багатьох слухачок приватного медичного факультету В.Г. Запорожець-Смирнова зазначала: «Віри в себе ніякої, що я буду робити далі буквально мучить – безумовно займу посаду сестри-милосердя до кінця днів своїх буду існувати...» [6, арк. 36].

Велика війна, при всій своїй трагічності, відкрила, нарешті, «вікно можливостей» для медицини. Звісно, певні тектонічні зсуви відбулись напередодні: жодна реакція не здатна остаточно нівелювати революційні досягнення. Лише в підросійській Україні у вересні 1907 р. в Києві відкрили медичний факультет при ВЖК, куди вступили 295 курсисток, які самі оплачували навчання, в 1910 р. в Харкові при ВЖК відкрили Жіночий медичний інститут, куди на перші три курси прийняті були 804 слухачки, у тому ж році подібні курси відкрилися в Одесі, а в 1912 р. в Києві вже відбувся перший випуск 69-ти «жінок-лікарів», 5 лютого 1914 р. – перший випуск 242-х з харківського закладу [4, с. 58-61, 63, 65]. Запідозрити російський уряд, як радянський у далекоглядності щодо гендерного дисбалансу через потенційну тривалість війни важко. Скоріше зміни спричинив демографічний вибух, розвиток ринкової економіки та самого суспільства, що призвело до збільшення чи точніше унормування попиту на медичні послуги. І така, як Х.П. Гордієва, хто в російсько-японську війну 1904-1905 рр. могли бути виключно сестрою-милосердя, а після неї все ж таки служити сестрою в Лебединській земській лікарні (Харківської губернії), завдяки цим трансформаціям отримала довгоочікуваний диплом, й з 1913 р. вже працювала інтерном (там же), а згодом в пункті видачі та продажу обеззараженого коров'ячого молока «Краплі молока» та шкільно-санітарним лікарем у гімназії [5].

Війна набирала нечуваних масштабів, Х.П.Гордієва «...рік служила ординатором лазарета..., потім рік у санітарному потязі № 177 В.З.С., потім в передовому санітарному загоні імені Воронезького Земства» [5]. Раптом з'ясувалося, що всіх існуючих обертів вищої медичної освіти недостатньо й 28 вересня 1916 р. в Катеринославі був заснований медичний відділ ВЖК [4, с. 66], що вже було нечуваним, оскільки апріорі такі заклади засновувалися виключно в «університетських містах», що було обумовлено наявністю професорських кадрів та лабораторій із відповідним персоналом.

Отже, таким чином, ми бачимо тернистий шлях умотивованих жінок, який стартував завдяки талановитому в багатьох сферах громадянського життя М.І.Пирогову, закріпився через революційні зрушення, і остаточно унормувався завдяки Великій війні 1914-1918 рр. Саме тому, в найбільших українських містах жінки, нарешті, отримали не лише доступ до медичної освіти, а й змогу її реалізувати.

Зобр.1. Х.П.Гордієва з пораненими 1915 р. ЦДАМЛМ Ф.208, Оп. 1. Спр. 882.

Зобр.2. Огляд поранених Х.П.Гордієвою 1915 р. ЦДАМЛМ Ф.208, Оп. 1. Спр. 882.

Зобр. 3. Х.П.Гордієва 1915 р. ЦДАМЛМ Ф.208, Оп. 1. Спр. 882.

Зобр. 4. Х.П.Гордієва 1916р. ЦДАМЛМ Ф.208, Оп. 1. Спр. 882.

Список використаних джерел та літератури

1. Власов П. В. Благотворительность и милосердие в России. Москва : Центрполиграф, 2001. 445 с.
2. Вороніна МС. Мешканки міст харківської губернії: гендерна дискримінація та динаміка змін (1861–1917 рр.): дис... канд. іст. наук. Харків, 2005. 200 с.
3. Вороніна М. С. Христина Петрівна Гордієва: жіночий шлях у медицині на межі ХІХ–ХХ ст. *Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи: Матеріали ІV міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 26 травня 2023 р.* Київ, 2023. С. 36-39.
4. Ганіткевич Я.В. Історія української медицини в датах та іменах. Львів, 2004. 356 с.
5. Гордієва Х.П. Автобіографія. 1921. ЦДАМЛМ (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України) Ф.208, Оп. 1. Спр. 814. Арк.1.
6. Листи Запорожець-Смирнової В.Р. до Гордієвої Х.П. ЦДАМЛМ Ф.208, Оп. 1. Спр. 858. Арк. 1-45.
7. Пирогов Н. И. Севастопольские письма и воспоминания. Москва : Издательство Академии наук СССР, 1950. 293 с.
8. Тітовська Ж. В. Особливості розвитку «сестринського руху» в Російській імперії під час Першої світової війни (1914-1918 рр.). *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Історія та географія.* 2014. Вип. 51. С. 103-109.
9. Цвелев Ю. В., Абашин В. Г., ШмидтА. А. К 200-летию со дня рождения Н. И. Пирогова. *Журнал акушерства и женских болезней.* 2010 том LIX. Вип. 2. С. 100-108.

Олександр Гадинко

Сторожинецька гімназія Сторожинецької міської ради
Чернівецького району Чернівецької області

Місто Сторожинець під час Першої світової війни у спогадах сучасників: 1914-й рік

Перша світова війна, яка розпочалася в 1914 р. і закінчилася в 1918 р. внесла чималі корективи в життя багатьох народів та країн/країв Європи. Загибло багато людей, постраждала значна кількість цивільних, зазнали руйнування службові та приватні будівлі, різні підприємства. Економічний та суспільно-політичний стан регіонів завжди перебував на межі розорення та руйнування. Суспільство втомилося від багатьох років війни, прагнуло миру та спокою, відновлення зруйнованого господарства та інших заходів. [1, с. 96-97; 2, с. 15-16, 3; с.142-143].

Як відомо, вперше військові підрозділи російської армії вступили у місто Сторожинець 12 вересня 1914 р. і перебували в ньому до 20 жовтня. Наступного разу їх війська зайняли місто в листопаді і перебували в ньому до лютого 1915 р. Третій прихід російських військ супроводжувався відомим «Брусилівським проривом» в червні 1916 р. і тривав до серпня 1917 р. 3 серпня 1917 р. Сторожинець знову опинився під скіпетром австро-угорської влади [5, с.11-12; 6, s.197-198]. Кожен з цих періодів характеризувався своєю особливістю перебування російських військ у краї, у тому числі у Сторожинці в 1914 р., про що відомо завдяки описовим фрагментам щоденника доктора Еміліана Слушанського «Буковина в російську добу у 1914 р.», невеликі епізоди з якого публікуються вперше та перекладені з німецької мови на українську [7, s.526]. Уривчасті події часів Першої світової війни (1914-1918 рр.) на території м.Сторожинець взагалі раніше не публікувалися. Відомі лише фрагментарні свідчення тих часів.

У своїй книзі «Suprimarea miscărilor Nationale din Bucovina» (Czernowitz 1923) відомий румунський історик Теодор Балан, який віддає шану «русинському русофільству»,

також повідомляє про сцени побратимства між румунами і російськими військовими часів Першої світової війни.

Особливо активну роль у цьому відіграв адвокат, доктор зі Сторожинця на Буковині Еміліан Слушанський (Слуцанський), щоденник якого за 1914 р. опублікував у Бухаресті румунською мовою Павел Суру під назвою «Bucovinain zilele rusilor» («Буковина в руські дні»). Документальне значення в цьому відношенні має переклад окремих фрагментів з нього, коли його започаткувала тодішня австрійська влада, про що свідчить його зберігання в будинковому, судовому та державному архівах у Відні.

Згідно з Т.Баланом, «Товариство Буковини» було засноване в Бухаресті в 1915 р., коли Румунія була ще нейтральною, і 22 червня обрала професора середньої школи Е.Паскана головою, а Е.Слушанського – секретарем «румунських біженців» з Буковини. За словами Т.Балана, учасники вимагали якнайшвидшого об'єднання Буковини з Румунією, після чого управа закликала всіх «біженців» приєднатися (на Буковині не було переслідувань національностей), щоб «виконати обов'язок крові за народ і Батьківщину» [7, s.526].

За словами Т.Балана, журналістська діяльність «біженців» була дуже плідною, Е.Слушанський майже щодня писав у газетах «Adevărul» («Правда»), «Dimineata» («Ранок»), «Neamul românesc» (Румунський народ), «Епока» (Epoque) і «Націонал» (The National) інформацію з Буковини і, звичайно, тільки ту, яка йому подобається.

У всіх своїх публікаціях, паралельно О. Геровському, Е.Слушанський, підтримуваний франкофільськими колами в Бухаресті, вимагав участі Румунії у війні на боці союзників. Однак не варто приховувати, що він теж наштотхнувся на опір, особливо з боку кіл, які вважали становище румунів на Буковині терпимим.

Русофільська позиція Е.Слушанського, як видно з його щоденника, і його симпатії до москвофільських старорусинів на Буковині не залишають жодного сумніву, що ці події, щонайменше через різні канали інспіровані Росією. Виходячи з його походження та імені, прізвище Е.Слушанського можна було б віднести до слов'ян, а не до румунів, хоча він піддався румунському націоналізму в Бухаресті. Нарешті він досяг свого: Буковина на 20 років стала румунською, а потім північна частина, де він був удома, стала радянською [7, s.527-528].

Румунсько-український кондомініум на Буковині, якого в 1917 р. прагнув румунський депутат Буковинського державного парламенту Аурел Ончул (1864-1921 рр.), який мав на меті забезпечити вплив Заходу в цій частині світу, був зруйнований Румунською національною партією Янку Флондора (1865-1924 рр.), який привів румунські війська в країну (на Буковину) в листопаді 1918 р. [4, с.57-59]. Тож вирішальні події пішли своєю чергою, і Е.Слушанський був у них сильно залучений.

У червні 1940 р., коли радянські війська вторглися в Бессарабію, північну Буковину та молдовський район Герца (останній мав важливе стратегічне значення під час Першої світової війни), король Кароль II (1893-1953 рр.), супротивник Гітлера, був змушений здійснити паломництво до Берліна і попросити допомоги Румунії. Союзники Румунії з Першої світової війни, яким вона завдячувала своєю національною цілісністю, не хотіли виставляти себе проти іншого союзника того часу, а саме царської, а потім більшовицької Росії.

Кожна велика подія суспільного інтересу має свого призначеного та непризначеного наставника. У таких випадках важливу роль відіграє також уява, яка схильна спотворювати факти настільки, що реальні події вже не упізнаються.

Окупація російською армією Буковини та відхід залишків австрійців були справою часу та періодичності. Угорська армія тоді стала темою багатьох публікацій, навколо яких було сказано багато неправди. Австрійська та угорська «офіційна» звітність, цінність якої вже неодноразово викривалася публічно, використала цілу систему неправди, яка мала на меті підвищити «славу» австрійської та угорської армії, та

зменшити могутність російської. Певна річ, кожна державна ідеологічна машина дбала про свої національні інтереси.

Е.Слушанський мав нагоду бути свідком російської окупації Буковини в 1914 р., а саме в Сторожинці, що за 20 км на південь від Чернівців, епізодично описав події того часу так як все було насправді і, можливо, суб'єктивно. Він залишив ці безцінні свідчення у своєму щоденнику на загальний розсуд суспільства, які були опубліковані вже після війни у 1923 р. в королівській Румунії. На сьогоднішній день ці свідчення мають суспільний та науковий інтерес, викликають дискусію та неабияке ставлення до подій минулого, які заслуговують на краще вивчення зі сторони істориків та дослідників та є предметом обговорень серед широкого загалу.

Список використаних джерел та літератури

1. Антошкіна Л. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу: монографія / Лідія Антошкіна, Олександр Гадинко, Гелена Красовська, Петро Сигеда, Олексій Сухомлинов. Донецьк: «Ноулідж», 2010. 237 с.
2. Гадинко О. Сторожинець: мандрівка крізь віки. Чернівці : Прут, 2013. 208 с.
3. Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918. Чернівці: Золоті литаври, 2003. 284 с.
4. Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. Чернівці: Золоті литаври, 2003. 80 с.
5. Гадинко О. Місто Сторожинець напередодні та в роки Першої світової війни (1914-1918рр.). *Актуальні проблеми сучасної науки та освіти: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Львів, 29-30 квітня 2024 року. Львів: Львівський науковий форум, 2024. С.9-15
6. Liebenwein D. Storozynez. Buchenland – Bukowina. Beschreibung und Erinnerungen. Darmstadt: 1983. 206 S.
7. Wagner R. Vom Moldauwappen zum Doppeladler: Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina. Augsburg: Hofmann-Verlag, 1991. 625 S.

Яна Головченко

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Образ ворога у Великій війні

Велика війна 1914–1918 рр. першою набула світового масштабу. Залучивши 38 держав, охопивши цілі континенти, вона започаткувала низку змін у світовій історії: старі імперії розпались, а на їх руїнах виникли національні держави, змінилися міжнародні відносини, впливу зазнала і культура. У ході війни ворогуючі сторони розділилися на дві коаліції: Антанту та Центральні держави. Одним із важливих аспектів цього глобального конфлікту був і залишається образ ворога, сформований країнами-учасниками війни. Військова пропаганда мала неабиякий вплив на моральний дух армій.

Окрім військового фронту, велику роль, навіть ще до початку війни, грала війна ідеологічна: психологічна обробка населення, вироблення у суспільства певного образу ворога за допомогою думок про неминучість війни, загрози національним інтересам, маніпуляцій національними почуттями та традиціями. Перша світова війна стала поворотним пунктом у розвитку теорії і практики пропаганди, оскільки саме в цей період інформаційно-психологічний вплив набув значення одного з головних засобів боротьби з противником [4, с. 49]. Для багатьох людей думка про підпорядкування чужій ідеології та соціальній системі є більш нестерпною, ніж сама смерть, що є основною причиною ескалації війн. Таким чином, люди поділяють з усіма соціальними тваринами схильність до страху і недовіри до членів груп, відмінних від їхньої власної. Коли дві групи змагаються за одну і ту ж мету, ця недовіра часто швидко переростає у взаємне сприйняття один одного як ворогів [1, с. 52].

Стереотипні образи противника, сформовані перед війною або на самому її початку, зазнали істотних змін під час прямого зіткнення з ворогом. Це підкреслювали ще воєнні теоретики того часу, які, до того ж, майже одноставно визнали за пропагандою право стояти в одному ряду з іншими складовими воєнного мистецтва. Одним із прийомів маніпулювання суспільною свідомістю було висвітлення ворога як загрози, агресора з руйнівними намірами. При цьому дуже часто прослідковується тенденція до дзеркального відображення, тобто кожна сторона приписує собі ті самі чесноти, а ворогу – ті самі вади. По обидва боки конфлікту Антанти–Четверного союзу можна знайти образи, які багато в чому збігаються: у кожному випадку «ми» – надійні, миролюбні, чесні та гуманні, а «вони» – підступні, войовничі та жорстокі [1, с. 53].

Застосування конструкту свій-чужий, «ми» (добро) і «вони» (зло) найчастіше демонструє ідеї ворога як ганебні та корисливі, ті, що порушують усі принципи моральності, натомість власні ідеї як благородні, правильні та справедливі. Інша культура визнається неприйнятною, применшеною до примітивної і навіть варварської. Так до початку світового конфлікту німецька культура розцінювалася як зразок для наслідування з високим рівнем розвитку, а під час війни – як рудимент булого варварства та загроза цивілізованому світу [3, с. 76].

Говорячи про образ ворога, основними джерелами ідеологічного впливу були: періодична преса, фронтові газети, листівки, також ближче до закінчення війни масово почали використовувати кінематограф, воєнні стрічки. Широкої популярності набули й карикатури – яскраві образи, наповнені перебільшеними, надприродними зображеннями ворога. Нерідко в них використані образи чудовиськ, демонів і небезпечних тварин. Листівки з такими зображеннями легко запам'ятати, особливо солдатам, що перебувають на фронті й не мають доступу до новин та для яких не вистачає розуміння про те, ким є їхній ворог і за що вони воюють. Карикатура ж дає просту відповідь на ці питання, не залишаючи простору для інших думок.

У німецькій пропаганді Габсбурзька монархія розглядалася як вища «опора цивілізації», чю «честь» потрібно захищати від «варварського Сходу», представленого сербами та росіянами [6, с. 116]. Для російської імперії ж, головним антагоністом була Німеччина. Німецька преса визначала головною причиною війни заздрість інших держав, бажання зашкодити їй стати наймогутнішою державою. Водночас країни Антанти в газетах покладають відповідальність за розв'язання війни на Німеччину з її «одвічною агресивністю», націленою на миролюбних сусідів. Особливої демонізації набуває образ німецького кайзера Вільгельма II. На французьких карикатурах він зображується як слуга диявола, вбивця дітей і, беззаперечно, тиран та завойовник.

Карикатури представляють яскраві зображення ворогів. Частими є національні символи, що піддавалися висміюванню. Росію уособлював ведмідь, самих росіян німецькомовні видання зображували як постійно п'яних дикунів, Австро-Угорщину представляли як двоголового орла, Францію – ненажерливим Людовиком XIV, Англію втілював образ Джона Булля. Поширені образи міцно закарбувалися у свідомості ворогуючих сторін і зберігали свою сталість на асоціативному рівні навіть після завершення війни [6, с. 121].

Демонізація ворога, особливо лідера нації мала спровокувати масову ненависть до всього державного керівництва. Створення стереотипного образу ворога було набагато легше подавати через кількох злих лідерів, ніж весь народ. Така думка може створити хибну надію, що якби люди якимось чином змогли позбутися лише кількох злих лідерів, то проблема була б вирішена. Насправді проблема набагато складніша. До того ж, неважливо, хто є винуватцем чи це лідери, чи люди, які піддаються впливу образів ворога, вплив на сприйняття, почуття і поведінку в обох випадках подібні, і різниця між ними здебільшого несуттєва і не має значення [1, с. 56]. Пропаганда Першої світової війни апелювала перш за все до емоцій людей: важливою була не реальна аргументація, а яскравість образів.

Зображення ворога не єдиний елемент пропаганди Великої війни. У країнах Антанти увагу привертали до злочинів, скоєних ворогом, систематичних порушень законів війни. При цьому власні воєнні злочини або заперечувалися, або оголошувалися актом відплати за аналогічні дії ворога. Так, тортури, знущання і вбивства полонених німецька сторона намагалася виправдати жорстокістю самих полонених солдат щодо мирних жителів на окупованих російською армією територіях, а розправи над громадянським населенням у Франції і Бельгії – масовим партизанським рухом у цих країнах. Французи, у свою чергу, піднімали питання про необхідність відповідного застосування отруйних газів проти німецьких військ, використанні розривних куль та іншого забороненої зброї за принципом «око за око, зуб за зуб» [2, с. 35].

Водночас були й загальні аргументи до яких апелювали усі країни-члени Антанти, як то миролюбство власної держави, вина супротивної сторони, справедливі й несправедливі цілі сторін у війні, зажерливість та злочинність противника, безсумнівність у власній перемозі, пояснення поразок своїх військ як тимчасових, укріплення зв'язків із союзниками та підтримка дружніх стосунків із нейтральними державами тощо [4, с. 51].

Отже, Перша світова війна продемонструвала велику роль пропаганди у збройній боротьбі. Водночас вона також показала, що далеко не завжди пропаганда досягає своїх прогнозованих результатів. Образ ворога не є монолітним, з'явився новий вимір, в якому популярні журнали та інші графічні засоби масової інформації зображували ворога не просто як військову загрозу, а як загрозу майбутньому європейської цивілізації. Солдати на фронті, навпаки, зіткнулися з реальністю, яка не мала нічого спільного з вигадками пропаганди [1, с. 58].

Вивчення історії пропаганди, суспільних настроїв, формування «образів ворога» та інших складових комунікаційного простору війни є цінним не лише для отримання нових знань, а й для більш повного розуміння воєнної історії.

Список використаних джерел та літератури

1. Глібіщук М. «Цивілізація проти варварства»: пропаганда на східному фронті періоду Першої світової війни. *Актуальні питання гуманітарних наук: історія*. 2022. Т. 1. № 57. С. 50–58.
2. Котова С. «Війна маніфестів» і формування «образу ворога» у Великій Британії, Німеччині та Росії на початку першої світової війни (1914-1918). *The scientific heritage*. 2020. № 45. С. 34–39.
3. Куцик Р., Безпалько Б. «Демонізація» ворога як прийом російської імперської пропаганди в роки Першої світової війни. *Київські історичні студії*. 2020. Т. 1. № 10. С.75–82.
4. Куцька О., Луцьков А. Воєнна пропаганда країн Антанти в роки Першої світової війни. *Перша світова війна: історія та уроки. 1914 – 1918 рр.* : Матеріали Міжнар. наук. військово-іст. конф., м. Київ, 4 верес. 2024 р.
5. Маєвський О. Формування візуальних образів напередодні та у роки Першої світової війни. *Краєзнавство*. 2018. № 4. С. 4–15.
6. Мосієнко О. «Азіатський ворог»: образ російської імперії в Австро-угорській пропаганді першої світової війни. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2023. № 13. С. 109–132.

**Цензурування львівської преси у час російської окупації
(вересень 1914 – червень 1915 рр.)**

З початком Першої світової війни (далі – ПСВ) західноукраїнські землі стали ареною протистояння російської та австро-угорської армії. З вересня 1914 р. росіянам вдалось захопити головне місто краю Львів. Крім заходів направлених на налагодження правопорядку у щойно окупованому місті, росіяни почали цензурувати матеріали місцевої преси. Німецькомовні та україномовні газети були змушені припинити випуск друкованих матеріалів через те, що російська адміністрація вважала їх ворожими.

Тема цензурування преси Львова під час російської окупації не була предметом спеціальних досліджень в українській історіографії. Дослідник Іван Патер наводить приклади цензури галицьких москвофільських видань під час ПСВ у I томі монографії «Історія державної служби в Україні» [6, с. 379-401]. Дослідниця Оксана Винник у статті присвяченій чуткам під час окупації Львова зазначала, що попри російську цензуру деякі львів'яни мали змогу читати навіть віденську пресу, що опинялась у місті за 5-6 днів після публікації [4, с. 163-176].

Від початку захоплення Львова у місті виходили лише польськомовні газети: «Kurjer Lwowski», «Gazeta Wieczorna», «Słowo Polskie», «Wiek Nowy», «Dziennik Polski», «Gazeta Codzienna». Відновив свою роботу часопис москвофілів «Прикарпатская Русь». Випуск української газети «Діло» було припинено. Від початку жовтня 1914 р. у Львові росіяни почали видавати власну газету «Львовское Военное Слово», її редактором був капітан Н. Наркевич; у березні 1915 р. газета змінила назву на «Львовській вѣстникъ» [2, с. 120, 122, 135].

Початково цензурування матеріалів здійснювалось трьома російськими офіцерами, одним російським та одним місцевим чиновниками. Вони перебували у підпорядкуванні Штабу генерал-губернатора Галичини (м. Львів, вул. Чарнецького 16; сучасна адреса: вул. Володимира Винниченка). Пізніше штат цензурувальників було збільшено до 15 осіб, поділених на дві групи: перша контролювала випуск газет та журналів у Львові, а друга слідувала за поштою та телеграмами, що відправлялися зі Львова. Ними командував старший ад'ютант при штабі генерал-губернатора підполковник Сухіно. Штат цензорів за час окупації міста отримав 7557 рублів (1914 р. – 1362 руб.; 1915 р. – 6195 руб.). У такому форматі цензура проіснувала до звільнення міста у червні 1915 р. [5, с. 53, 56, 98].

Цензура львівських періодичних видань, кінематографу, книг, театральних постанов регламентувалась обов'язковою постановою генерал-губернатора Георгія Бобринського від 19 вересня (2 жовтня) 1914 р.: цензурувалась інформація щодо бойових дій, заборонялось обговорювати дії російського уряду та командування. Друковані видання мали вказувати контактні дані своїх власників та друкарень. (Зобр. 1) Книжковим магазинам, кіоскам, бібліотекам заборонялось реалізовувати книги та журнали російською мовою та на «малоросійському наріччі», якщо вони не були видані на теренах Російської Імперії [1, с. 27].

Театральні вистави, що не пройшли російську цензуру були заборонені. Для організації публічних лекцій/концертів слід було отримати дозвіл від місцевої влади. Показ кінофільмів дозволявся після цензурування стрічки. Порушники постанови карались ув'язненням на три місяці або штрафу у розмірі до трьох тисяч рублів. Від цензури звільнялись візитні картки, канцелярські бланки, книги з торговою продукцією [1, с. 27]. Особа, що бажала здійснювати продаж газет мала отримати на дозвіл від градоначальства. Дозволи видавались на термін до одного року; дозвіл мав пред'являтися на першу ж вимогу поліціантів. Дозволявся продаж лише цензурованих видань. Матеріали для цензури доставлялись у штаб зранку та ввечері [5, с. 98].

Цензури зазнала газета «Прикарпатская Русь». Місцеві русофіли намагались отримати більше влади у краї. Це не подобалось окупаційній адміністрації. З таких інтриг москвофілів глузували самі росіяни. Наприклад, редактор газети «Львовское Военное Слово» капітан Н. Наркевич називав їх «дезертирами свого народу» і «невеличкою крикливою горсткою рутенської олігархії». Пік тертя між москвофілами та російською адміністрацією настав у січні 1915 р., коли «Прикарпатської Русі» заборонили друкувати вступні (передові) статті, різні матеріали й дописи своїх кореспондентів, а дозволялося друкувати тільки телеграми, хроніку і фактичні витяги з російської імперської преси (Зобр. 2). «Потепління» стосунків настало у лютому 1915 р., коли австрійцям вдалось на недовгий час заволодіти містом Станіславів [1, с. 389].

Щодо впливу цензури на газетні польськокомвні матеріали, анонімний свідок окупації Львова писав наступне: «Хто вміє добре читати газету [...] може прочитати щось між рядків, а іноді в статті, на перший погляд байдужій або навіть симпатизуючій росіянам, можна натрапити на кілька рядків, які розкривають справжню правду і передають істинну суть». Редакція газети «Słowo Polskie» відзначалась великим лоялізмом до росіян. Анонім вказував, що їхні статті відзначались ненавистю до німців та євреїв; газета «забула» про столітнє ярмо польського народу під гнітом Романових: Сибір, каторги, повстання, «культуру російської нагайки». Російська преса акцентувала свою увагу на тому, що війна ведеться «за культуру, проти німецького варварства» [3, с. 16].

Якщо у місто потрапляли номери французьких, німецьких чи англійських газет, то вони могли декілька тижнів передаватись з рук у руки. Для їх перегляду й читання збирались цілі імпровізовані клуби. Інколи читачі таких газет ставали джерелами неправдивої інформації – містом певний час ходила оповідка, що німці захопили Париж і наклали на місто величезну контрибуцію [4, с. 171].

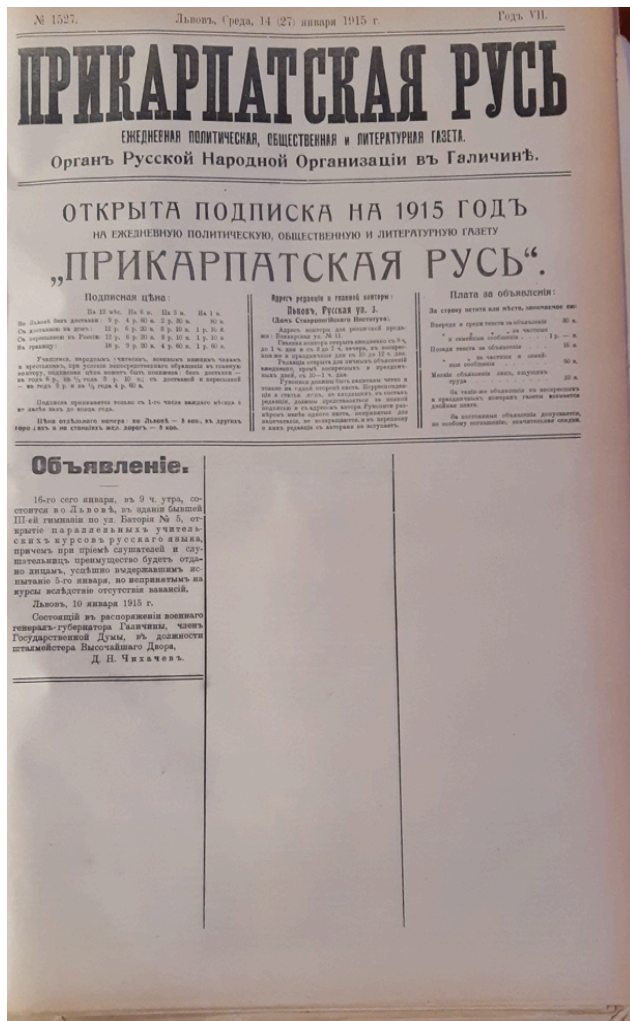
Отже, протягом російської окупації цензуровані польськокомвні газети залишились головним засобом, через котрий містяни Львова могли дізнаватись про події у світі. Закордонні газети, що контрабандним шляхом потрапляли до Львова часто були джерелом неперевіреної інформації. Містяни Львова були змушені критично ставитись до цензурованої інформації у газетних публікаціях.

Wydawca: Spółka wydawnicza „Kurjera Lwowskiego“, Spółka z ogr. odp.
Papier z kraj. fabryki Braci Kolischer w. Czerlanach.

Dozwolono przez swojęną cenzurę.

Redaktor odpowiedzialny: Edward Juszcak.
Z „Drukarni Polskiej“, Lwów, Chorążczyzna 31.

Зобр. 1. Відомості про друкарню та редактора, що публікувались у кожному періодичному виданню. З газети «Kurjer Lwowski», 12 (25) września 1914 р., №398. Заслуговує уваги напис: «Дозволено військовою цензурою»

Зобр. 2. Приклад російської цензури. Випуск газети «Прикарпатская Русь» 14 (27) января 1915 р., №1527.

Список використаних джерел та літератури

1. Altenberg H., Seyfert E., Wende E. Odezwy i rozporządzenia z czasów okupacji rosyjskiej Lwowa 1914–1915. Lwów : Księgarnia Polska (B. Połonieckiego), 1916. 51 p.
2. Janusz B. 293 dni rządów rosyjskich we Lwowie (3. IX. 1914 – 22. VI. 1915). Lwów : Księgarnia Polska (B. Połonieckiego), 1915. 262 p.
3. Lwów po inwazji rosyjskiej, wrzesień-grudzień 1914. Opowiadanie naoczego świadka. Wien : nakładem Z. Machnowskiego, 1915. 35 p.
4. Винник О. Чутки під час російської окупації Львова 1914–1915 років. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2009. № 44. С. 163-176
5. Отчетъ дѣятельности штаба временнаго военнаго генераль-губернатора Галиціи въ періодъ времени съ 29 августа 1914 года по 1 іюля 1915 года. Київ : Типографія штаба Київск. воен. окр., 1916. 109 с.
6. Патер І. Г. Статус окупованих територій Галичини і Буковини в 1914–1917 рр. *Історія державної служби в Україні: у 5 т. / редкол.: Т. В. Мотренко та ін.* Київ : Ніка-Центр, 2009. Т. 1. С. 379–409.

Бруд і сміття в прифронтових містах Волинської губернії у роки Великої війни

Перша світова або Велика війна вкрай негативно впливало на санітарний стан міст, зокрема тих, що були особливо близько до фронту. Бруд та сміття у широкому розумінні сприяли поширенню епідемічних захворювань. У зв'язку з цим, військова та міська влада намагалася різним чином боротися з цими проблемами. Однак зростання антисанітарії було типовим явищем, в тому числі не тільки для Східного, але й Західного фронту [13, р. 17–18].

До головних факторів війни, що суттєво визначали проблеми прифронтових міст у цьому контексті, можна віднести: руйнування через військові дії, збільшення кількості сміття та відходів через присутність великої кількості біженців, солдатів і офіцерів, ефективність діяльності міської та військової влади щодо забезпечення чистоти у містах тощо. За період війни такі повітові центри, як Володимир, Ковель, Луцьк, Рівне і Дубно, а також низка містечок у цих повітах були під впливом згаданих військових факторів.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. впроваджувалося багато проєктів у містах Європи, як то водопостачання, каналізаційні та транспортні системи, освітлення тощо. Проте це потребувало значних коштів, чого не могло забезпечити багато міст України. Лише напередодні і в роки Великої війни у повітових центрах Волинської губернії з'явилися артезіанські колодязі [9, арк.5–5зв.; 6, арк.138зв.; 4, арк.128–128зв.], проте значна частина населення і надалі використовувала річкову воду для пиття [4, арк.73–74зв.].

Основну частину обов'язків щодо забезпечення чистоти було покладено на власників будинків. Саме вони повинні були прибирати на прилеглих ділянках вулиці. Проте контроль за цим здійснювався несистемно. Більше того, часто вулиці на периферії повітових центрів, не кажучи вже про містечка, не були вимощені. Велика кількість калюж на проїжджій частині, де зосереджувався бруд і сміття, було типовим явищем, навіть у центрі міст.

Велика війна вкрай негативно вплинула на збереженість житлових будинків та інфраструктури. Військові дії кілька разів прокочувалася через міста Західної Волині. У 1915 р. міста Володимир, Ковель, Луцьк і Дубно були захоплені австро-угорськими та німецькими військами, а в 1916 р. Луцьк і Дубно були повернуті російською армією. При цьому деякі міста зазнали суттєвих руйнувань (наприклад, Дубно [8, арк.9]). Руйнування призводило до зменшення кількості жител, що зумовило надмірну концентрацію населення.

Тотальна війна потребувала величезної чисельності армій, що вимагали відповідних фінансових витрат. Це викликало суттєве скорочення видатків на міські комунальні проєкти. З часом підтримувати чистоту ставало усе складніше, а ресурсів у міській влади – менше. Окрім інших проблем, міські управи стикалися з нестачею дезінфікуючих засобів, зокрема хлорного вапна і гасу (керосину) [6, арк.321].

Вкрай загострювалося санітарну ситуацію наявність великої кількості біженців у містах Волинської губернії. Волинські міста були для них переважно пунктами, через які вони проходили далі на схід. В окремі періоди 1914–1915 рр. кожного дня через Рівне проходило до 30 тис. біженців [12, с.21]. Умови, в яких проживали біженці, робили такі місця осередками антисанітарії [2, с. 421–422]. Звісно, ці проблеми намагалися вирішити, зокрема зобов'язали біженців відвідувати лазні, а їх одяг дезінфікували [10, арк.83]. Однак восени 1917 р. фінансове забезпечення навіть тієї невеликої допомоги біженцям, яка включала харчування, надання одягу та медичну допомогу, припинилося через більшовицький переворот [11, арк.107зв.].

Від самого початку війни військово командування, що перебрало на себе більше повноважень в усіх сферах управління у прифронтових регіонах, звернуло особливу

увагу на санітарний стан міст. В серпні 1914 р. приватні домогосподарства та державні установи зобов'язали дотримуватися певних санітарних умов: заборону розповсюдження сміття та нечистот на вулиці, джерела, канави і річки, встановлення ящиків чи ям для нечистот у кожному господарстві [1, с. 173]. Міські управи поширили термінову вимогу провести чистку та дезінфекцію у дворах будинків вигрібних ям та туалетів, а також організували прибирання на головних майданах та вулицях міст. Були сформовані санітарно-виконавчі комісії. Однак основний тягар прибирання за публічним простором було покладено на мешканців найближчих будинків [6, арк.318, 346–346зв., 348].

Подібним чином австрійська влада, яка окупувала Західну Волинь у 1915 р., боролася з антисанітарією. Низка заходів, хоч і не були популярними, усе ж ефективно впливали на ситуацію. Окрім іншого, вони включали жорсткіші покарання за недотримання санітарних норм [1, с. 174; 2, с. 104–106]. Проте дезорганізація державних структур та падіння авторитету влади, що швидко відбувалося у роки війни, загострило проблеми фінансування та забезпечення чистоти [5, арк.7].

Головним засобом вивезення сміття були асенізаційні обози. По суті це були вози, запряжені кіньми, на яких розміщували великі бочки для перевезення сміття. Вони могли включати пневматичні насоси та засоби для дезінфекції. Напередодні війни волинські міста, за винятком Житомира, ще не мали налагоджених систем асенізаційних обозів. Сміття вивозилося возами без дезінфекції або ж залишалося на місцях у вигрібних ямах. Під час війни проблема вивозу сміття суттєво загострилася у прифронтових містах. Під час перебування у Рівному члена імператорської сім'ї в кінці 1914 р. він відмітив потребу вирішення цієї проблеми. Це спонукало міську думу шукати кредит на 19,8 тис. рублів для облаштування асенізаційного обозу [5, арк.65–66зв.]. Таке питання постало у Дубно в березні 1915 р. [7, арк.222зв.] та Луцьку, де був закуплений пневматичний насос для асенізаційного обозу у 1916 р. [3, арк.10–14]. Тим не менше, в умовах масового падіння коней, присутності великої кількості солдатів та біженців і слабкої влади взимку 1917–1918 рр. асенізаційний обоз не міг справитися з навантаженням. Міські органи влади не мали в цей час коштів для фінансування такої роботи, тому змушені були позичати кошти у приватних осіб [4, арк.49–49зв.].

Загалом, проблеми збільшення бруду та ефективності вивезення сміття у прифронтових містах накопичувалися та зростали у роки Великої війни. Вони були пов'язані зі збільшенням чисельності тимчасового та постійного населення, дезорганізації та падіння авторитету владних структур на місцях, скорочення можливостей міських органів влади тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Герасимов Т. Санітарні проблеми міст Волинської губернії в 1914–1917 рр. *Гуржіївські історичні читання*. 2015. Вип. 10. С. 172–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2015_10_63 (дата звернення: 16.10.2024)
2. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: У двох книгах. Книга 2: Мовою документів і свідчень / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова), Г.В. Боряк та ін.; відп. ред. О.П. Реєнт; авт. кол.: Ю.В. Берестень та ін. К.: Видавництво «Кліо», 2015. 800 с.
3. ДАВО, ф. 3. Луцька міська управа, 1848–1920 рр. Оп. 1. Спр. 1582. Переписка з волинським губернатором про облаштування в місті Луцьк асенізаційного обозу, 1916 р., 21 арк.
4. ДАВО, ф. 3. Луцька міська управа, 1848–1920 рр. Оп. 1. Спр. 1648. Переписка з начальником Луцької повітової міліції про санітарну очистку м. Луцьк. Оголошення про організацію санітарно-очищувального транспорту і обов'язкові постанови міської думи про дотримання санітарних правил, 1917–1919 рр., 100 арк.
5. ДАРО, ф. 165. Рівненська міська управа, 1874-1918 рр., оп. 1, спр. 28. Журнали чергових зібрань Рівненської міської думи, 1915 р., 160 арк.

6. ДАРО, ф. 359. Дубенське міське спрощене громадське управління, 1894–1895 рр., 1900–1916 рр., оп. 1, спр. 12. Журнали зборів міських уповноважених за 1914 р., 542 арк.
7. ДАРО, ф. 359. Дубенське міське спрощене громадське управління, 1894–1895 рр., 1900–1916 рр., оп. 1, спр. 13. Журнали Дубенських зборів міських уповноважених за 1915 р., 272 арк.
8. ДАРО, ф. 359. Дубенське міське спрощене громадське управління, 1894–1895 рр., 1900–1916 рр., оп. 1, спр. 14. Журнали Дубенського зібрання міських уповноважених за 1916 р., 202 арк.
9. ДАРО, ф. 616. Рівненська міська дума, 1912–1915 рр., оп. 1, спр. 2. Журнал надзвичайних зборів про розгляд головного прибутково-видаткового кошторису міста Рівне на 1915 р., 1914–1915 рр., 15 арк.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 930. Волинський губернський комітет Всерос. зем. союзу, м. Житомир, 1915–1918 рр., оп. 1, спр. 2. Переписка із земськими комітетами про забезпечення одягом та їжею біженців, 1915 р., 129 арк.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 930. Волинський губернський комітет Всерос. зем. союзу, м. Житомир, 1915–1918 рр., оп. 1, спр. 15. Циркуляри комітета, 1917 р., 100 арк.
12. Korzeniowski M., Mądzik M., Tarasiuk D. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. 238 s.
13. Ward C. Living on the western front: annals and stories, 1914–1919. London : Bloomsbury Publishing Plc, 2013. 296 p.

Марія Жовнодій

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Трансформація психіки людини у стані війни: досвід Першої світової

Перша світова війна створила нові умови, в яких звичні життєві орієнтири втрачали своє значення, а моральні норми руйнувалися, війна змінювала долі, звички, характер людей і змінювала самих людей. Розгляд Першої світової війни через призму психології є ключовим аспектом у вивченні впливу війни на людину. Вона була потужним тригером функціональних розладів із неврологічними та психіатричними симптомами [3]. Первинність такого підходу, полягає у здатності виявити через призму психологічних процесів, формування нової суспільної свідомості, чинників які впливали на колективний досвід і, зрештою народження нових суспільних цінностей та орієнтирів.

Австрійський психолог і психоаналітик Зигмунд Фройд сам відчув на собі жахи Першої світової війни. Зокрема участь у ній власного сина у спонукали його до глибокого аналізу цього феномену. Досліджуючи витоки війни, Фройд говорить про те, що її основою є прояв одного з первинних деструктивних людських інстинктів (Id), а саме інстинкту до самознищення. Війна знаходить канал для вивільнення інстинктів, тому вона природно проривається і розширюється в підсвідомому бажанні людей [2]. Те ж саме відбувається і в тваринному світі, де в стані цього інстинкту, людина не може претендувати на виняток.

Відповідно, коли ціла нація покликана вступити у війну, основою цього заклику є цілий спектр людських мотивів: високі й низькі, деякі відкрито визнані, інші замовчувані, а жага агресії та руйнування, безумовно є включена в цей процес та є його основою. Незліченні жорстокості Першої світової війни підтверджують її

поширеність і силу. Таким чином саме війна змушує зло в серцях людей знаходити «розумний» вихід, посилює зло в житті, спонукає людей чинити вбивства і породжує трагедію війни [1]. А основою цього стану є первинні інстинкти, які зводять нанівець весь еволюційний шлях людини.

Відштовхуючись від цих передумов можна визначити стан індивіда у ситуації війни. Психічні зміни, які супроводжують людину в цьому стані, перш за все пов'язані з переорієнтацією на задоволення набору первинних примітивних інстинктів, зокрема прагнення до фізичної безпеки, їжі, води, сну та інших умов для підтримки життя. В такому стані людина позбавлена організації, вона не знає ні логіки, ні розуму, вона лише таїть в собі гостро конфліктуючі імпульси [4].

Всі вище перераховані зміни перетворюють людину на істоту, яка керується лише короткочасними емоційними спалахами та агресією. В цьому контексті, варто згадати мемуари учасників війни.

Аналізуючи колективну свідомість у стані війни, варто зазначити, що її трансформація пов'язана перш за все з уніфікацією та примітизацією, оскільки в критичних умовах зникають індивідуальні особливості, і люди починають діяти як єдиний організм. Таке психологічне «об'єднання» веде до загального загострення колективних емоцій, де домінують страх, агресія і прагнення вижити. Зигмунд Фройд зазначав, що в подібних умовах група людей стає більш схильною до наслідування, навіть якщо це призводить до руйнівних наслідків. Це об'єднання за принципом базових інстинктів формує своєрідну «масову психіку», де колектив піддається впливу примітивних інстинктів, які в свою чергу виливаються в такі стани, як агресія та жорстокість, підкріплених взаємним страхом і загальною небезпекою.

Список використаних джерел та літератури

1. Cui D. An Analysis of Freud's View of War, Northeast Normal University, Changchun 2023. URL: <https://www.atlantis-press.com/article/125991008.pdf> (дата звернення: 31.10.2024)
2. UNESCO Why war? A letter from Freud to Einstein, 2019. URL: <https://courier.unesco.org/en/articles/why-war-letter-freud-einstein> (дата звернення: 31.10.2024)
3. Nation library of Medicine The neurological manifestations of trauma: lessons from World War I, 2011. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3320707/> (дата звернення: 30.10.2024)
4. Id in psychology. Britannica. 2024. URL: <https://www.britannica.com/science/id-psychology> (дата звернення: 31.10.2024)

Тетяна Мінаєва

Чернівецький обласний краєзнавчий музей

Андрій Мінаєв

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

**Роман Смаль-Стоцький: робота з полоненими українцями
у роки Великої війни 1914–1918 рр.**

Одним з мільйонів людей, чиє буття докорінно перевернула Перша світова війна, змушуючи повністю змінити стиль життя, професійну діяльність та звички, був уродженець Буковини, знаний філолог та громадсько-політичний діяч Роман Смаль-Стоцький. В 1914 р. Р. Смаль-Стоцький закінчив з відзнакою Мюнхенський університет і саме там його застав початок Великої війни [9, с. 12]. Він прийняв рішення повернутися до Чернівців, але, діставшись дому наприкінці 1914 р., побачив лише пограбований російськими військовиками батьківський маєток, а самі батьки покинули Буковину. Роман пішов на військову службу до австро-угорської армії і взимку 1914 р. разом із 41-м полком відступив з Чернівців. Коли полк було направлено до Штирії для переформування, при проходженні медичної комісії в Р. Смаль-Стоцького виявили порок серця (*der Herzfehler*) і його було звільнено від подальшої військової служби. Зустріч у Відні з другом родини В. Сімовичем фактично визначила подальшу діяльність Романа на наступні роки, долучивши до роботи активних діячів Союзу визволення України (СВУ) з полоненими українцями в таборах на теренах Німеччини [11, с. 45].

У Центральних держав (Австро-Угорщини та Німеччини) впродовж війни опинилося близько 2,5 млн. полонених військовослужбовців російської армії [див. докл.: 5], серед яких орієнтовно п'яту частину складали етнічні українці [8]. На теренах Австро-Угорщини наприкінці 1914 р. табір Фрайштадт було визначено як базовий для перебування полонених українців [3, с. 260–265], а впродовж 1915 р. на теренах Німеччини було виокремлено ще три табори для українців – Раштат, Вецляр та Зальцведель [див. докл.: 10, с. 228–233]. СВУ для проведення культурно-освітньої та національно-виховної роботи серед полонених були створені т.зв. «Просвітні відділи». Зусиллями останніх у таборах з часом почали функціонувати навчальні курси для неписьменних та освітні гуртки для тих, хто вже мав хоча б початкову освіту, створювалися різні гуртки національного спрямування, бібліотеки, драматичні товариства, хори, кооперативи (спільні каси взаємодопомоги), видавничі секції і т. ін. [7, с. 278].

Саме у цю роботу і занурився Роман Смаль-Стоцький. Він почергово працював в Раштаті, Вецлярі та Зальцведелі. У Раштаті він проводив публічні заняття з української літератури та граматики: з травня по серпень 1915 р. прочитав три лекції по шевченкових творах [13, с. 408], а в період з лютого по грудень 1916 р. – кілька лекцій з «Введення в історію української літератури найновішої доби» та «Науки української граматики» [13, с. 418]. У 1916 р. його призначено головою «Просвітнього Відділу» в таборі полонених у Вецлярі, де ним також було розвинуто жваву культурно-освітню діяльність [9, с. 13]. Пізніше у Зальцведелі він активно і плідно співпрацював із українським мовознавцем, істориком, журналістом, редактором, громадським діячем Зеноном Кузелею [11, с. 46].

В 1917 р. Р. Смаль-Стоцького було обрано делегатом від німецьких таборів до берлінської Централі (одного з керівних органів) СВУ [11, с. 49]. Також коли в травні – серпні 1918 р. на трьох міжтаборових конференціях було вирішено заснувати Комітет культурної помочі українцям у Німеччині, до складу останнього увійшов і Роман [1, с. 1-2]. На цей Комітет покладалося завдання ведення подальшої роботи аж до повної ліквідації табірної життєвої ситуації. Створення Комітету обумовлювалося тим, що 1 липня 1918 р. Союз визволення України саморозпустився у зв'язку з досягненням його головної мети – державної самостійності України. Одночасно мали бути ліквідовані всі табірні

організації полонених, які були пов'язані з СВУ, а їх функції мали перебрати на себе спеціальні ліквідаційні комітети [6, с. 79–80].

Перебуваючи в Берліні, Р. Смаль-Стоцький, крім іншого, виконував й роль перекладача. Так, коли в лютому 1918 р. до німецького Військового Міністерства було викликано генерала В. Зелінського (очолював українську старшинську громаду у таборі ГанOVER-Мюнден і отримав доручення провести підготовку та вишкіл військових підрозділів з числа полонених українців у Раштаті, Вецлярі та Зальцведелі), Р. Смаль-Стоцький виступав перекладачем між генералом та представниками німецького Генерального Штабу. Сам Зелінський дуже тепло згадував зустріч із Романом Смаль-Стоцьким [див. докл.: 4, с. 27–31].

Увійшовши до складу спочатку посольства ЗУНР, а потім єдиного українського посольства при німецькому уряді в Берліні, Р. Смаль-Стоцький, серед низки дипломатичних завдань українського уряду, займався, в тому числі, й питанням репатріації колишніх українських бранців [2, с. 289]. Наприклад, 27 січня 1921 р. Роман разом із головою Закордонного бюро Українського Червоного Хреста Б. Матюшенком відвідали МЗС Німеччини, де висловили рішучий протест проти депортації українців до більшовицької Росії, чим врятували від висилки до Росії близько 1000 полонених та інтернованих українців [12, с. 166]. Після закриття посольства УНР у 1923 р., Р. Смаль-Стоцький переїхав до Праги, де працював в Українському Вільному Університеті (УВУ) [2, с. 289]. На Буковину він вже не повернувся, але продовжував розвивати та популяризувати українську історію та культуру в еміграції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вільне слово. Часопис полонених українців у Зальцведелі. Ч. 55 (17 серпня). С.1-2.
2. Даниленко В., Даниленко О., Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький. «Заслужений перед усією Україною». Київ, 2023. 336 с.
3. Звіт з діяльності Союзу визволення України серед полонених російської армії української народності. *Срібняк I Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.)*. Київ, 1999. С. 260-265.
4. Зелінський В. Синьожупанники. Івано-Франківськ, 2019. 128 с.
5. Мінаєва Т. До питання про втрати російської армії військовополоненими у роки Першої світової війни. *Історична панорама: Науковий збірник ЧНУ. Спеціальність «Історія»*. Чернівці, 2019. Вип.28-29. С. 26-42.
6. Патер І. Андрій Жук і Союз визволення України. *Молода нація: альманах*. Київ: Смолоскипи, 2002. № 3. С. 58-82.
7. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000. 346 с.
8. Перша світова війна в долях її учасників. «Голос України». Газета Верховної Ради України. Рубрика «Історія». 26 липня 2014 р. URL: <http://www.golos.com.ua/article/15879> (дата звернення: 23.11.2023)
9. Радзикович В. Проф. д-р Роман Смаль-Стоцький. Життєписний нарис. *Записки наукового товариства ім. Шевченка. Т. CLXXVII. На пошану сімдесятиріччя народин Романа Смаль-Стоцького*. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1963. С. 11-17.
10. Скоропис-Йолтуховський О. Мої «злочини». *Хліборобська Україна*. Зб. 2-4. Відень, 1920-1921. С. 191-237.
11. Смаль-Стоцький Р. Спогади про Зенона Кузелю. *Записки наукового товариства ім. Шевченка. Т. CLXIX. Збірник на пошану Зенона Кузелі*. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1962. С. 44-51.
12. Срібняк І Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). Київ, 1999. 296 с.
13. Терлецький О. Українці в Німеччині 1915-1918. Т. 1. *Історія української громади в Раштаті*. Київ-Ляйпціг, 1919. 429 с.

Чинники початку громадянської війни в Росії 1917-1922 рр. в контексті Першої світової війни

Стратегічна ініціатива в ході Першої світової війни на 1917 р. перейшла на бік Антанти. Суттєве значення на перебіг війни мали такі подальші події: вступ у війну на боці Антанти США у квітні 1917 р., антивоєнні виступи й революційні події в Німеччині та Австро-Угорщині і піднесення національно-визвольних рухів залежних народів регіону, Лютнева та Жовтнева революції в Росії, початок громадянської війни та іноземної інтервенції, а також підписання Брестського миру, що призвело до виходу радянської Росії з Першої світової війни [1, с. 68].

В усьому світі, як і в Росії, Велика війна викликала мілітаризацію економіки, скорочення виробництва споживчих товарів, моральне виснаження населення, демографічну кризу (в Росії населення скоротилося на 5 млн. чоловік), нестачу продовольства і бідність. В Росії ці процеси дозволили терористичними методами утвердитися новій владі більшовиків, що в результаті призвело до громадянської війни.

Все почалося в 1905 р., коли індустріалізація, поразка Росії у війні з Японією 1904-1905 рр. і тотальне зубожіння селян призвели до зростання невдоволення населення царським режимом. Розстріл робітничого страйку в Санкт-Петербурзі 9 січня 1905 р. призвів до селянських повстань і бунтів в армії та на флоті по всій імперії. Намагання російського царя Миколи II розширити виборчі права і ввести демократичні свободи Маніфестом від 17 жовтня призвело до роз'єднання політичних сил і активізації опозиції. Але, не бажаючи йти на поступки селянам у аграрному питанні, цар відмінив маніфест 6 червня 1907 р. і розпустив Державну Думу. Таким чином, причини соціального невдоволення не були усунуті, а ця революція стала прологом до більш масштабних подій.

На час початку жовтневої революції Російська імперія вже була на пізній стадії розпаду. В лютому 1917 р. внаслідок глибинних заворушень у соціально-економічному і політичному житті імперії почався страйк робітників на Путилівському заводі у Петрограді, невдовзі до них приєдналися 160 тис. рекрутів-селян. Був створений Тимчасовий комітет Державної Думи з метою навести порядок в місті, але внаслідок урядової кризи 2 березня 1917 р. цар Микола II зрікся престолу. Був утворений ліберальний Тимчасовий уряд, а також соціалістична Петроградська Рада робітничих і селянських депутатів. Фактично в місті було двовладдя, але вплив Ради поступово посилювалася – кожен військовий підрозділ, за її наказом, утворив свою раду. Утворився сприятливий клімат для радикальних політичних сил – більшовики та анархісти включились в боротьбу за владу, що призвело до посилення політичної нестабільності. Коли в серпні армія під командуванням генерала Лавра Корнілова спробувала здійснити путч, криза в Тимчасовому уряді призвела до його політичного паралічу. В Тимчасовому уряді протягом червня-вересня починають домінувати ліві сили і він втрачає авторитет, а більшовики здобувають все більшу популярність. В результаті махінацій на виборах більшовики здобули більшість у радах великих міст. За допомоги підконтрольного їм військово-революційного комітету Ради (ВРК) і вояків Петроградського гарнізону, 25 жовтня більшовики займають будинок уряду і місто. Таким чином, внаслідок збройного перевороту більшовицькі ради захопили владу в Петрограді і, незабаром, зробили це у більшості міст Російської республіки. Лютнева революція унеможливила наступ російських військ, підняла масові хвилі протестів за мир, а встановивши владу, більшовики оголосили про перемир'я і курс на припинення війни. Лідер більшовиків Володимир Ленін видав три декрети і оголосив про підтримку національних рухів, роздачу земель селянам і робітничий контроль за виробництвом, але, насправді, вони не збирались виконувати жоден з цих пунктів. Війна з селом,

придушення національних рухів і жорстка централізована диктатура фактично були намаганням побудувати Російську імперію з новим обличчям, що стало однією з головних причин початку громадянської війни.

Оскільки в Російській імперії селянство історично було найбіднішим класом, воно дуже гостро відчувало різницю з вишуканим життям еліти суспільства. Якщо ще до Великої війни селяни перекупили значний відсоток землі поміщиків, тим самим покращивши своє становище, то аграрна революція 1917-1918 рр. значно погіршила їх становище, ліквідувавши не лише поміщицькі земельні ділянки, а і великі селянські господарства [2, с. 192]. До того ж, дефіцит продовольчих товарів, інфляція та зростання безробіття створили нестерпні умови існування не тільки для селян, але і для робітників. Війна і революція призвели до зменшення частки освіченішого і новочаснішого міського населення, яке замінила велика кількість малоосвічених селян. Селяни легко піддавались пропаганді, яка відіграла важливу роль у поширенні революційної ідеології – так, більшовики активно використовували плакати, листівки та газети для поширення своїх ідей та залучення підтримки робітничого класу і селян. Тому, часті політичні протистояння і бідність викликали страйки та соціальні заворушення населення.

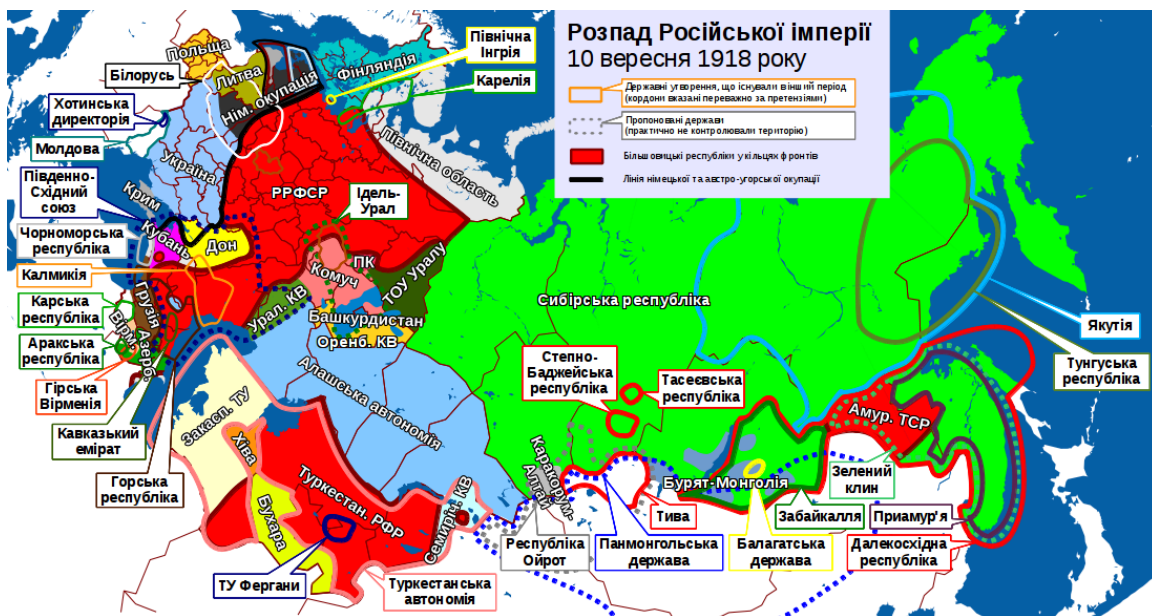
На околицях імперії активізувалися національні рухи. (Зобр. 1) В ході громадянської війни вони переросли у війни за незалежність Естонії, Латвії, Литви, Польщі, України, Грузії та ін. народів та повстання, такі як Якутський заколот, Карельське повстання. Всупереч тому, що більшовики оголосили про підтримку політики Тимчасового уряду щодо визнання національних автономій, вони роздмухували ворожнечу всередині кожного молодого національного уряду. За фасадом підтримки культурної автономії та номінальних державних структур вони накидали централізовану партійну диктатуру [3, с. 943].

Більшовики у своїх діях керувалися ідеологіями революційного соціалізму та марксизму. Їхньою метою було повалення капіталістичного ладу і утворення нового радикально соціалістичного устрою – комунізму, а також створення республіки робітників та селян (пролетаріату). Вплив марксизму на ідеологію більшовиків і їх радикальний етатизм, тобто відведення державі головної ролі в економіці і політиці, призвели до встановлення в країні воєнного комунізму [2, с. 231]. Більшовики, так само як і білі та загони повсталих селян, вели майже геноцидну війну. Так, для приборкання тамбовських селян нова держава використовувала голод, гази та масові розстріли. Більшовикам протистояли монархісти, лояльні до монархії та традиційних інституцій імперії, яких підтримувала армія та більша частина селян. Одним з чинників початку громадянської війни був народницький рух, який сповідував менш радикальні соціалістичні та демократичні ідеї. Народники проводили просвітницьку діяльність серед селян, виступали за перерозподіл земель та проти капіталізму. Ідеологічні розбіжності між поміркованими соціалістами (меншовиками) та лібералами (кадетами) та протистояння обох ідеологій централізаторській політиці більшовиків також посилювали напруженість і хаос в суспільстві. У цей час активізувалися озброєні банди, стали частими жорстокі погроми за приналежність до певної етнічної, суспільної або релігійної групи, насамперед, винищення євреїв [2, с. 193].

Ідеологічне протистояння вилилося у військовий конфлікт між Червоною армією (більшовики) та Білою армією (монархісти, соціалісти, ліберали, націоналісти та ін.). Незалежні республіки на околицях колишньої імперії вели війну як з червоними, так і з білими за свій суверенітет, червоні мали ще локальні формування в кожній республіці, а білі кілька окремих армій. До того ж, були ще так звані «вільні стрільці», як-от чеський легіон колишніх військовополонених. Урядам національних республік часто доводилось змагатися з місцевими претендентами на владу (антигетьманське повстання в Україні), спалахували стихійні повстання (повстання Нестора Махна). Після підписання у Брест-Литовську мирної угоди РСФРР з Троїстим союзом 3 березня 1918 р. почалася

інтервенція іноземних держав, війська Антанти, проте, участі у війні не брали. Внаслідок цього в країні панував суцільний хаос – всі билися проти всіх. Наприклад, в Україні воювало одинадцять армій, а за два роки українська столиця Київ п'ятнадцять разів переходила з рук до рук [3, с. 958]. Значні втрати і відступ армії після битви влітку 1916 р. на Південно-Західному фронті під командуванням Олексія Брусилова призвели до деморалізації солдатів, внаслідок чого почалась Лютнева революція. Повсюдно створювалися солдатські комітети та ради, армія демократизувалася. Більшість солдатів підтримували більшовиків, тоді як офіцери часто були лояльні до консервативного уряду Олександра Керенського. Часті військові маневри та зради, наприклад такі, як генерала Петра Краснова, підсилювали більшовиків.

Отже, розпад самодержавства та слабкість Тимчасового уряду у 1917 р. створили вакуум влади, який прагнули заповнити різні політичні сили. Цим скористалися більшовики, які не гребували силовими методами. Економічна криза, дефіцит продовольства та інфляція вдарили по найуразливішій верстві суспільства – селянам. Робітники у містах теж потерпали від бідності та безробіття. Цим знову вдало скористалися більшовики, захопивши владу за допомогою робітників і селян. Коли більшовики поширили свою владу на всю республіку, почались соціальні заворушення. Це протистояння між різними політичними ідеологіями, включаючи більшовизм, меншовизм, монархізм, лібералізм та ін. призвело до глибокого розколу в суспільстві і утворення опозиції більшовикам – Білого руху. Разом з тим, після розпаду імперії 2 березня 1917 р. посилювалися національні рухи поневолених народів колишньої імперії, такі як український, польський, кавказький, а також балтійських країн. Ці держави сподівалися на підтримку своїх прагнень до незалежності з боку більшовиків. Натомість, більшовики нехтували прагненням народів до самостійності, встановили жорстку централізовану диктатуру і оголосили війну селянам. В результаті, це призвело до початку громадянської війни.

Зобр. 1. Національні рухи в колишній Російській імперії

Список використаних джерел та літератури

- Віднянський С. В. Перша світова війна як прояв кризи європейської цивілізації та її вплив на народи Центрально-Східної Європи. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна* / упоряд. О. Реєнт. Київ, 2014. Т. 1 : Історичні нариси. С. 62–80.
- Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905-1956 рр. / пер. з італ. М. Прокопович. Київ : Вид-во Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2005. 350 с.

3. Дейвіс Н. Європа: історія. 2-ге вид. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.

Артур Сиса

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Проблема єврейського біженства в роки Першої світової війни в Російській імперії (1914–1916 рр.)

Напередодні Великої війни у Російській імперії жило 5,5 млн. євреїв, в Австро-Угорщині – 2,5 млн., у Німеччині – близько 600 тис. Початок війни російське єврейство зустріло зі значним підйомом патріотизму.

Доценко В. О. наводить наступні факти: «Єврейські громади українських губерній активно виступали за підтримку війни з «германцями» та боролися за швидку перемогу. Про це свідчать публікації місцевої преси у перші місяці війни. Так, 22 червня 1914 р. у Житомирській великій та хоральній синагозі було відслужено молебень про здоров'я царської родини та перемогу слов'янської зброї» [2, с. 24].

Дії російської армії йшли успішно, й у останній декаді 1914 року вони майже повсюдно вийшли на територію супротивника.

На окупованих територіях Росія створила свій режим – тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини, очолюване графом Г. Бобринським. Для допомоги постраждалим від війни вже у вересні 1914 р. був створений «Головний крайовий благодійний комітет у Львові» (ГКБК). З початку окупації російська адміністрація дуже обережно провадила свою політику, наголошуючи навіть на віротерпимості, але вже з січня 1915 р. було впроваджено ввести у всі навчальні заклади викладання виключно російською мовою.

Не можна не згадати особу Янушкевича М. М., якого призначили начальником штабу Ставки Верховного Головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича. Саме під головуванням Янушкевича було депортовано сотні тисяч євреїв з місць їх проживання за прифронтову зону та у глибинні губернії Російської імперії. Єврейське населення звинуватили у шпигунстві, непатріотизмі й у пособництві німцям та австрійцям, адже легше усього звинуватити когось, ніж проаналізувати свої помилки.

У червні 1915 р., коли російські війська відступали по усьому фронті, Ставка насильно депортувала більше семисот найактивніших представників українства, поляків та євреїв. Павло Мілюков, виступаючи у Державній Думі назвав це дійство «європейським скандалом». Трагедія була не лише проблемою російського єврейства, вона набула широкого розголосу у світі. Єврейські правозахисники (зокрема у Петербурзі) і біженці з фронту повідомляли закордонних політиків та представників громадських організацій Європи та Америки про жахливі речі щодо юдейського населення в Росії. Її ж союзники, Англія та Франція, не обговорювали це у широкому загалі. США відреагували на це жорсткіше, хоча ще зберігали статус нейтральної держави.

Масовий рух біженців почався у травні-червні 1915 р. при масовому відході військ. Проблемою біженства займалися: створені на початку війни Всеросійський земський союз, Союз міст; діюче з 1880 р. Товариство ремісничої праці серед євреїв, котрий співпрацював з World Relief Committee і «Джойнтом» («Комітет по розподілу фондів допомоги євреїв, котрі постраждали від війни»); Комітет її імператорської величності великої княгині Тетяни Миколаївни. А «коли хвиля біженців накрила державу, а найбільш численні її потоки пройшли в липні-серпні 1915 р., проблему, нарешті, було визнано загальнодержавною. У зв'язку з цим 30 серпня 1915 р. було прийнято спеціальний закон, за яким допомога біженцям не могла покладатися лише на громадські благодійні товариства, а оголошувалась обов'язком держави, яка залучає до цієї справи суспільні сили. Законом, що забезпечував потреби біженців, було дозволено

виділити 25 млн. руб., із державної скарбниці в розпорядження МВС. Цим же законом визначався статус біженців. У ньому зазначалося, що «біженцями вважаються особи, які залишили місцевості під загрозою окупації чи окуповані супротивником або виселені за розпорядженням військових та цивільних властей з району воєнних дій, а також вихідці із ворожих Росії держав. Вислані під нагляд поліції з району воєнних дій біженцями не вважаються» [1, с. 484].

Загалом, за даними Тетянинського комітету, більше 4 млн. євреїв покинули смугу осілості. Дані московської газети «Беженец» свідчать про 10-12 млн. біженців різних національностей. На кінець 1915 р. рух біженців припинився, завершувалося також їхнє облаштування у губерніях. Статистики, що свідчила б реальну кількість євреїв-біженців немає. Деякі «Комітети допомоги» обліковували лише тих, кому надавався харч та дах над головою. Ті, хто знаходив собі роботу й забезпечував себе сам, не входили до списку.

На кінець 1915 р. царський уряд пішов на кадрові зміни, змінивши Янушкевича М. М. на Алексеєва М. В. «Призначення Алексеєва на високу посаду спричинило багато запитань серед генералів. Деякі його вітали, а деякі, з них перший генерал Рузький, вважали його невідповідним нової посади. Підвищення його пояснювали особистою симпатією Государя Імператора» [3, с. 202–203].

Тим часом проблема біженців загострювалася. «Наприкінці 1915 р. Комітет ВЗС ПЗФ утримував 28 загонів працівників з 78 пунктами харчування. Найбільше таких пунктів було зосереджено на Волині (42) і в Галичині (19)... Війна дедалі дужче виявляла свій руйнівний характер, негативний її вплив на становище волинян поглиблювався. Їхні господарства занепадали, спустошувалася земля, нещадно реквізувалася військовими худоба, сільськогосподарський реманент був зіпсований, частина вцілілих посівів через воєнні сутички була спустошена остаточно, поля не засівали. У січні 1916 р. усі довоєнні харчові запаси Волинської губернії були вичерпані» [1, с. 494-495].

У новому 1916 р. держава, місцева адміністрація і благодійні організації не змогли узгодити свої дії і врегулювати потік біженців і влаштувати їх на місцях. «Сотні і тисячі євреїв з Галичини та Європейської Росії висилали до закінчення війни у Наримський край без будь-яких засобів до існування. Позаду у них залишилися розграбовані будинки та виснажливий етапний шлях, вони сотнями з німим відчаєм в очах рухалися через Томськ. На поміч євреям прийшло Товариство допомоги бідним євреям, що мало дуже невеликі кошти, але зуміло звернутися по допомогу до інших єврейських громад...» [1, с. 507]. Тепер, як видно, Російське самодержавство не боялося допустити єврейське населення вглиб своєї території. Воно спрямовувало біженців куди-небудь, аби вони не заважали вести бойові дії. Тим часом, «єврейське питання» лунало все рідше у стінах Державної Думи.

Бойові дії станом на літо-осінь 1916 р. були невтішними: на фронті стався прорив на 80-120 км вглив, було зайнято майже усю Волинь, частково Буковину і східну Галичину. Хоча влада і поширила вістку про геніально вдалий наступ російських військ, проте сам Брусілов зазначав, що ніяких досягнень ця операція не дала, і через некомпетентність Ставки, був втрачений час і шанс на перемогу.

Незважаючи на успіхи російської армії на початку Великої війни, хід подій змінився на користь Центральних держав, що супроводжувався погіршенням становища місцевого населення прифронтових та окупованих територій, зокрема єврейського. Заходи царської російської влади щодо біженців виявилися малоефективними, незважаючи на те, що проблему було визнано на державному рівні. Масові депортації, грабежі та реквізиції майна лише загострили соціальну напругу, а міжнародна спільнота відреагувала вкрай обмежено.

Підсумовуючи, можу сказати, що внутрішня політика Російської імперії щодо євреїв та інших національних меншин у цей період стала однією з причин подальших соціальних заворушень та революційних подій.

Список використаних джерел і літератури

1. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У двох книгах. Книга 1. Історичні нариси. Київ : ТОВ «Вид-во «Кліо», 2014. 784 с.
2. Доценко В. О. Політика царської влади щодо єврейського населення українських губерній Російської імперії в період Першої світової війни. Вісник аграрної історії. 2013. Вип. 4/5. С. 23–29.
3. Спиридович А. И. Великая Война и Февральская Революция 1914-1917 гг. Нью-Йорк: Всеславянское Издательство, 1960. 623 с.

Анна Сміян

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Втрачене дитинство: діти України під час Першої світової війни

Перша світова війна стала одним із наймасштабніших конфліктів в історії людства, наслідки якого відчувалися не лише на політичному та економічному рівнях, а й у повсякденному житті людей. Діти стали однією з найбільш уразливих груп у цей період, оскільки війна принесла масове руйнування інфраструктури, нестачу продовольства та серйозні соціальні потрясіння.

Україна, яка на той час була поділена між Російською імперією та Австро-Угорщиною, також зазнала бойових дій. Військові операції та окупація призвели до масової депопуляції, голоду та хвилі біженців. Один із найсерйозніших соціальних наслідків Першої світової війни було різке зростання кількості сиріт. Багато чоловіків було мобілізовано на фронт, де вони гинули або зникали безвісти, залишаючи свої сім'ї без засобів до існування. Матері часто були не в змозі забезпечити дітей через економічні труднощі, викликані війною. Крім того, численні епідемії, що спалахували в умовах погіршення санітарно-гігієнічного стану, спричиняли нові хвилі смерті серед населення. В результаті, багато дітей залишилося без батьків і стали сиротами.

Збільшення кількості сиріт під час війни призвело до нагальної потреби в організації спеціалізованих закладів для їх догляду – дитячих будинків. У різних регіонах України активно створювалися такі установи, щоб забезпечити дітям базові умови для виживання. У Катеринославі (нині м. Дніпро) успішно діяли різні заклади соціального захисту, що займалися проблемами догляду за дітьми-сиротами. 9 травня 1915 р. Катеринославська губернська адміністрація офіційно схвалила статут товариства «Дитяче містечко», яке мало на меті підтримку дітей-сиріт. Вже 20 травня відбулися установчі збори, на яких головою товариства було обрано А.А. Дернову-Ярмоленко. 12 липня товариство відкрило гуртожиток для дітей солдатів. Станом на 1 січня 1916 р. у притулку мешкало 38 дітей-сиріт, батьки яких були військовослужбовцями [2].

У Львові створювалися комітети для допомоги дітям-сиротам та вдовам. Одними з найвідоміших організаторів та меценатів, які доклали великих зусиль для підтримки львівських дітей-сиріт, були Василь Нагірний та Андрей Шептицький. Завдяки їхній допомозі було відкрито кілька сиротинців, особливо необхідних під час Першої світової війни. У липні 1915 р. Василь Нагірний став одним із засновників і першим головою «Українського Комітету несення помочі вдовам і сиротам, жертвам війни» (від 1916 — «Український Єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами»). Вже в грудні 1915 р. за сприяння комітету у Львові відкрили перший крайовий притулок для дітей, які під час війни втратили батьків. У приміщенні «Народного Дому» на вул. Корняктів, 1 у закладі «Захист для сиріт ім. митр. Андрея гр. Шептицького» мешкало перших семеро сиріт. За пів року кількість дітей, які перебували на утриманні сиротинця, зросла до 130-ти [4]. Андрій Шептицький писав, що з 1914-го до 1920-го не було року, щоб через Галичину не переходили якісь війська. І вже маємо 20 000 сиріт, що нема ними кому зайнятись [6].

Важливий внесок у соціокультурну діяльність в Україні здійснило «Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю у Львові» (1917-1939 рр.). Воно було створене з метою надання допомоги населенню, яке постраждало від воєнних дій на території Галичини улітку 1917 р. і мало 4 секції (видавничу, бібліотечну, опіки над молоддю, українську пораду матерів) і 20 філій. Українському крайовому товариству підпорядковувалося спортивно-просвітницьке товариство «Пласт». Діяльність товариства здебільшого передбачала опіку над дітьми української національності (особливо сиротами) [5, с. 213].

Війна не оминула і безпосередню участь дітей у військових діях. Володимир Темницький, який був членом ГУР та УБУ, зафіксував свідчення чоловіка, який прийшов з двома синами, 17 та 18 років, до українських стрільців: «Пане, комісарю! Я маю п'ять синів, три вже у війську, а я, старий, і отсі два парубчаки голосилися до українських стрільців. Дома най самі баби собі радять. Прийміть нас всіх трьох разом. Нехай і ми поможемо нашому народови добувати волю» [7].

Чимало дітей, через пропаганду, самі тікали до лав армії, щоб стати героями. Наприклад, відомо, що 8 березня 1916 р. на фронт втік 17-річний уродженець села Рубанівка Валківського повіту Степан Мельник і таких випадків за спогадами було безліч [1].

У цьому контексті є показовим фрагмент документу, в якому зазначається про дитину 13 років: «18 травня цього року син мій Лазар Арончик, 13 років від народження, зник безвісти з Харкова. Зі зібраних мною відомостей з'ясувалося, що син мій того ж дня, тобто 18 травня, поїхав з Харкова з однією з маршових рот, що вирушали до чинної армії» [1].

Зустрічалися історії, коли все ж таки дітей повертали до домівки. Наприклад, 19 серпня 1916 р. міщанин міста Охтирки подав прохання, щодо повернення сина Микола Павловича Бондаренко, 17 років, який утік у діючу армію без згоди. У результаті через кілька днів втікача з Охтирки Бондаренко затримала поліція і повернула батькам [1].

Слід відзначити, що окрім того, що багато підлітків брали участь у військових діях як допоміжний персонал, велика кількість дітей була змушена працювати через гостру нестачу робочої сили, яка виникла внаслідок мобілізації дорослих чоловіків на фронт. За звітами фабричних інспекторів, у 1914 р. на підконтрольних їм підприємствах по всій Російській імперії кількість працюючих підлітків збільшилася на 3,8%, а малолітніх — на 3,7%, в той час як дорослих чоловіків серед робітників поменшало на 2,6%. В Одесі у серпні 1915 р. було відкрито майстерню з виготовлення взуття, в яку приймали дітей військових віком від 13 років. Їм видавали одяг, їжу й певний відсоток від продажу виготовлених товарів [3, с. 372]. Діти часто були змушені працювати замість того, щоб відвідувати школу, але це було необхідно для виживання, оскільки сім'ї втрачали своїх годувальників на фронті або через наслідки війни.

Загалом, Перша світова війна глибоко вплинула на дитинство в Україні, позбавивши дітей звичного життя та стабільності. Війна призвела до зростання кількості сиріт, руйнування родин та значного зниження доступу до освіти. Незважаючи на зусилля благодійних організацій та створення притулків для сиріт, масштаби трагедії перевищували можливості допомоги. Діти не лише втрачали свої домівки й батьків, а й часто були змушені працювати або навіть брати участь у війні. Ці події глибоко змінили долю дітей, залишивши тривалі психологічні та соціальні наслідки. Війна сформувала покоління, яке виросло в умовах небезпеки, нестабільності та відсутності підтримки, що мало значний вплив на розвиток українського суспільства в післявоєнні роки.

Список використаних джерел та літератури

1. Бондарев А. Перша Світова війна, Харків та діти. URL: <https://moniacs.kh.ua/uk/persha-svitova-vijna-harkiv-ta-diti/> (дата звернення 20.10.2024).
2. ДніпроКультура. Опіка над дітьми-сиротами Катеринослава в часи Першої світової війни. URL:

https://www.dnipro.lib.dp.ua/Opika_nad_ditmy-syrotamy_Katerynoslava_v_chasy_Pershoyi_svitovoyi_viyny (дата звернення 18.10.2024).

3. Джумига Є.Ю. Умови життя дітей в Одесі під час Першої світової війни (липень 1914 — лютий 1917 рр.): соціально-економічний аспект. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. 19. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/123148> (дата звернення 20.10.2024).

4. Локальна історія. Українські воєнні сироти у Львові. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/photo/ukrayinski-voienni-siroti-u-lvovi/> (дата звернення 19.10.2024).

5. Лупаренко С. Соціокультурна діяльність громадських товариств в Україні (перша третина XX ст.). *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2022. Вип. 52. Том 2. URL: <http://www.apfn-journal.in.ua/52-2-2022> (дата звернення 20.10.2024).

6. Радіо Свобода. Листи сиріт до митрополита як штрих до історії Галичини. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2221458.html> (дата звернення 19.10.2024).

7. Український Тиждень. Українські добровольці та волонтери 100 років тому. URL: <https://tyzhden.ua/ukrainski-dobrovoltsi-ta-volontery-100-rokiv-tomu/> (дата звернення 18.10.2024).

Віталій Соловійов

КЗК «Дніпропетровський національний історичний музей
ім. Д. І. Яворницького» ДОР

Листи з фронту як джерело вивчення впливу подій Лютневої революції на вояків Румунського фронту (лютий – квітень 1917 рр.)

Перша світова війна суттєво вплинула на розвиток української державності, на історію всього XX ст. Цілком логічно, що ця війна привертає увагу не лише представників академічної науки, а й політиків і громадськості. Після розпаду СРСР, вийшовши з тіні Жовтневої революції, проблематика сприйняття солдатами Першої світової війни навколишньої дійсності приваблює все більшу кількість дослідників, оскільки дозволяє глибше зрозуміти сутність суспільно-політичних процесів, що відбувалися тоді в Російській імперії [2;4;10;11].

З огляду на це, солдатські листи є одним з небагатьох джерел, яке містить дані, необхідні для такого аналізу. Звичайно, що легковажно було б намагатися в межах однієї статті надати аналіз листів фронтовиків з усіх ділянок величезного Східного фронту. Тому ми обмежимося лише Румунським фронтом. Зробити це нам дозволяють Звіти військово-цензурного відділення штабу Румунського фронту [6]. Щоб їх скласти, цензори мали проглядати та читати сотні тисяч листів. Переважно це були листи солдатів і молодшого командного складу.

Цінність Звітів як джерела полягає, перш за все, в їхній максимально можливій об'єктивності, оскільки вони були призначені для інформування вищого командування і мали надати відомості про реальний стан речей. Через це укладачі не намагалися видати бажане за дійсне. У цьому можна переконатися, синхронізуючи матеріали Звітів із матеріалами Штабу Румунського фронту [6;7;8;9]. Нами було взято Звіти військових цензорів за три місяці: лютий, березень та квітень 1917 р. Це дозволяє, з одного боку, не вийти за встановлені обсяги статті, з іншого – досягти зазначеної у роботі мети. Так, у полі нашої уваги опинилися листи фронтовиків напередодні революції, написані безпосередньо під час, а також через два місяці після її завершення.

Звіт за лютий загалом фіксує спокійний настрій у військах та впевненість авторів листів у необхідності продовження війни. Характерні фрази у листах: «пока не победим врага, не вернемся домой», «много испытаний пережили и переживаем, окончательно научимся бить врага, и победим» [6, арк. 1]. В усіх важких поневіряннях солдати, без сумнівів, звинувачують основного противника Росії – Німеччину. «...А все из-за этого

немца супостата. Ну, даст Бог, кровожадного врага немца разобьем в пух и прах», «Хотя у немца много железа, но всё равно не хватит побить всех русских солдат, а наоборот мы его разобьем», Мир может быть тогда, когда не одного немца не будет в России, иначе кровь не за что проливать» [6, арк. 2]. Відлуння імперської пропаганди про «німця як головного винуватця всіх бід» знайшло відображення в іншому розділі звіту (який у наступному місяці вже відсутній) – «Німецьке Засилля». «Немцы могут быть только тогда побеждены, когда будут уничтожены те немцы, которые живут в России» – цей витяг якнайкраще ілюструє солдатське сприйняття нового ворога – внутрішнього, запропонованого фронтовикам практично офіційною пропагандою в 1915 році [6, арк. 3]. Важкі умови російських військових у Румунії також відобразилися в солдатських листах. Як зазначають в Звіті цензори, у листах часто зустрічається вислів «ця клята Румунія», який майже став звичним епітетом.

Стосовно ставлення солдат до змін суспільно-політичної ситуації в країні, то це відобразилося в розділі звіту «Ставлення армії до внутрішньополітичних подій». Згідно з цими матеріалами, основна когорта солдат події ще не усвідомлювала. Та вже з'являлися перші паростки революційних настроїв. Солдатські листи сповнені гнівних тирад в адресу попереднього уряду: «боявшегося беспорядков и вооружавшего полицию пулеметами, а для снижения растущей, с каждым днем дороговизны предметов первой необходимости и надвигающегося голода, никаких мер не предпринимавшего» [6, арк. 5]. Листування з рідними дозволяло формувати в солдатів уявлення про події в країні, які були далеко не найкращі (нестача продуктів і палива, насування голоду). Листи були сповнені хвилювань за життя рідних, які очікували на них вдома. «...На еду денег не жалеи, а бы сыты были...», «Всё, что ты пишешь про цены и голод, это по всюду» [6, арк. 6]. Більшість солдат вважала, що продовольства в Росії багато, але торговці, користуючись складністю ситуації, спекулюють засобами першої необхідності, продуктами харчування і таким чином підіймають ціни до небувалого рівня: «Одно безобразие, купцы доводят людей до голода, а я из-за них в окопах сижу, а они с моих детей шукуру дерут» [6, арк. 7].

Отже, більша частина фронтовиків ще не усвідомлювала, що почалась революція, їх більше хвилювало скрутне становище власних родин у тилу, ніж політичні події. Також звіт не фіксує якихось кардинальних змін у відносинах між офіцерами та солдатами. Аналіз розділу «Характеристика офіцерського складу» загалом свідчить про нормальні взаємини між рядовим та офіцерським складом [6, арк.7].

Наступне зведення за березень 1917 р. створює зовсім іншу картину, що суттєво різниться від попереднього місяця: піднесення настрою, патріотизму, віри у справедливість своїх дій – тобто революція позитивно вплинула на настрої в армії. У солдатських листах відображається впевненість у швидкій перемозі над ворогами. У листах зустрічаються наступні характерні фрази: «...Да здравствует новое правительство, остановим теперь врага, я твердо уверен, что он скоро будет разбит», «О мире ни кто и не думает, все желаем теперь воевать до победного конца» [6, арк. 12]. Цей загальний настрій фронтовиків разом з усвідомленням становлення нової влади знайшов віддзеркалення в описах їхніх емоцій, які виникли після звістки про зречення Миколи II: «Сейчас нам не жаль помереть за родину, раньше мы не знали за что страдаем, а теперь стали все равные», «Сегодня нам официально прочитали манифест, но как-то не верится – это что-то чудовищное и вместе с тем и радостное, везде кричат ура» [6, арк. 12].

Загальна ейфорія та надій на краще життя зчитується й у витягах із березневих листів з розділу звіту «Відношення армії до внутрішньо політичних подій у країні». На відміну від листів лютого у них майже відсутній песимізм та тривожність щодо рідних. Навпаки, всупереч скрутному становищу з паливом і продовольством, фронтовики схвалюють нову владу та очікують швидкого покращення ситуації [6, арк. 13].

Одночасно з цим у розділі «Характеристика офіцерського складу» вже зафіксовано низку драматичних змін, спричинених політичними реформами, які нова влада впроваджує в армійське середовище [1, с. 9-10].

Прибічники монархізму серед офіцерства не поділяли ідей нової влади і, не маючи можливості вплинути на політичні події, занурювалися у пияцтво. Читаємо у листі: «много офицеров и, в особенности молодых, с горя пьют» [6, арк. 21]. Не зважаючи на окремі ексцеси, Звіт все ще не фіксує наявності значних протиріч у офіцерсько-солдатському середовищі.

Зведення за квітень 1917 р. дає можливість ознайомитися з солдатським сприйняттям навколишньої дійсності в період деякого емоційного просвітлення, коли початкові революційні пристрасті згасли. Насамперед цензори фіксували, що «наблюдаемое ранее желание победить врага и со славой вернуться на родину, значительно понизилось» [6, арк. 30]. І хоча все ще було багато листів про «сознательное понимание солдатами долга перед родиной», як видно зі Звіту, антивоєнні настрої все більше з'являлися в армійському середовищі [6, арк. 31]. Це, зі свого боку, призвело до погіршення дисципліни та збільшення кількості конфліктів з командним складом [9, арк. 10-14]. Автори Звіту причинами цього вважали, перш за все, появу активного політичного життя, до якого офіцерський склад був не підготовлений.

Негативний вплив на політико-моральний стан військ здійснила політична криза, яка відбулася в квітні 1917 р. і була пов'язана з бажанням Тимчасового уряду дотримуватися колишніх зовнішньополітичних домовленостей з країнами Антанти (включно з розподілом ворожих територій по завершенню війни) [3, с. 3; 12, с. 109; 5, с. 123-125].

На прикладі «квітневої кризи» Звіт військових цензорів дозволяє нам простежити вплив політичних процесів у суспільстві на армійське середовище та визначити реальне ставлення солдат до подій. «Объявление правительством лозунга «без аннексий и контрибуций» войсками были поняты своеобразно, – зазначали військові цензори: Они (солдаты – В. С.) решили, что война должна быть только оборонительной и никакие наступления не должны вестись» [6, арк. 33]. Матеріали, що надходили від штабу Румунського фронту, дозволяють чітко зрозуміти сприйняття та інтерпретацію рядовим складом армії політичних подій, що відбулися.

Усередині квітня в 2-й стрілецькій дивізії було заплановано земляні роботи для підготовки наступу. Та роти 6-х і 7-х стрілецьких полків відмовилися від цих робіт, пояснюючи це оголошенням Тимчасовим урядом рішення про ведення виключно оборонної війни. Більш того, солдати 7-го стрілецького полку заявили, що «обороняться они будут до последней капли крови, а наступать не будут» [7, арк. 39; 8, арк. 52]. Це було вирішено після того, як члени комітету полку обстежили місце запланованих робіт та дійшли висновку, що вони передбачалися для наступу [9, арк. 20-20 зв.].

Завдяки здійсненому дослідженню ми виокремили наступні періоди, які характеризують особливості сприйняття політичних процесів військовослужбовцями Румунського фронту: лютий 1917 р. – час, коли політичні події в країні та революція солдатською масою ще не усвідомлювалися; березень 1917 р. – період позитивного ставлення до здійснених суспільно-політичних змін; квітень 1917 р. – час певного емоційного згасання, коли політичні зміни сприймалися вже не лише в позитивному ключі, а політичні процеси почали піддаватися критичному осмисленню.

Ставлення військовослужбовців Румунського фронту до політичних подій змінювалося залежно від очікуваних ними результатів роботи нової влади та ступеня залучення їх до політичних процесів, що відбувалися.

Позитивний вплив Лютневої революції на загальний стан армії, який спостерігався в перші місяці після її початку, мав короткостроковий характер і був зумовлений революційною ейфорією, очікуванням військовослужбовцями швидких і позитивних змін

у внутрішній і зовнішній політиці держави. Вже в квітні 1917 р. активна політизація армійського життя разом з розчаруванням армійських мас у результатах діяльності нової влади стали причиною зниження рівня морально-психологічного стану збройних сил і зростання антивоєнних настроїв.

Список використаних джерел та літератури

1. Базанов С. Н. Великая война: как погибала русская армия. Москва: Вече, 2014. 384 с.
2. Бежук О. Джерела особового походження у висвітленні сфери повсякденності та емоційних переживань жінок під час Першої світової війни. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. Вип. 6. С. 114–121.
3. Дыков И. Г. Румчород и борьба за установление Советской власти на Румынском фронте. *Исторические записки*. 1956. т. 57. С. 3–34.
4. Лактіонов О. Використання методу контент-аналізу під час вивчення листування військовополонених австро-угорської армії в роки Першої світової війни. *Шляхами Клію : студентський науковий альманах*. За ред. Н. Печеніна, В. Яшин. Кривий Ріг, 2022. С. 48–55.
5. Разложение армии 1917 г. Авт. – сост. В. Л. Гончаров. Москва, 2010. 496 с.
6. Російський державний військово-історичний архів (Далі – РДВІА). Ф. 2085. Оп. 1. Спр. 139
7. РДВІА. Ф. 2085. Оп. 1. Спр. 163.
8. РДВІА. Ф. 2085. Оп. 1. Спр. 146.
9. РДВІА. Ф. 2085. Оп. 1. Спр. 160.
10. Семенова Е. Ю. Влияние рассказов и писем фронтовиков на мировоззрение городского населения Поволжья в годы Первой мировой войны. *Вестник Военного университета*. 2010. № 1. С. 103–108.
11. Сенявская Е. С. Окопный быт Первой мировой войны: Очерк фронтовой повседневности. *Историческая психология и социология история*. 2014. № 1. С. 192–218.
12. Фёдоров М. В. «Известия Петроградского совета рабочих и солдатских депутатов» О выходе России из империалистической войны в марте – апреле 1917 года. *Труды Исторического факультета Санкт-Петербургского государственного университета*. 2013. № 14. С. 103–115.

Дмитро Чорний

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Далека-близька війна: еволюція сприйняття населенням тилового міста подій 1914-1916 рр.

Перша світова війна не залишила глибоких відбитків в пам'яті населення сучасної України. Але для людей, що перебували у вирі тогочасних подій, Велика війна і все, що із нею пов'язане, було суттєвим подразником. Невипадково у Четвертому універсалі Української Центральної ради зазначалося: «чотири роки лютої війни знесли наш край і людність», війна «тяжко змучила наш народ, знищила наш край, розбила господарство», «наплодила сотні тисяч безробітних, а також інвалідів» [7, с. 102, 103, 104]. Подих тієї доби відбитий у книзі Олексі Варавви «Записки полоненого», насиченій емоціями, викликаними травмою війни. Водночас показовою виглядає доля автора та книги. Автор, який в 1920-1930-ті роки працював в Харкові, практично невідомий широкому загалу містян. Книга була заборонена та вилучена з книгарень та бібліотек. Це був один з прийомів «зачистки» пам'яті про Велику війну.

Натомість коли в Харкові вже у ХХІ ст. було опубліковано щоденник за 1917 р. харківської гімназистки, він викликав захоплення містян не тільки щирістю та відвертістю записів, але й тим, що свідчив: мешканці Харкова навіть наприкінці 1917 р.

продовжували жити життям, в якому наче й не існувало війни, Української революції. Тож після знайомства з цими текстами постає питання: як сталося, що війна 1914-1918 рр. залишається досі невідомою війною; що і як впливало на сприйняття війни її сучасниками – ступінь участі людини у її подіях чи вік? Національна приналежність чи стать? Соціальний статус чи місце перебування? Близькість до лінії фронту чи перебування в глибокому тилу? Виснаження емоційного стану людної хаосом політичного життя 1917 р. чи подіями 1914-1916 рр.?

Перебіг сучасного етапу російсько-української війни демонструє, як накопичуються втома, апатія, поширюються стресові стани у значній кількості городян. Прояви байдужості, відсутність інтересу чи стурбованості щодо подій поза межами своєї оселі, придушення емоцій чи ажитація, агресивна поведінка – як і чому вони виникають? В пошуках відповідей на ці питання сьогодення актуально дослідити, в який спосіб впливала Перша світова на мешканців великого міста. Варто зазначити, що для мешканців тогочасного Харкова прояви стресових явищ, викликаних участю у війні, не були чимось абсолютно новим. З ними свого часу поверталися солдати та офіцери – учасники далекої російсько-японської війни.

У 1914-1916 рр. Харків залишався в глибокому тилу. Але це велике місто з перших днів відчуло на собі вплив війни. По-перше, фронт вимагав нових військових контингентів. Станом на кінець 1915 р. з Харкова було призвано 11018 осіб, тобто близько 4% населення [1, арк. 374]. Протягом наступних місяців призов на військову службу зростав, і Миська Дума згодом не могла точно визначити кількість харків'ян, призваних на війну [6, с. 8]. По-друге, вже у серпні 1914 р. до Харкова стали прибувати поїзди з пораненими: на кінець місяця – 24 із понад 10,2 тис. чоловіків. Надалі повідомлення про прибуття поранених стало повсякденним явищем, і не викликало жаху чи неспокою. Велику групу тимчасових мешканців становили солдати, що лікувалися у шпиталях. По-третє, не менш ніж 20 заводів міста працювали безпосередньо на потреби фронту. До цих виробництв було залучено величезну кількість чоловіків і жінок [2, арк. 172-172зв].

По-четверте, до Харкова розпочався приплив евакуйованих та біженців з місцевостей, охоплених війною. Станом на листопад 1916 р. в губернському центрі перебувало 45,9 тис. осіб – найбільший показник серед міст України [5, с. 41, 61]. І якщо перші евакуйовані належали до інтелігенції, то згодом їх контингент суттєво змінився. У Харкові опинилася значна кількість чиновників державних установ з території Царства Польського, робітники заводів, евакуйованих з Варшави та Риги. По-п'яте, незначну, але дуже соціально небезпечну групу прибулих склали представники кримінального світу, що тікали із районів, наближених до бойових дій [8]. По-шосте, у роки війни багато харків'ян вперше зіткнулися у повсякденному житті зі значною масою іноземних громадян – військовополоненими. Наприкінці вересня 1915 р. неподалік від Харкова знаходилося близько 17 тис. військовополонених, розміщених без належних умов утримання, охорони або навіть нагляду, продовольчого забезпечення. Вони вешталися містом та околицями у пошуках їжі, намагалися найнятися на роботи до місцевих мешканців, які, надаючи їм прихисток, користувалися працею цих людей [3, арк. 433].

У результаті зазначених процесів населення Харкова, яке суттєво зросло, змінилася його соціальна та національна структура, у 1914-1915 рр. переживало сильні стресові явища. Мобілізація чоловічого населення викликала нестачу робочої сили і ускладнила виробничі процеси, комунікацію в місті. Війна породила атмосферу недовіри, підозрілості відносно іноземців, вплинула на міжнаціональні стосунки, спровокувала поширення настроїв національної нетерпимості перш за все щодо німців та поляків. Попри суттєве зростання попиту на інформацію, в Харкові поступово припиняли існування щоденні газети. Ринок засобів масової інформації опинився в руках «Южного

Края», разовий тираж номера якого зріс із 30 до 100 тис. примірників. Таким чином мешканці поступово призвичаювалися дивитися на події війни лише крізь одну призму.

Історичні джерела свідчать, що в 1916 р. ставлення харків'ян до війни почало «нормалізуватися». Помітні прояви незадоволення, епатажної поведінки тощо спостерігались переважно серед тимчасових мешканців. Натомість постійними городянами війна все більше сприймалася як дошкульна, але тимчасова незручність. Головним подразником була проблема доступності продуктів харчування, поява карткового розподілу деяких з них. До Харкова поверталися поранені мешканці, списки яких регулярно оприлюднювалися [9]. Це був своєрідний сигнал того, що рідні та близькі вдома та в безпеці. Але до цих учасників війни не спостерігалось ставлення як до героїв. Швидше за все їх сприймали як людей, що виконали важку роботу і тепер мають право на відпочинок. Показово, що і самі ці люди, що пройшли окопи, не претендували на вшанування. Було налагоджено контакт із харків'янами-військовополоненими, що перебували в Австро-Угорщині. І це так само було сигналом до послаблення суспільної напруги. Представники місцевої громади відвідували фронт напередодні релігійних свят, зустрічалися із земляками, привозили їм подарунки, переказували вітання з міста. Міська Дума [4, арк. 401-404 зв], організації громадськості розробляли плани переформатування життя у повоєнний період із врахуванням тих змін, які відбулися у Харкові протягом війни [10].

Таким чином, можна зробити висновок, що війна по-різному відбилася на населенні Харкова. Ядро його людності було залучено до виконання військових замовлень, переймалося наданням допомоги пораненим, біженцям. Посилення негативних явищ у сфері міжнаціональних відносин, криміногенної ситуації, постачання продуктів харчування виглядали як тимчасові, та цілком природні. Значною довірою користувалися не інституції, що представляють державу, а органи міського самоврядування, різноманітні об'єднання громадськості, які спиралися на самодіяльність населення. Очевидно, саме залучення до різноманітних сфер діяльності допомагало мешканцям міста впоратися із негараздами воєнного часу. Велике тилове місто демонструвало в цілому спокій і зваженість у ставленні до війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 19. Оп. 1. Спр.251.
2. ДАХО. Ф.3. Оп. 287. Спр. 5827.
3. ДАХО. Ф. 3. Оп. 287. Спр. 5059².
4. ДАХО. Ф. 19. Оп. 1. Спр. 251.
5. Жванко Л.М. Біженство Першої світової війни в Україні: документи і матеріали (1914-1918 рр.). Х.: Вид-во ХНАМГ, 2010. 359 с.
6. Исчисление населения г. Харькова и его пригородов 10-го мая 1916 года. Х. : Типо-литография П.Д. Калугина, б.г. 143 с.
7. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. К.: Наукова Думка, 1997. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. 424 с.
8. 22 июня. *Южный Край*. Х.,1916.
9. 15 янв., 22 янв., 12 окт. *Южный Край*. Х.,1916
10. 6 окт. *Южный Край*. Х.,1916.

Створення образу ворога-німця у російській періодиці на початку Першої світової війни

Війна для держави – це завжди зміни та випробування. Один з головних викликів для влади – це мотивація населення щодо участі у війні, мобілізація бойового духу та консолідація. Правильно сформований образ ворога може вирішити ряд проблем, а також знизити соціальну напругу, виправдати імперську політику. Перша світова війна не стала винятком.

На початку ХХ ст. одним з головних засобів впливу на маси була публіцистика. Тож джерелом даної доповіді є щоденне періодичне видання "Киевлянин", яке мало популярність серед містян, а отже і формувало їхній світогляд та настрої.

Представлення ворога в образі німця почалося відразу з оголошенням війни.

По-перше, з останніх сторінок газети зникла реклама німецької продукції та поменшало оголошень, пов'язаних з вивченням відповідної мови.

По-друге, – на нашу думку, основне, – це поява постійної рубрики "Зверства германцев". На цьому слід зупинитися окремо, оскільки це був інструмент розпалювання ненависті до німців. Слід зауважити візуальні особливості: цей заголовок друкувався більшим кеглем. Наприклад, у №211 випуску 1914 р. під заголовком "Зверства германцев" повідомляється: "Париж 1 серпня. Коли почалась війна, в санаторії у Франкфурті було багато іноземців, особливо руських. Санаторій було безжалісно евакуйовано за 24 години. Жінка, яка нещодавно народила, була вислана в Берн, куди прибула ледь живою з мертвою дитиною". [2, с. 4] У газетному повідомленні не вказані медичні діагнози, не подаються інші деталі, але сама новина із промовистим заголовком наголошує на провіні німців у смерті жінки та дитини і шокує суспільство.

У випуску №214, того ж року в цій рубриці можна прочитати наступну історію: "Варшава, 4 серпня. Прибулий син старости зайнятого австрійцями міста Анджеюва розповідає, що поводження австрійців з жителями не краще за германців з жителями Каліша. Його старого батька розстріляли австрійці. Місцевого купця Рамала австрійці замкнули в будинку міської управи і підпалили будинок. Рамал згорів. По сусідніх будинках стріляли. Мешканці в паніці залишають місто. Згідно з останніми повідомленнями з Каліша, місто майже знищене." Цей текст претендує на те, щоб вважатись журналістською хронікою, але є підкреслено емоційним. [4, с.2]. Слід врахувати, що подібні повідомлення в газеті повторювались, і тут спрацьовував маховик пропаганди – через навішування ярликів і повторення. За умови відсутності альтернативних джерел інформації такі методи спрацьовували. Так в суспільстві поступово, але впевнено формувався образ ворога.

По-третє, в газеті "Киевлянин" часто зустрічаються публікації, де можна побачити демонізацію противника. Наприклад, сюжет однієї статті про дружину директора канцелярії міністерства шляхів сполучення (?) Туган-Барановську, яка лікувала бешихове запалення голови та обличчя у Берліні: "Пані Барановська лежала нерухомо в ліжку в той час, коли почалась війна, і того ж дня, 20 липня, адміністрація лікарні запропонувала хворій жінці негайно покинути заклад і вирушити на батьківщину. Пацієнтка благала залишити її на деякий час у лікарні, поки вона не сконтактує з російським посольством, яке допоможе їй доїхати до російського кордону, але всі прохання були марними. Пані Барановську насильно вивели з лікарні, та доставили у медичній кареті на вокзал. Пані Барановська зазнала в дорозі всіх жахів німецьких знущань. На одній із станцій вона була побита п'яною ватагою резервістів, що увірвалися у вагон. Хтось із солдатів, підозрюючи, що вона є переодягненим шпигуном, зняв пов'язку і брудними руками став торкатися її хворого обличчя. У несвідомому стані пані Барановська дісталася Копенгагена. За розповідями росіян, що

їхали з нею, страждання пані Барановської складно описати. Нарешті, пацієнтка дісталася додому. Скінчилися німецькі звірства, але брудна рука німецького солдата зробила жахливу справу. В гр. Барановської ще в дорозі з'явилися симптоми зараження крові, а після прибуття до Петербурга, не проходячи до тьми, вона померла в страшних муках" [3, с. 2]. Увагу дослідника привертають певна нелогічність оповідання (спочатку лікарі запропонували, а потім насильно випровадили, але дали карету до вокзалу); відсутні об'єктивні дані щодо стану здоров'я постраждалої. Російська періодика такого роду історіями створювала атмосферу германофобії у суспільстві.

Російська періодика зачіпала не тільки моральні, але й патріотичні почуття мешканців Києва. Так, у статті під заголовком "Чого бажають німці" з посиланням на неофіційні джерела подавався обурливий для кожного патріота імперії німецький варіант торгівельного договору у випадку вдалого закінчення війни Німеччини. Договір, розрахований на 12 років, нібито вимагав від Росії:

- 1) безмитного ввезення німецьких товарів;
- 2) пільгового транспортування німецьких товарів по російських залізницях від кордону до місця призначення товарів;
- 3) зобов'язання російського правителя прийняти заходи проти бойкоту російським населенням німецьких товарів;
- 4) підняття мита на товари, імпортовані в Росію з інших держав.

Цей текст перш за все залякує перспективою перемоги Німеччини, й у читача відразу спрацьовує патріотичний рефлекс, адже ніхто не хоче відносити себе до переможеної сторони. Провокація також міститься у натяку на вимогу не вигідного договору для Росії. Пункт про заходи проти бойкоту, очікувано мав викликати негативну реакцію у читачів, адже прогнозовано показував німців як загарбників, ворогів, які будуть контролювати товарообіг і дії російського уряду. У поєднанні з щоденними новинами про їх звірства щодо хворих, дітей, літніх людей німецька нація постає в образі безжалісного ворога цивілізованого суспільства.

Газетній пропаганді відповідали конкретні дії. Було заарештовано ряд підприємців німецького походження, конфісковано їх майно. Купецтво закликала бойкотувати німецькі товари для підризу економічної міці ворога. В Києві було розгромлено кафе Рейтара, з вивісок зникли німецькі назви "Берлін", "Вена", "Дрезден", "Германия", з вітрин зникли німецькі книжки, а з театральних сцен – німецька класика. Дійшло до того, що громадяни німецького походження русифікували свої прізвища [1, с.248-250].

Отже, російська періодика, використовуючи такі методи пропаганди, як багатократне повторення, використання упереджень та демонізація ворога, активно створювала образ ворога-німця в суспільстві.

Список використаних джерел та літератури

1. Вільшанська О. Зміни в громадському побуті населення Києва на початку першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2003. № 6. С. 245–254.
2. *Киевлянин.* 1914. 2 авг.
3. *Киевлянин.* 1914. 4 авг.
4. *Киевлянин.* 1914. 5 авг.

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Ярослав Довгий

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Данія на початку Першої світової війни: політичний та економічний вимір

На початку Першої світової війни кожна воююча країна тиснула на скандинавські країни, щоб вони обрали свій бік. Швеція межувала з Росією, а Данія — з Німеччиною. Соціал-ліберальний уряд Данії на чолі з Карлом Теодором Зале відреагував на початок «світової пожежі» заявою про нейтралітет Данії з точки зору міжнародного права і мобілізував збройні сили, переважно на острові Зеландія. Декларація про нейтралітет отримала широку політичну підтримку в парламенті.

Взагалі, треба наголосити, що зовнішня політика нейтралітету Данії має глибоке історичне коріння, яке сягає XIX ст. Після втрати герцогств Шлезвіг, Гольштейн і Лауенбург на користь Пруссії та Австрії в 1864 р. всі основні політичні партії почали розглядати нейтралітет як єдиний життєздатний варіант зовнішньої політики для Данії. Розташована на північному кордоні Німеччини, Данія утворювала міст з континенту до Норвегії та Швеції і контролювала вхід до Балтійського моря. Конфлікти та зближення між Німеччиною, Великою Британією та Росією навколо Балтійського моря протягом десятиліть, що передували війні, зробили цю позицію дуже складною, і данські уряди відреагували на це політикою невтручання, спрямованою на збереження нейтралітету на випадок, якщо конфлікти зрештою переростуть у війну.

Хоча політика нейтралітету мала широку електоральну підтримку серед населення, питання про те, яким чином забезпечити надійний захист цієї політики, було основною лінією розколу в данських політичних дебатах протягом десятиліть. Військові домовленості між партіями, що існували на момент початку війни, в основному відображали позитивне ставлення до сильної оборони і витрати на неї фінансових ресурсів. Консервативна партія Højre (праві) і поміркована ліберальна партія Venstre (ліві) в оборонній угоді 1909 року зосереджувалися на потужній обороні навколо Копенгагена і Зеландії, заснованій на сухопутних і морських укріпленнях і мобільних військово-морських і сухопутних силах. Ця оборона розглядалася як однаково спрямована проти Великої Британії та Німеччини і відображала зовнішньополітичне мислення, яке вважало, що Данія повинна брати до уваги інтереси як Лондона, так і Берліна. Крім того, вважалося, що важливо залишатися в хороших відносинах з Великою Британією та Францією, оскільки орієнтована на Захід позиція може створити можливість повернути данськомовну північну частину Шлезвігу після війни в разі поразки Німеччини [1, с. 12].

Соціал-демократи (Socialdemokratiet) та соціал-ліберальна партія (Det Radikale Venstre) мали радикально відмінні погляди на військову оборону Данії. Вони вважали, що заходи, які може вжити така маленька держава як Данія, мають обмежену цінність, і такі дії можуть мати потенційно небезпечні провокаційні наслідки проти великих сусідніх держав, передусім Німеччини. З цієї причини вони прагнули до неозброєного нейтралітету, коли данська армія і флот охороняли б територію Данії і висловлювали протест, але не боролися з порушеннями нейтралітету. В основі цієї оборонної політики лежало припущення, що Німеччина відіграє настільки важливу роль у Північній Європі і становить настільки серйозну загрозу безпеці та існуванню Данії, що німецькі вимоги завжди повинні бути прийняті, навіть якщо це означає розтягнення і викривлення концепції нейтралітету. Як гостро висловився соціал-ліберальний міністр закордонних справ Ерік Скавеніус, нейтралітет Данії мав би бути сприятливим для Німеччини «настільки, наскільки це відповідає поняттю нейтралітета» [3, 238].

Ці відмінності в міжнародній орієнтації та симпатіях зіткнулися одразу після початку війни. Вже через 4 дні після проголошення нейтралітету Данії, 5 серпня, Німеччина

зажадала від Данії встановити міни в протоках між Ютландією і островом Фюн, між Фюненом і островом Зеландія, а також у протоці між Зеландією і Швецією, таким чином фактично заблокувавши рух до Балтійського моря. Це суперечило данській декларації про нейтралітет від 1912 р., в якій Данія зобов'язалася тримати протоки до Балтійського моря відкритими. Тим не менш, після тривалих дискусій з лідерами опозиційних партій, представниками флоту і армії, а також королем, міністр закордонних справ Ерік Скавеніус вирішив прийняти німецькі вимоги і закрити протоки Бельт і Оресунн. Заручитися політичною підтримкою цього рішення вдалося лише тому, що данський король Крістіан X дотримувався помилкового переконання, що Данія таємно діє у змові з Великою Британією, і тому підтримав рішення уряду [2, с. 132].

Після негайного дипломатичного врегулювання кризи, спричиненої початком війни, головним викликом для Данії стало підтримання міжнародної торгівлі. Данія була невеликою, відкритою економікою, основними торговельними партнерами якої були Велика Британія та Німеччина. У 1914 році країна була сучасним аграрним суспільством із зародженням дрібної промисловості та розвиненим комерційним сектором. На сільське господарство припадало близько третини валового національного доходу і майже 90% експорту Данії. Близько половини населення Данії (близько 2,8 млн.) проживало в сільській місцевості [5]. Пошук шляхів підтримки експорту данської сільськогосподарської продукції як до Великої Британії, так і до Німеччини став головним пріоритетом для данських зовнішньополітичних діячів під час війни як з економічних причин, так і тому, що збалансована торгівля була ознакою нейтральної позиції Данії у війні. Це була нелегка робота. Як для Британії, так і для Німеччини данські продукти харчування користувалися великим попитом у воєнній економіці, і саме тому обидві країни докладали всіх зусиль, щоб перекрити торгівлю Данії з протилежною стороною. Британія намагалася змусити Данію скоротити торгівлю з Німеччиною, погрожуючи скоротити імпорту вугілля і добрив, життєво важливих для данської економіки, а Німеччина погрожувала перекрити значний німецький імпорту вугілля, коксу і промислових товарів, якщо Данія не скоротить експорт масла і бекону до Британії. Однак данські зовнішньополітичні діячі мали певний простір для маневру. Вони створили новий неформальний вид «бізнес-дипломатії», в рамках якого Міністерство закордонних справ Данії дозволило приватним бізнес-організаціям та провідним промисловцям виступати в ролі переговорників від імені уряду. У такий спосіб уряд уникнув надто глибокої компрометації політики нейтралітету Данії через напружені торговельні переговори і зумів створити певну дистанцію між безпековою та торговельною політикою Данії [4].

Хоча данські зовнішньополітичні діячі зуміли зберегти основний обсяг данської торгівлі протягом війни, тиск на Данію зростав: Британія поступово закривала експорт до Данії — у жовтні 1917 року весь експорт, окрім вугілля, було припинено, а німецька підводна війна робила торгівлю з Британією дедалі складнішою та небезпечнішою. В результаті залежність Данії від Німеччини зростала, а структура данської торгівлі ставала все більш викривленою. З 1916 по 1918 рр. данський експорт до Німеччини зріс з 16% до 33% [1, с. 14].

Таким чином, головним прагненням Данії у Першій світовій війні було збереження нейтралітету, і данські урядовці запровадили широкий спектр заходів для забезпечення цього. Більшість цих заходів були спрямовані на економіку і включали регулювання торгівлі, цін та розподіл продуктів харчування і сировини з метою забезпечення збалансованої торгівлі з Великобританією та Німеччиною, а також для підтримки соціальної та політичної стабільності. Хоча більшість істориків сьогодні сходяться на думці, що данський нейтралітет завдячує своїм успіхом головним чином сузір'ю стратегічних інтересів Великої Британії, Росії та Німеччини в Балтійському регіоні, загальне політичне розуміння в Данії того часу полягало в тому, що данські зовнішньополітичні діячі відіграли важливу роль, вміло орієнтуючись у багатьох

складних політичних та економічних проблемах і пастках під час війни. Всі політичні сили дійшли висновку, що Данія може і повинна залишатися нейтральною в майбутній війні. Ліберальні та консервативні партії вважали, що ключовим елементом успішної політики нейтралітету Данії була відносно потужна військова оборона, створена до війни, тоді як соціал-ліберали та соціал-демократи стверджували, що нейтралітет був успішним, незважаючи на це, і що оборонні бюджети все ще потребують радикального скорочення.

Список використаних джерел та літератури

1. Due-Nielsen C. Denmark and the First World War. *Scandinavian Journal of History*, 1985. V. 10. №1. P. 1-18.
2. Jonas M. Royal Diplomacy: Three Kings Posturing? Royal Diplomacy and Scandinavian Neutrality in the First World War. London: Bloomsbury, 2019. P. 223.
3. Karen G. Denmark during the First World War: Neutral Policy, Economy and Culture. *Journal of Modern European History*, 2019. V. 17. № 2. P. 234–50. <https://www.jstor.org/stable/26832821> (дата звернення: 05.11.2024)
4. Pedersen J. Wartime and Post-war Economies (Denmark). International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2017-06-16. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/wartime-and-post-war-economies-denmark/#toc_economic_regulation (дата звернення: 05.11.2024)
5. Schultz A. Wartime and Post-war Societies (Denmark). International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2017-10-17. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/wartime-and-post-war-societies-denmark/> (дата звернення: 05.11.2024)

Події Української революції за свідченнями Е. Гілда (1917–1918 рр.)

Після Лютневої революції 1917 р. в Росії набували розвитку кризові явища та дезінтеграційні процеси. Для союзників Росії у Першій світовій війні, зокрема Сполучених Штатів, в таких умовах мало вагоме значення становище в окремих частинах колишньої імперії. Постанова Центральної Ради в березні 1917 р. ознаменувало собою початок Української революції, відмінний шлях розгортання революційних процесів на теренах України, ніж у Петрограді та інших російських територіях.

В Україні у 1917 р. бракувало представників США, тому для висвітлення ситуації в Україні з американської точки зору важливими є листи та звіти представника Християнського союзу молодих людей (YMCA) в Росії Е. Т. Гілда, викладені у праці «Свідок революції: листи з Росії 1916–1919» [1]. Е. Гілд перебував у Києві з 13 вересня (31 серпня за ст.ст.) 1917 р. до 23 лютого 1918 р., займався організацією дозвілля в частинах російської армії та стежив за поведженням із військовополоненими. Е. Гілд мав широку мережу контактів у колах російських високопосадовців, представників українського і російського національного рухів, Чехословацької національної ради тощо. Звіти Е. Гілда надсилалися до офісу Християнського союзу молодих людей (YMCA). Він співпрацював із американським консулом Д. Дженкінсом після призначення останнього до Києва.

Через тиждень по приїзді в Київ, 20 (7 за ст.ст.) вересня 1917 р. Е. Гілд зустрівся із головою Українського генерального військового комітету С. Петлюрою. Серед питань, піднятих під час візиту наскільки потужним є український рух, чи дружні його відносини із Тимчасовим урядом і чи вітається робота Християнського союзу молодих людей. С. Петлюра, «командувач майбутньої української армії», не заперечив щодо роботи організації, а також повідомив, що українська армія ще досі не сформована. Тільки один чи два полки були на той момент відокремлені від російської армії, проте українські представники працювали над формуванням окремих частин в кожному підрозділі, де служили українці [1, р. 156–157].

Е. Гілд на початку жовтня 1917 р. вважав за впливові три сили у Києві: владу Тимчасового уряду, більшовиків та український рух. Йому важко було визначити, яка з них потужніша, але представник YMCA стежив саме за українським рухом [1, р. 165]. Під час роботи в 759-му піхотному полку, Е. Гілд відзначав 20 (7 за ст.ст.) жовтня, що через відсутність агітаторів чи ораторів уряду Керенського, відповідати на більшовицьку пропаганду було нікому. Відвідавши київську Раду робітничих і солдатських депутатів, американський представник мав змогу спостерігати за роботою штаб-квартири більшовиків, в якій займались облаштуванням осередків в усіх підрозділах російської армії [1, р. 169].

Під час жовтневих боїв у Києві, Е. Гілд 11 листопада (29 жовтня за ст.ст.) мав розмову з заступником голови Чехословацької національної ради (ЧСНС) П. Максою. Командування КВО сподівалось заручитися підтримкою чехословацьких підрозділів, однак чехословаки намагались тримати нейтралітет відповідно до позиції голови ЧСНС Т. Масарика. Наступного дня на вулицях Києва працювали кулемети, періодично стрільянина тривала на Хрещатику. При спробі пройти на Печерськ Е. Гілда зупинили українські вояки, повідомивши про розміщення там Запасного понтонного батальйону, що перейшов на бік більшовиків [1, р. 174–175].

За свідченнями Е. Гілда, станом на 14 (1 за ст.ст.) листопада 1917 р. ціною незначного кровопролиття Київ контролювали Центральна Рада та більшовики. Війська Тимчасового уряду капітулювали, а штаб-квартира КВО стояла пустою. Однак вже 16 листопада у листі офісу YMCA у Москві американський представник констатував, що «українці взяли владу в свої руки відмовились ділитись нею із більшовиками». На думку

Е. Гілда, більшовики були абсолютно незацікавлені у справі Союзників, адже їхніми цілями проголошувався мир із Німеччиною та пролетарська революція. Він був переконаний, що «присутність союзних армій тут, зокрема американської, може об'єднати патріотичні елементи в Росії разом і дати цим групам, вірним справі демократії і Союзників, шанс самоствердитись». В цьому сенсі, він називав Україну «найобнадійливішим місцем для союзників в Росії, єдиною частиною Росії, яка не шкандибає до миру з Німеччиною» [1, р. 176].

Урочисте проголошення Третього Універсалу відбулося на Софійській площі в Києві 22 листопада [2, с. 403–404]. На військовому параді був присутній і Е. Гілд, який описував українську армію як «енергічну й добре вимуштровану, ...демонструючи більше сили духу і ентузіазму, ніж стара російська армія» [1, р. 179]. Пізніше Е. Гілдом відзначалося, що Україна є однією з частин країни, яка «зберегла вірність справі союзників», а «Центральна Рада декларує власну відмову прийняти порядки Советів» [1, р. 181].

Наприкінці осені 1917 р. оцінки військово–політичної ситуації в Україні спостерігачами, зафіксовані Е. Гілдом, були достатньо песимістичні. 30 листопада Е. Гілд мав розмову із Т. Г. Масариком, результати якої були повідомлені у листі до офісу УМСА у Москві 2 грудня. За словами Т. Г. Масарика, «більшість в українському уряді симпатизувала Центральним державам, хоча підтримувала видимість нейтралітету або навіть доброзичливості до Союзників» [1, р. 184].

Співрозмовником Е. Гілда 3 грудня 1917 р. був дядько українського секретаря з міжнародних справ, редактор газети «Киянин» В. Шульгин, який належав до табору російських націоналістів. Під час візиту до нього Е. Гілда, В. Шульгин продемонстрував працю «Габзбурзька імперія в 1918», видану у Відні до війни. У книзі містилася карта із позначенням України та її міст як частини Австро-Угорщини, що начебто відповідало цілям австрійців у війні. Редактор «Киянина» стверджував, що в зв'язку з проживанням частини українців в Австро-Угорщині, створення Української республіки було тільки частиною «розумних планів Відня, щоб завершити об'єднання» [1, р. 186].

20 грудня, за датуванням Е. Гілда, до Києва прибув призначений консул США Д. Дженкінс, який мав зустріч із представником УМСА. Американський консул заявив, що Сполучені Штати не могли так швидко рухатись у процесі визнання «Української республіки», як це робили Велика Британія, Франція та інші країни, адже це потребувало обговорення у Конгресі. Визнання УНР і фінансова допомога, на думку Е. Гілда, були головним інтересом українців у Америці [1, р. 193].

В грудні 1917 р. розпочалася більшовицько–українська війна. В ході наступу російських радянських військ, 8 лютого (26 січня за ст.ст.) 1918 р., більшовики взяли Київ. Комендантом міста було призначено матроса А. Полупанова [3, с. 152]. Вже в умовах окупації більшовицькими військами Києва, 9 лютого (27 січня за ст. ст.) між УНР та Центральними державами було укладено Берестейський мир [4, с. 137–142]. Е. Гілд оцінював задіяну в наступі на Київ більшовицьку армію у 10–20 тис. вояків, добре забезпечених спорядженням, кулеметами і артилерією. На початку боїв, на думку представника УМСА, більшовики недооцінили «залишки українського гарнізону» і спробували атакувати невеликими загонами Червоної гвардії [1, р. 200].

Командувач радянських військ М. Муравйов 9 лютого (27 січня за ст.ст.) 1918 р. організував зустріч із «представниками держав Англії, Франції, Чехії, Сербії», про що повідомив у телеграмі того ж дня В. Леніну. Дипломати «висловлювали лояльність радянській владі» і критикували Четвертий універсал Центральної Ради [3, с. 156]. Комендант Києва А. Полупанов зустрівся із консулами і представниками держав Антанти та США.

Представник УМСА Е. Гілд покинув Київ 23 лютого, прибувши 17 березня до Владивостока і надавши американському адміралу О. Найту меморандум з описом останніх подій в Україні. Е. Гілд відзначав, що зустрічав повагу до американців від усіх

українців, проте дружнє ставлення спостерігалось також до німців і австрійців. Населення прагнуло жити в мирі із Німеччиною, США і союзниками, більшість бажало союзної інтервенції, зокрема за участі Сполучених Штатів. Адже поширеною була думка, що Україна та інші частини Росії були «занадто слабкими, щоб самостійно відновити порядок без інтервенції, і що інтервенція має прийти чи з боку Союзників, чи з боку німців» [1, р. 198–204].

Таким чином, листи та свідчення представника YMCA Е. Т. Гілда як джерело висвітлюють революційні процеси в Україні восени 1917 р. До прибуття консула Сполучених Штатів в Києві Д. Дженкінса звіти Е. Гілда до офісу YMCA в Москві були єдиними оцінками американських спостерігачів становища в Україні. Завдяки контактам із діячами майже усіх політичних таборів Е. Гілд володів порівняно об'єктивною картиною подій. Під час першої більшовицько-української війни, Е. Гілд співпрацював із консулом Д. Дженкінсом і був одним з перших, хто висловив думку про необхідність інтервенції держав Антанти і США до Росії.

Список використаних джерел та літератури

1. Heald E. T. Witness to Revolution: Letters From Russia, 1916–1919. Ed. by James B. Gidney. Kent, Ohio: Kent State University Press, 1972. xx, 367 p.
2. Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. Т. 1: 4 березня–9 грудня 1917 р. НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. К.: Наук. думка, 1996. 590 с.
3. Антонов-Овсеенко В. А. Записки о гражданской войне: в 4 т.: Том 1. М.: Высший военный редакционный совет, 1924. 271 с.
4. Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. Т. 2: 10 грудня 1917 р.–29 квітня 1918 р. НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. К.: Наук. думка, 1997. 424 с.

Любов Короневська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Прогалини Версальсько-Вашингтонської системи як наслідок незасвоєних уроків Першої світової війни

Фердинанд Фош, французький воєначальник часів Першої світової війни, свого часу назвав Версальський договір «не миром, а перемир'ям на 20 років». Його сучасникам після всіх жахів війни напевне хотілося вірити, що трагічні уроки історії засвоєні, і таких конфліктів більше не буде. Але міжнародний баланс сил у 1918-1939 роках створив умови для нового, ще більш масштабного збройного конфлікту — Другої світової війни. І очевидно, трагедія має коріння в недоліках Версальсько-Вашингтонської системи міжнародного порядку, яка не змогла запобігти новим загрозам та посприяла загостренню цих загроз.

Зараз, коли Україна протистоїть російській агресії вже 11 років, зростає потреба обговорення умов закінчення конфлікту і повоєнного врегулювання. Поки що консенсус відсутній. Втім, усі погоджуються з тим, що заморожування конфлікту тільки спровокує нове вторгнення РФ, цього разу вже за підтримки союзників з авторитарних держав. І українське суспільство однозначно не згодне на повторення сценарію «Будапештського меморандуму», коли гарантії безпеки залишаються лише на папері, без реальних зобов'язань.

Поки ЗСУ захищають нашу країну, Європу та світ від російського імперіалізму, постає спільне глобальне завдання: створити дієвий план стабілізації міжнародного порядку, який похитнувся через агресію Росії та її союзників. Це спонукає переглянути досвід міжвоєнного періоду та вивчити помилки Версальсько-Вашингтонської системи, щоб уникнути повторення трагедій минулого.

Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин, форма взаємодії держав, що склалася після Першої світової війни. Провідна роль у формуванні належала країнам-переможцям (Великій Британії, Франції, США та Японії) [1]. З формальної точки зору, це сукупність міжнародних договорів, підписаних з країнами, що зазнали поразки в ПСВ, документально оформлені рішення Вашингтонської конференції 1921–1922, діяльність і рішення Ліги Націй. Вона декларувала відмову від війни, право народів на самовизначення, скорочення озброєнь і створення Ліги Націй як першої міждержавної організації для запобігання конфліктів і забезпечення миру та співробітництва. Проте, на думку видатного теоретика проблематики світового порядку Генрі Кіссінджера, система мала серйозні недоліки.

Г. Кіссінджер пише: «Дипломатичні документи рідко б'ють настільки повз ціль, як це сталося з Версальським договором. Занадто каральні для примирення, надто м'які для недопущення відродження амбіцій Німеччини, умови цього договору прирекли спустошені європейські демократії ... Німеччина опинилася поза межами повоєнного світоустрою, а Версальський договір не сформулював чітко заходів щодо запобігання відродженню її амбіцій ...» [2, с. 96].

Стабільний світовий порядок, згідно з Кіссінджером, потребує балансу влади (сили) та легітимності (міжнародного права), який Версальська угода не забезпечила: «Розробники Версальської угоди... запропонували міжнародний порядок, який можна підтримувати ... виключно апеляцією до загальних принципів; владу ... проігнорували» [2]. Отже, простими словами, система містила в собі дисбаланс між силою та дипломатією, що становило собою гостру невідповідність повоєнним політичним реаліям.

Наслідки цієї невідповідності проявилися, коли до влади у Веймарській республіці в 1933 році прийшов Адольф Гітлер. Версальський договір, який формально завершив Першу світову війну, створив низку настільки сильних обмежень для Німеччини, що викликав значне невдоволення серед німецького населення. Проголошуючи гасла реваншизму, Гітлер зумів мобілізувати суспільство для перегляду статус-кво. Цікаво, що в праці «Дипломатія» Г. Кіссінджер зазначає: «Гітлеру повірили не тільки самі німці, а й міжнародна спільнота, яка спершу вважала його політику виправданою ... навіть досить стриманою. Упродовж 1933-1938 рр. Гітлер досяг неабиякого дипломатичного успіху, змусивши європейські демократії повірити, що його головною метою є ... приведення Версальської системи міжнародних відносин у відповідність із її ж власними принципами» [3, с. 293].

Світові лідери вірили, що Гітлер просто домагається справедливості для своєї держави, і в певний момент все зупиниться. Але в 1936 році відбулась ремілітаризація Рейнської області, яка мала залишатися демілітаризованою як буфер між Німеччиною та Францією. Однак Гітлер порушив домовленості, увівши війська до Рейну, і продемонстрував свою зневагу до міжнародних угод. Реакція європейських держав була слабкою: Британія та Франція вирішили не втручатися, бо бажання уникнути конфлікту домінувало над прагненням до справедливості та дотримання міжнародних домовленостей. І саме це невтручання дало зрозуміти Гітлеру, що союзники не готові до рішучих дій, навіть якщо Німеччина порушить їхні стратегічні інтереси.

Піком політики умиротворення стала Мюнхенська угода 1938 року, коли Британія та Франція дозволили Німеччині приєднати Судетську область Чехословаччини. Представники цих країн обіцяли гарантії безпеки для тих територій, що залишилися, але вони, де-факто, не виконали і старі.

Наступний крок Кіссінджер коментує так: «Гітлер ... вже через шість місяців після переговорів у Мюнхені, тобто у травні 1939 р., віддав наказ окупувати те, що залишилось від розколатої Чехословаччини ... власне чеська частина колишньої держави опинилась під німецьким протекторатом, а Словаччину було оформлено у нову начебто незалежну державу ... де-факто це була держава-сателіт нацистів ... варто

згадати запропоновану чехам у Мюнхені гарантію від імені Великої Британії та Франції, яка черговий раз не була виконана». [3, с. 295]

Що робила Ліга Націй? Бездіяльність Ліги Націй перед агресивними діями Гітлера була обумовлена структурними недоліками організації. Однією з головних причин стала відсутність важливих держав у Лізі, зокрема США, Німеччини до 1926 року та СРСР до 1934 року. Це підірвало ефективність та знижувало міжнародний авторитет Ліги. Іншим фактором була вимога однаковості в ухваленні рішень. Кожен член Ліги мав право вето, що уповільнювало або блокувало прийняття рішень. Тож Гітлер, а разом з ним і інші держави-агресори переконалися, що відповіді на їхні дії немає. Основні провали організації можна відзначити на прикладах агресії Японії в Маньчжурії (1931 рік), вторгнення Італії в Ефіопію (1935 рік) та аншлюсу Австрії (1938 рік). Ліга не змогла ні зупинити ці акти, ні застосувати дієві санкції.

Поступово ми підходимо до того, що проблема, безумовно, була не в самих угодах як документах — величезна проблема була в тих підходах і стратегіях міжнародних відносин, які цими угодами закріплювалися, і які на практиці здійснювалися політичними лідерами.

Які фундаментальні висновки має назавжди закарбувати у політичній практиці міжнародна спільнота? По-перше, будь-який мирний договір має не лише прописувати загальні положення, але й містити конкретні зобов'язальні механізми та схеми накладання санкцій в разі порушення. По-друге, будь-які угоди мають підкріплюватися реальними засобами захисту від агресора, адже міжнародний порядок має будуватися на засадах балансу силових і дипломатичних засобів без переважаючої в будь-яку сторону. По-третє, контури міжнародного порядку мають будуватися не лише на загальних цінностях, але й на політичному реалізмі, здоровому глузді, та повазі до міжнародно визнаних кордонів — політична мапа сучасного світу не може перебудовуватися відповідно до загарбницької політики окремих держав. І головним болючим уроком міжвоєнного світопорядку є те, що «пацифізм із закритими очима» та сподівання на те, що агресор десь зупиниться, одного дня призведе до того, що вчорашня чужа війна не просто постукає у ваші двері, а виб'є їх закривавленим чоботом окупанта. Адже приклад 1930-х років наочно показує, що ані перемовини з агресором, ані намагання залучити його до демократичної співпраці, ані територіальні поступки, ані нереалістичні гарантії безпеки на папері не врятовують світовий порядок.

Список використаних джерел та літератури

1. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин. *ВУЕ*. URL: https://vue.gov.ua/Версальсько-Вашингтонська_система_міжнародних_відносин (дата звернення: 26.10.2024).
2. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. Наш формат, 2020. 320 с.
3. Kissinger H. Diplomacy. New York: Simon & Schuster, 1995. 912 p.

Ключові проблеми нейтралітету Швеції в Першій світовій війні

Вбивство у Сараєво в липні 1914 р. спричинило ланцюгову реакцію, що вилилася у початок Великої війни 1 серпня 1914 р. Війна в Європі була несподіванкою для Швеції. Події розвивалися з надзвичайною швидкістю. В перші дні після вбивства австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда кайзер Вільгельм II знаходився на відпочинку в Норвегії, але вже 25 липня вирушив додому в супроводі кількох військових кораблів [1, с. 123].

Водночас з цим президент Франції Р. Пуанкаре прибув до Стокгольма. Він повертався у Париж із Санкт-Петербурга, де вів переговори з російським урядом з приводу подальшого плану дій в умовах конфлікту, що розпочинається. Географічне розташування Швеції зумовило головну проблему, з якою вона стикнулася під час Першої світової війни — близькість до театру бойових дій в Північному морі і на Балтиці. Вже в перші дні війни сподівання шведського уряду уникнути негативних впливів війни були зруйновані. Причиною цього було замінування балтійського моря і запровадження Антантою ембарго проти Німеччини.

Держави Антанти, у свою чергу, були занепокоєні можливим залученням Швеції до війни на боці Німеччини. Державний департамент США розцінював можливість вступу Швеції у війну на боці Німеччини як вірогідну, однак вважав, що таке рішення буде непопулярним у шведському суспільстві [4].

Підозри країн-учасниць щодо майбутньої активної ролі Швеції у війні ґрунтувалися на пронимецьких симпатіях шведських еліт. Наприклад, король Швеції Густаф V був одружений з двоюрідною сестрою Вільгельма II. Прем'єр-міністр Швеції Яльмар Гаммаршельд очевидно симпатизував Німеччині, але будь-яке реальне зближення двох держав гальмувалося міністром закордонних справ Кнутом Валленбергом. Будучи прихильником реалізму в зовнішній політиці, він надзвичайно обережно підходив до питання участі у війні, зберігав хороші відносини як з Великою Британією, так і Німеччиною [1, с. 121].

Швеція оголосила про нейтралітет у війні 1 серпня 1914 р., і з тих пір найбільш актуальним питанням для Антанти стало обмеження торгівлі Швеції і Німеччини. Швеція зберігала нейтралітет, тож заблокувати її силою не було актуальним варіантом для Великої Британії. Держави намагалися досягти компромісу в цьому питанні. Зі Сполученими Штатами Америки, наприклад, було узгоджено про те, що Швеція не буде перепродавати бавовну, імпортовану із США, до Німеччини. Це згодом поширилися і на інші товари [5].

Для того щоб створити спільну торговельну політику в умовах Великої війни Густаф V ініціював зустріч із королем Норвегії Гоконом VII і королем Данії Крістіаном X. Зустріч трьох королів відбулася в шведському містечку Мальме 18-19 грудня 1914 р., їх супроводжували міністри закордонних справ кожної з країн [6]. Ця подія була важлива не тільки в контексті Великої війни: лише нещодавно, в 1905 р., Норвегія розірвала особисту унію зі Швецією і обрала королем Гокона VII. Відносини між державами були холодними, і війна в Європі стала для К. Валленберга можливістю перезавантажити відносини з Норвегією.

На початку 1915 р. Велика Британія фактично запровадила обмеження торгівлі в Балтійському морі. Протоки в Північне море були заблоковані, узбережжя Німеччини заміноване, але найголовніше для Швеції, почалися регулярні перехоплення цивільних кораблів і їхня перевірка на провезення товарів військового призначення. Традиційні шляхи мореплавства для торговельних суден були також заміновані. Шведський уряд висував ноти протесту проти цього, але припинити часткову блокаду не міг.

Переговори 1915 р. в Стокгольмі між Великою Британією і Швецією мали вирішити це питання [8].

Переговори 1915 р. і 1916 р. не дали бажаних результатів для жодних із сторін. Уряд Великої Британії вважав, що Швеція намагається таємно знайти спосіб допомогти Німеччині уникнути блокади, а шведи, у свою чергу, чинили супротив постійним спробам Антанти обмежити торгівлю нейтральних держав. В липні 1915 р. уряд Швеції заснував Державну комісію з торгівлі, що мала працювати над способами обходити ембарго і торговельними обмеженнями. Велика Британія, зі свого боку, заснувала компанію Транзіто на чолі з А. Більдтом. Ця компанія мала проводити перевезення товару до норвезьких портів, а звідти до кінцевих пунктів призначення в Швеції і слідкувати, щоб вони не були перепродані до Німеччини [2].

Постачання мідної руди до Німеччини було одним із ключових питань, що стосувалися Швеції. Швеція мала великі запаси руди, а Німеччина потребувала її для своєї промисловості в умовах блокади. З огляду на те, що обидві країни могли продовжувати торгівлю через Балтику, для Швеції було вигідно бути фактично єдиним постачальником цього стратегічного ресурсу Німеччині. Така ситуація не влаштовувала Антанти, тому це питання підіймалося протягом всієї війни. В 1917 р. перемовини Швеції і Великої Британії в Лондоні щодо питання торгівлі, що почалися ще в 1915 р., фактично зайшли в глухий кут. Велика Британія і США запропонували Швеції перекупити більшу частину її руди за умови, що вона не буде експортувати її до Німеччини [3].

Німеччина намагалася недопустити такого сценарію, тому коли в грудні 1917 р. — березні 1918 р. війська Четверного союзу перемогли Росію і окупували Балтію, а Фінляндія проголосила незалежність, німецький уряд запропонував Швеції контроль над стратегічно важливими Аландськими островами. Ці острови раніше належали Росії і входили до складу Великого князівства Фінляндського. Передача островів Швеції могла відбутися у кількох формах: як просто фактичною окупацією, так і офіційною анексією в результаті мирних переговорів Німеччини з Антантою. Ціною за Аландські острови була руда — Німеччина просила про збільшення її експорту [1, с. 146-147].

Аландські острови потрапили під спільну Шведсько-німецьку окупацію, однак 25 квітня 1918 р. під тиском Фінляндії шведські війська залишили цю територію. На Паризькій конференції Швеція не брала активної участі, але її представники були присутні. Швеція не здобула жодних територіальних чи економічних надбань за результатами війни.

Таким чином, на початку Першої світової війни шведські консервативні кола, що знаходилися при владі протягом всієї війни, симпатизували Німеччині. Однак завдяки зусиллям міністра закордонних справ К. Валленберга політику нейтралітету вдалося зберегти, а опозицію до неї всередині кабінету — придушити. Головний виклик, що стояв перед Швецією в умовах війни — збереження власних економічних інтересів. Шведський уряд, підтримуючи дружні відносини з обома блоками держав, відстоював свої торговельно-морські інтереси дипломатичним шляхом, однак переговори з Британією щодо припинення обмежень не принесли позитивних результатів, тож шведська економіка серйозно постраждала. Протягом війни перед Швецією постала можливість вирішити локальні політичні питання в Скандинавії — із Норвегією та Фінляндією. Шведський уряд скористався війною як приводом для встановлення дружніх відносин із раніше ворожою Норвегією, а також вчинив невдалу спробу приєднання етнічно шведського регіону — Аландських островів. Хоч Швеція і постраждала від війни економічно, проте її уряду вдалося вміло балансувати між вимогами великих держав і вберегти свою країну від участі в конфлікті.

Список використаних джерел та літератури

1. Salmon P. Scandinavia and the great powers 1890 – 1940. Cambridge University Press, 1997. 421 p. URL: <https://annas-archive.org/md5/4a7cbf54d353d026685930164e898f42> (дата звернення 18.10.2024)
2. Siney M. C. Swedish neutrality and the economic warfare in World War I. Ball State University. 1975. URL: <https://dmr.bsu.edu/digital/collection/ConspectusH/id/410> (дата звернення 18.10.2024)
3. File No. 658.119/128. The Ambassador in Great Britain (Page) to the Secretary of State. *Department of State Historical Documents*. 13. 12. 1917. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1917Supp02v02/d220> (дата звернення 18.10.2024)
4. File No. 763.72111/373. The Chargé d’Affaires in Sweden (Caffery) to the Secretary of State. *Department of State Historical Documents*. 31. 07. 1914. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1914Supp/d181> (дата звернення 18.10.2024)
5. File No. 165.009/10. The Minister in Sweden (Morris) to the Secretary of State. *Department of State Historical Documents*. 17. 10. 1914. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1914Supp/d582> (дата звернення 18.10.2024)
6. File No. 763.72/1306. The Minister in Sweden (Morris) to the Secretary of State. *Department of State Historical Documents*. 15. 12. 1914. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1914Supp/d271> (дата звернення 18.10.2024)
7. File No. 763.72112/617. The Swedish Minister (Ekengren) to the Secretary of State. *Department of State Historical Documents*. 15. 01. 1915. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1914Supp/d735> (дата звернення 18.10.2024)

Алла Пунько

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

14 пунктів В. Вільсона як програма нового світоустрою

Перша світова війна була одним із найбільш смертоносних конфліктів в історії людства, а наслідки війни залишили Європу в хаосі. Посеред цього хаосу 28-й президент США Вудро Вільсон запропонував вихід з війни у вигляді чотирнадцяти пунктів, які, на його думку, могли б призвести до нового світового порядку, вільного від насильства та хаосу минулого. Зараз детальніше дослідимо «14 пунктів» Вільсона як програму нового світового порядку, аналізуючи її значення та вплив на глобальну політику.

«14 пунктів» Вільсона були представлені Конгресу 8 січня 1918 року і стали відповіддю на масштабні руйнування, спричинені Першою світовою війною та дилемою переоблаштування повоєнного світу. Бачення Вільсона нового світового порядку ґрунтувалося на принципах лібералізму та міжнародного співробітництва. Він вважав, що мир і стабільність можуть бути досягнуті лише через систему колективної безпеки, де країни працюють разом для вирішення спільних проблем. З цією метою він запропонував створити Лігу Націй, міжнародну організацію, яка мала б бути посередником у суперечках між націями та запобігати майбутнім війнам.

Перші чотири пункти, викладені Вільсоном, стосувалися того, якою має бути дипломатія з тих моментів, а також економіки та зброї.

1. Для президента США таємна дипломатія повинна була зникнути. Усі пакти повинні були укладатися публічно, без приватних міжнародних угод.

2. Вільсон виступав за повну свободу судноплавства за межами юрисдикційних вод, як у мирний, так і під час війни.

3. Дотримуючись американської ліберальної політики, він виступав за зникнення економічних бар'єрів.

4. Нарешті, він попросив скоротити озброєння кожної нації.

Найбільш дискусійними були питання щодо територіальної реорганізації. Кордони, поява націоналізму та гонка за колонії були одними з головних причин спалаху конфлікту.

5. Вільсон просив, щоб колоніальні вимоги були переглянуті. Для нього інтереси кожного народу заслуговують такої ж уваги, як і прагнення урядів.

6. Що стосується Росії, президент США попросив, щоб усі іноземні сили залишили його територію. Він також виступав за надання йому можливості покращити своє становище за допомогою влади.

У 7 пункті Вільсон виступає за відновлення територіальної цілісності та суверенітету Бельгії. Це, за його висловлюванням, була умова відновлення світової архітектури безпеки та міжнародного права. У 8 пункті так само він закликав звільнити окуповану територію Франції та відшкодувати шкоду заподіяну Пруссією у 1871 р. Стосовно кордонів Італії, про які йшла мова у 9 пунктів, то вони мали формуватися по межі національного розселення. Окремим пунктом Вільсон виокремлює створення Польської держави, що було зокрема наслідком великого польського лобі, яке існувало у США напередодні та під час війни. Щодо майбутнього Туреччини, то він також оголосив необхідність звільнення всіх націй, та суверенітет Туреччини тільки на її етнічних землях. Сербія, Румунія та Чорногорія мали бути звільнені згідно 12 пункту. У 14 пункті йшлося про права народів Австро-Угорщини [4].

Також не можна не згадати, що програма Вудро Вільсона мала великий вплив і на ситуацію в Україні, де відбувались революційні події та спроби українського народу вибороти незалежність. Маніфест імператора Австро-Угорщини від 16.10.1918 про дарування народам права на самовизначення якраз пов'язаний ідейно з «14 пунктами». Ще коли Вільсон розробляв свої пункти, українські організації – Союз Визволення України та Рада Товариства Українських поступовців вже відгукнулись на його зусилля та звертались з листами щодо допомоги «35-мільйонному українському народові, який позбавлений елементарних прав».

Проголошення «14 пунктів» взагалі збіглося на проведення Берестейської мирної конференції. Коментуючи підписання договору, голова української дипломатії Олександр Шульгин зазначав, що «нота Вільсона» є надією на укладення загального миру у світі. На думку деяких істориків, Берестейський мир став взагалі першим прикладом реалізації. Вже під час проведення Версальської конференції, українські політики неодноразово звертались до принципів Вудро Вільсона під час своєї дипломатичної боротьби, яка, на жаль, завершилась поразкою [7].

Філософськими засадами бачення повоєнного світу Вільсона стали християнські чесноти та мораль, миротворчі зусилля, правові засади, які він освоїв на високому рівні як науковець та випускник програми «Історія держави та права» [6]. Принципи, які він розробив та які стали основою «14 пунктів» часто називають «американським лібералізмом».

У 1919 р. президент США Вудро Вільсон був удостоєний Нобелівської премії миру за свої невтомні зусилля в напрямі забезпечення миру в світі. Його роль у створенні Ліги Націй, яка була створена з метою запобігання міжнародним конфліктам та забезпечення міжнародної безпеки, була високо оцінена. Він також пропагував ідеї демократії та самовизначення народів, виступав проти колоніальної експлуатації та був одним з головних авторів Нобелівська премія миру стала визнанням Вільсона як видатної постаті, яка присвятила своє життя боротьбі за забезпечення миру та безпеки в світі.

Отже, «14 пунктів» Вільсона були далекоглядною програмою нового світового порядку, спрямованою на створення більш мирного та справедливого світу. Хоча деякі з

його пропозицій були суперечливими та зустріли опір, його ідеї допомогли сформувати порядок після Другої світової війни, який базувався на принципах міжнародної співпраці та колективної безпеки. Після самої ж першої світової війни, то у тому самому Версальському договорі та загалом у Версало-Вашингтонській системі міжнародних відносин не було втілено всі принципи президента, що і стало причиною її неефективності та неможливості запобігти Другій світовій війні.

«14 пунктів» Вільсона широко сприймали як далекоглядну програму, яка давала надію на краще майбутнє. Однак не всі були впевнені в їх заслугах. Деякі критики стверджували, що пропозиції Вільсона були надто ідеалістичними та непрактичними, а інші бачили в них загрозу національному суверенітету.

Незважаючи на суперечки навколо пропозицій Вільсона, вони мали глибокий вплив на світову політику. Вони започаткували процес розпаду колоніальної системи, ліквідації імперій, заснування сучасної системи міжнародних відносин. Принципи міжнародного співробітництва та колективної безпеки, які підтримував Вільсон, стали основою для порядку і після Другої світової війни, який характеризувався створенням міжнародних організацій, таких як ООН та Організація Північноатлантичного договору (НАТО). У цьому сенсі «14 пунктів» Вільсона можна розглядати як програму нового світового порядку, який мав тривалий вплив на глобальну політику, попри не реалізацію багатьох пунктів у міжвоєнний період.

Список джерел та використаної літератури

1. Bullington J. R. Woodrow Wilson's Fourteen Points and the long debate in US foreign policy. *American Diplomacy*. 08.01.2008. *Gale Academic OneFile* URL:link.gale.com/apps/doc/A173646982/AONE?u=anon~f762594e&sid=googleScholar&xid=0af38d81 (accessed 10 Nov. 2024).
2. Ferguson N. *The War of the World: Twentieth Century Conflict and the Decline of the West*. 2006. 880 p.
3. Cooper J. M. *Woodrow Wilson A Biography*. New York: Alfred Knopf. 2009. 720 p.
4. Snell J. L. Wilson on Germany and the Fourteen Points. *Journal of Modern History*. 1954. pp.364–369.
5. Ермоленко Ю. К., Овчаренко О. І. Вудро Вільсон—деякі штрихи до біографії. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка–2019»*. XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених. 2019. с.77–79.
6. Левченко О. Філософські засади миротворчої діяльності Вудро Вільсона. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини*. 2021. с.425–427.

Латинська Америка та Велика війна: геополітичний вибір країн регіону у контексті глобального конфлікту

Перша світова війна як глобальний конфлікт не могла не вплинути на Латинську Америку. Тим не менш, на початку війни обидві сторони не надавали Латинській Америці важливої ролі у своїх планах, оскільки конфлікт спочатку розглядався як короткостроковий. Проте із затягуванням війни та зростанням її масштабів сторони почали активно намагатися впливати на позиції країн Латинської Америки, залучаючи їх на свій бік та використовуючи їхні ресурси.

Зі сторони Антанти на уряди латиноамериканських країн намагалися тиснути США, Велика Британія та Франція, спонукаючи їх до прямої військової участі або принаймні до поставок ресурсів. Після перемоги британців над німецьким флотом біля берегів Південної Америки наприкінці 1914 — на початку 1915 р. Антанта отримала безперешкодний доступ до комунікацій з Латинською Америкою, що дозволило до 1916 р. викупити в регіоні надлишки озброєнь. З 1915 р. також значно зростав експорт різних товарів та сировини з Латинської Америки до країн Антанти [3].

Значну роль у формуванні позицій країн, особливо на початку війни, відіграла численна німецька діаспора, зокрема в Бразилії та Аргентині. На позицію Бразилії на початку також впливали такі фактори, як німецьке походження міністра закордонних справ Мюллера, а також те, що президент країни Ермес Фонсека (1910-1914) був одружений із німкеню Наір де Тефе і мав дуже хороші особисті стосунки з імператором Вільгельмом II. Негативно на ставлення латиноамериканських країн загалом та Бразилії зокрема до Центральних держав вплинула необмежена підводна війна, яку вели німецькі сили. У квітні 1917 р. німецький підводний човен потопив бразильський корабель «Парана», що призвело до офіційного розриву дипломатичних відносин з Берліном. Попри вибачення з боку Німеччини, інциденти продовжувалися. У травні 1917 р. було потоплено пароплав «Тіжука», а в жовтні — корабель «Макао», що стало приводом до оголошення Бразилією війни Німеччині 26 жовтня 1917 р. [2, с. 120].

Серед латиноамериканських країн Бразилія брала найактивнішу участь у війні. Військово-морський флот країни патрулював Атлантичний океан і долучався до морських операцій Великої Британії. Участь Бразилії демонструвала прагнення країни утвердити свій міжнародний статус і зміцнити зв'язки зі США, які зайняли домінуючі позиції в регіоні [4].

Найбільші зусилля Німеччина намагалася сконцентрувати на впливі на Мексику, яку планувала схилити на свою сторону, щоб та розпочала війну проти США. Мексиканському уряду пропонували повернути втрачені території внаслідок війни 1846-1848 рр. Ця пропозиція, викладена в секретній інструкції, відомій як «Телеграма Ціммермана», була перехоплена та оприлюднена британською розвідкою, що стало однією з причин вступу США у війну на боці Антанти 6 квітня 1917 р. Після того, як мексиканські військові доповіли про нереалістичність плану відвоювання територій у США через відсутність достатньої кількості ресурсів (США були головним виробником зброї на континенті, а Німеччина не змогла би надіслати допомогу через блокаду), президент Мексики Венустіано Карранса офіційно відхилив німецьку пропозицію та підтвердив статус нейтралітета. Варто зазначити, що в цей час Мексика також пережила кровопролитну революцію (1910-1917) та перебувала у процесі формування нового конституційного ладу [1].

Аргентина протягом усього періоду дотримувалася політики нейтралітету, попри значний тиск з боку США та Великої Британії. Однією з причин відданості нейтралітету була позиція президента Іполіто Іріґоєна, який вважав, що мир є «нормальним станом у відносинах між народами, а спроба його порушити є неприйнятним кроком». Як і у

випадку з Бразилією, ситуація загострилася після того, як у червні 1917 р. німці потопили два аргентинські торгові кораблі, проте конфлікт вдалося врегулювати дипломатичним шляхом. Президент Ірігоєн також прагнув своєю політикою нейтралітету уникнути внутрішніх хвилювань, з огляду на наявність у країні значної німецької та італійської діаспор. Невтручання у глобальний конфлікт дозволило Аргентині нарощувати експорт сільськогосподарської продукції, яка була основною статтею її доходів, що утвердило статус Аргентини як важливого економічного гравця [5].

Загалом після вступу США у війну Антанта значно активізувала зусилля із залучення латиноамериканських держав на свій бік. Для цього використовувалися дипломатичні канали, елементи тиску, а також поширення відповідних наративів у суспільстві, зокрема через засоби масової інформації. У результаті вісім країн регіону вступили у війну на стороні Антанти: у 1917 р. війну Центральним державам оголосили Бразилія, Куба і Панама; у 1918 р. — Гаїті, Гватемала, Гондурас, Коста-Рика та Нікарагуа. З цих країн реальний внесок у завершення війни зробила лише Бразилія. Домініканська Республіка, Перу, Болівія, Уругвай і Еквадор розірвали дипломатичні відносини з Німеччиною, але не оголошували їй війни. Аргентина, Венесуела, Колумбія, Мексика, Парагвай, Сальвадор і Чилі залишилися нейтральними. У сухопутних операціях жодна латиноамериканська країна участі не брала [3].

Щоб припинити будь-які поставки продовольства до Центральних держав із Латинської Америки, Антанта запроваджувала різні обмеження, контролювала продаж товарів нейтральним країнам і складала чорні списки компаній, які торгували з Центральними державами. Після вступу США у війну країни Антанти фактично стали монополістами в торгівлі з країнами Латинської Америки [2].

Геополітичний вибір країн Латинської Америки під час Першої світової війни визначався внутрішньополітичною ситуацією, економічними інтересами та взаємодією із глобальними державами. Загалом нейтральна позиція країн на початку конфлікту пояснювалася відсутністю власних інтересів втручатися у війну, значним німецьким економічним впливом і прихильністю частини політичних еліт до Центральних держав. Ближче до закінчення війни кілька країн регіону під впливом США офіційно оголосили війну Центральним державам, проте реальної участі в бойових діях вони майже не брали. У той же час ресурси Латинської Америки сприяли забезпеченню сил Антанти, і країни регіону стали важливою частиною військової економіки Антанти, що відіграло значну роль у війні на виснаження. Водночас великий попит на сировину і товари з регіону сприяв економічному зростанню Латинської Америки.

Список використаних джерел та літератури

1. Garza, M. Y., Torres, O. F. México y la Primera Gran Guerra: Impacto en el constitucionalismo social de 1917. *La guerra y el conflicto como elementos dinamizadores de la sociedad: instituciones, derecho y seguridad*. 2014. P. 9-122.
2. Rinke S. Latin America and the First World War. Cambridge University Press, 2017. 316 p.
3. Rinke, S., Kriegesmann, K. Latin America. *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson. Berlin: Freie Universität Berlin, 2015. DOI: 10.15463/ie1418.10760.
4. Strachan H. The Oxford illustrated history of the First World War. Oxford: Oxford University Press, 2016. 400 p.
5. Weinmann, R. Argentina en la Primera Guerra Mundial: neutralidad, transición política y continuismo económico. Buenos Aires: Fundación Simón Rodríguez, 1994. 168 p.